

αναζήτηση της βιώσιμης και
ανθεκτικής πόλης: συγκρού-
σεις και συναινέσεις στο πλαίσιο
της κρίσης

Σύνοψη

Το τελευταίο κεφάλαιο εξετάζει τις βασικές συνιστώσες της ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας των πόλεων σε σχέση με τους χωρικούς και κοινωνικο-οικονομικούς μετασχηματισμούς των αστικών δομών. Για τον σκοπό αυτό ανασυνθέτει τα κεντρικά ζητήματα που παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, προσφέροντας έτσι ταυτόχρονα τη σύνοψη και μια συνολική εικόνα των θεμάτων που τίγονται στο βιβλίο. Το κεφάλαιο αποτελείται από τρεις ενότητες οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά, κάνοντας όπου χρειάζεται άμεση ή/και έμμεση αναφορά στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, με στόχο να αναδειχτούν κυρίως οι πτυχές που συνδέουν τις πόλεις με την κρίση. Η πρώτη ενότητα, με τίτλο «βασικές θεωρητικές έννοιες, προσεγγίσεις και πρακτικές», εστιάζει αρχικά στις έννοιες-κλειδιά και ειδικότερα σε αυτές της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας ή προσαρμοστικότητας ως τις κεντρικές έννοιες που διατρέχουν όλα τα κεφάλαια, παρέχοντας έτσι ένα ενιαίο υπόβαθρο στο πλαίσιο του οποίου καταγράφονται συμπληρωματικά ορισμένες βασικές πτυχές και εκδηλώσεις των συνεπειών της κρίσης στις πόλεις και τις πολεοδομικές πρακτικές. Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στις «εναλλακτικές στρατηγικές ανάκαμψης και το δικαίωμα στην πόλη». Συνοψίζει και αξιοποιεί απόψεις που διατυπώθηκαν σε στοχευμένες συζητήσεις των συγγραφέων με επιστήμονες οι οποίοι έχουν ασχοληθεί και αναδείξει πρωτοβουλίες και συμπεριφορές που εκδηλώνονται τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο απέναντι στις συνέπειες της κρίσης. Τέλος, η τρίτη ενότητα παρουσιάζει μέσα από την οπτική του βιβλίου ορισμένα κρίσιμα «συμπεράσματα από τη συζήτηση για την αναζήτηση της δίκαιης και βιώσιμης πόλης», έχοντας επίσης ως βάση αναφοράς τις απόψεις επιστημόνων όπως αυτές διατυπώθηκαν σε συνεντεύξεις με τους συγγραφείς γύρω από το κεντρικό αυτό ζήτημα, το οποίο και αποτέλεσε τον πυρήνα της αρχικής έμπνευσης και κεντρικό άξονα της επιδίωξης του βιβλίου να συμβάλει στον προσανατολισμό της επιστημονικής συζήτησης αλλά και της κοινωνικής πρακτικής.

Προαπαιτούμενη γνώση

Προϋπόθεση για την ουσιαστική κατανόηση της ύλης του παρόντος συμπερασματικού κεφαλαίου είναι η ανάγνωση, εξοικείωση και κατανόηση με την ύλη, τα επιχειρήματα και τα παραδείγματα, που περιλαμβάνουν τα κεφάλαια του βιβλίου που προηγήθηκαν.

6.1 ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Η συνθετότητα της οικονομικής και κοινωνικής γεωγραφίας των πόλεων αναδεικνύει με μεγαλύτερη ένταση τις συνέπειες της κρίσης συσσωρεύοντας μια πληθώρα αστικών προβλημάτων. Η κρίση των πόλεων εντείνεται και από τα οργανωτικά και χρηματοδοτικά ελλείμματα των κρατικών και τοπικών αρχών και επομένως από την αδυναμία τους να ανταποκριθούν στις αυξανόμενες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανάγκες των πόλεων. Η παρούσα πρώτη ενότητα εστιάζει αρχικά στις έννοιες-κλειδιά που πραγματεύονται αυτά τα ζητήματα και ειδικότερα στις έννοιες της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας ή προσαρμοστικότητας και στη συνέχεια καταγράφει συμπληρωματικά ορισμένες βασικές πτυχές και εκδηλώσεις των συνεπειών της κρίσης στις πόλεις και τις πολεοδομικές πρακτικές.

Οι έννοιες της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας ή προσαρμοστικότητας είναι έννοιες πολυδιάστατες με διαφορετικές ερμηνείες πολλές από τις οποίες είναι σχετικά πρόσφατες και εκ των πραγμάτων αμφιλεγόμενες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολυσημίας αυτών των βασικών εννοιών είναι ο τρόπος και οι μορφές με τις οποίες παρουσιάζεται η βιωσιμότητα. Στο Sundström & Rydén (2003) αναφέρονται για παράδειγμα οι παρακάτω επτά εκδοχές της βιωσιμότητας που καλύπτουν τις μορφές με τις οποίες η έννοια εμφανίζεται συνήθως στις σχετικές συζητήσεις (στις παρενθέσεις αναφέρονται ορισμένες από τις περισσότερο γνωστές αναφορές των αντίστοιχων ορισμών): 1) η βιωσιμότητα ως πολιτική πρωτοβουλία (Brundtland Commission και Our Common Future), 2) η βιωσιμότητα ως επιστημονικό πεδίο μελέτης (Club of Rome και Limits to Growth), 3) η βιωσιμότητα ως σεβασμός στη φύση (IUCN και Caring for the Earth), 4) η βιωσιμότητα ως συμμετοχική δημοκρατία (Rio Conference και Agenda 21), 5) η βιωσιμότητα ως δικαιοσύνη μεταξύ των γενεών (Brundtland

Commission και Our Common Future), 6) η βιωσιμότητα ως κοινωνική δικαιοσύνη (Factor 10 Club και The factor 10 document), 7) η βιωσιμότητα ως όραμα της ποιότητας ζωής (Earth Charter document).

Αντίστοιχη είναι η συζήτηση σχετικά με την έννοια της ανθεκτικότητας. Κατ' αναλογία με την ευρύτερη συζήτηση στα πεδία των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών, η αστική ανθεκτικότητα θεωρείται ως μια πολυδιάστατη διαδικασία που περιλαμβάνει την αντίσταση στις δυνάμεις αποσταθεροποίησης και τον επαναπροσανατολισμό της αρχικής δομής σε συνέχεια ή όχι με την προηγούμενη διαδρομή της. Η ενδογενής ικανότητα προσαρμογής ενός αστικού συστήματος δεν αποτελεί πάγιο δομικό χαρακτηριστικό του αλλά επηρεάζεται από τις επιλογές και τις πρωτοβουλίες των κοινωνικών δρώντων, δηλαδή των φυσικών και θεσμικών υποκειμένων όπως είναι για παράδειγμα οι επιχειρήσεις, τα νοικοκυριά και οι επαγγελματικές ενώσεις. Η προσαρμοστική ικανότητα της αστικής περιοχής προκύπτει από την ικανότητα των δρώντων να προετοιμάζονται, να μαθαίνουν και να ανταποκρίνονται στις διαφορετικές πιέσεις.

Η έννοια της ανθεκτικότητας έχει κατασκευαστεί με εισροές από πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις όπως η ψυχολογία, η βιολογία ή η μηχανική των υλικών. Παράλληλα, η κεντρική έννοια της ανθεκτικότητας διακλαδίζεται ή/και τροφοδοτεί παράλληλες ή συμπληρωματικές έννοιες όπως η προσαρμοστικότητα, η ευπλαστότητα, η τρωτότητα, η διαδικασία μάθησης, η καινοτομία, η αυτο-οργάνωση και τα πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα. Όπως σημειώνουν οι Martin-Breen & Anderies (2011), στις κοινωνικές επιστήμες η έννοια της ανθεκτικότητας αποκτά περισσότερο χαρακτήρα στόχου και συνδέεται με προσπάθειες διαχείρισης ή διακυβέρνησης προς κάποια μεγαλύτερη ανθεκτικότητα. Στο πλαίσιο αυτό οι βασικές προσεγγίσεις είναι: α) η παράδοση των μελετών τρωτότητας στη γεωγραφία με βασική μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό ως μέσο αλληλεπίδρασης των διαφορετικών επιπέδων από το τοπικό στο παγκόσμιο, β) η ανάλυση της επίδρασης των κοινωνικών δικτύων στην ανθεκτικότητα και

γ) η θεσμική προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας στα ζητήματα διακυβέρνησης των κοινών πόρων. Ουσιαστικά πρόκειται για την αναζήτηση μιας προγραμματικής ανθεκτικότητας που θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί καλύτερα με τον όρο σταθερότητα.

Η έννοια της ανθεκτικότητας ή προσαρμοστικότητας εμφανίστηκε πρόσφατα στην αστική και οικονομική γεωγραφία (Martin, 2012) περιλαμβάνοντας μηχανισμούς που μπορούν να συμβάλουν στην αστική βιωσιμότητα. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης οι διαδικασίες συρρίκνωσης (στις πόλεις) αναμένεται να διαδοθούν ώστε να μοιάζουν τόσο φυσιολογικές όσο οι διαδικασίες ανάπτυξης, όλο και περισσότεροι τόποι και νοικοκυριά πρέπει να εμφανίζουν χαρακτηριστικά ανθεκτικότητας απέναντι σε αβέβαιες, ρευστές και ταχείες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που πυροδοτούνται από τις πολιτικές λιτότητας σε μια ευρεία περιοχή της Ευρώπης. Αυτομάτως τίθεται το ζήτημα της χωρικής κλίμακας όσον αφορά την ανθεκτικότητα στις πιέσεις που προκαλούν οι κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί στην καθημερινή ζωή. Δηλαδή, τι είδους ανθεκτικότητα είναι κατάλληλη και αν μπορεί να αναπτυχθεί σε κάθε χωρική κλίμακα.

Στη μεγαλύτερη κλίμακα κυριαρχεί η έννοια της «περιφερειακής ανθεκτικότητας» που τροφοδοτήθηκε από την οικονομική κρίση (Christopherson et al., 2010· Fingleton et al., 2012· Hassink, 2010· Martin, 2012). Ο Martin (2012: 12) ισχυρίζεται ότι η ανθεκτικότητα βασίζεται σε ένα σύστημα τεσσάρων αλληλοσυνδεόμενων στοιχείων: την αντίσταση (βαθμός ευαισθησίας ή ένταση της αντίδρασης μιας περιφερειακής οικονομίας), την ανάκαμψη, την ανανέωση και τον επαναπροσανατολισμό (επαναχάραξη πορείας και προσαρμογή) προς μια νέα τροχιά ανάκαμψης. Ο Martin τονίζει πως η περιφερειακή ανθεκτικότητα διαφέρει σημαντικά από προηγούμενες προσεγγίσεις της ανθεκτικότητας, καθώς δεν σχετίζεται με τη διατήρηση και την επαναφορά του συστήματος στην προηγούμενη κατάσταση και πρακτικές που μπορεί να μην είναι επιθυμητές αλλά, αντίθετα,

με νέες πραγματικότητες και ευκαιρίες που δημιουργούνται από την καταστροφή παρωχημένων μοντέλων παραγωγής. Με άλλα λόγια, η περιοχή που ανταποκρίνεται σε ένα οικονομικό σοκ επιλέγει να χρησιμοποιήσει τις ευκαιρίες που αναδύονται για να αναπτύξει νέους τρόπους οικονομικής ανάπτυξης.

Όσον αφορά τη μικρότερη χωρική κλίμακα, οι Andres και Round (2015) θέτουν την ιδέα της «επίμονης ανθεκτικότητας», υποστηρίζοντας ότι η ανθεκτικότητα δεν είναι μόνο η ανάκαμψη από μεγάλα σοκ, αλλά και η εύρεση τρόπων απόκρισης απέναντι σε συνήθεις πιέσεις της καθημερινής ζωής που προκαλούνται από περισσότερο μακροπρόθεσμες διαδικασίες όπως η οικονομική αναδιάρθρωση και οι αλλαγές στις πολιτικές του κράτους πρόνοιας. Η επίμονη ανθεκτικότητα εστιάζει στο μικρο-επίπεδο, δηλαδή στις πρακτικές που αναπτύσσουν τα άτομα, τα νοικοκυριά και τα δίκτυα τα οποία εντάσσονται μέσα σε καθορισμένα χωρικά όρια. Κρίσιμο στοιχείο στην επίμονη ανθεκτικότητα είναι η έννοια του άτυπου τόσο στη δημιουργία των δικτύων όσο και στους χώρους που αυτά καθορίζουν τη δράση τους.

Προκειμένου να κατανοηθεί και να εξηγηθεί η ανθεκτικότητα των τόπων, έχουν χρησιμοποιηθεί οι έννοιες της προσαρμογής και της προσαρμοστικότητας μέσα σε ένα πλαίσιο που οργανώνεται με βάση τους δρώντες, τους μηχανισμούς και τις τοποθεσίες, ενώ παράλληλα συσχετίζεται με τον διαχωρισμό των ποσοτικών και ποιοτικών διαστάσεων της ανθεκτικότητας. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται η γεωγραφική διαφοροποίηση, η διαφορετικότητα και η μη κανονικότητα της ανθεκτικότητας, εγείροντας ερωτήσεις σχετικά με το είδος της ανθεκτικότητας και τίνων ανάγκες καλύπτει (Vale, 2014· Pike et al., 2010). Συνηγορώντας υπέρ της εξισορρόπησης της βραχυπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης αντιμετώπισης και των ποσοτικών και ποιοτικών διαστάσεων της ανθεκτικότητας, οι Pike et al. (2010: 68) υποστηρίζουν ότι «η διατομεακή πρόκληση της προσαρμογής και της προσαρμοστικότητας συνεπάγεται τον θεσμικό συντονισμό

των πολλαπλών παραγόντων τόσο οριζόντια όσο και κάθετα, ανάμεσα στα πολλαπλά χωρικά επίπεδα από το υπερεθνικό ως το τοπικό».

Παρόμοια είναι η ιδέα της «εξελικτικής ανθεκτικότητας» ή των «πολλαπλών εξελικτικών τροχιών» που εισάγει η Davoudi (2012). Κεντρικό στοιχείο της εξελικτικής ανθεκτικότητας είναι η «αλληλεπίδραση ανάμεσα στην επιμονή, την προσαρμοστικότητα και την ικανότητα μετασχηματισμού σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες και χρονικές περιόδους», με στόχο περισσότερο τη διασφάλιση του μέλλοντος παρά την επαναφορά στην προηγούμενη κατάσταση (Davoudi, 2012: 304), η οποία όχι μόνο μπορεί να μην είναι επιθυμητή αλλά ενδεχομένως αναπαράγει προηγούμενες ανισότητες και δυσλειτουργίες (Vale & Campanella, 2005).

Η διαχρονική επίτευξη της ανθεκτικότητας σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα φαίνεται ότι αποτελεί ζητούμενο προς την κατεύθυνση της βιωσιμότητας. Στο πλαίσιο αυτό υπεισέρχεται το ερώτημα της γεωγραφικής διαφοροποίησης της ανθεκτικότητας, δηλαδή σε ποιο βαθμό και πώς επηρεάζεται η ανθεκτικότητα από τα διακριτά δομικά, περιβαλλοντικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των πόλεων. Ας πάρουμε το παράδειγμα της ανθεκτικότητας μιας περιοχής με όρους οικονομίας. Αντλώντας από την εμπειρία της αποβιομηχάνισης που είχε μακροπρόθεσμες και άνισες επιπτώσεις, οι Pike et al. (2010: 68) εισηγούνται τη «διαφοροποιημένη εξειδίκευση» εστιάζοντας στην ισορροπία ανάμεσα στην εξειδίκευση που εξασφαλίζει σχετική ανταγωνιστικότητα και στην ανάπτυξη σε συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες με επαρκή διαφοροποίηση ώστε να αποφεύγεται η υπερ-εξάρτηση από στενές οικονομικές βάσεις, κάτι που συμβάλλει στην κατασκευή ενός περιφερειακού πλεονεκτήματος.

Σύμφωνα με τον Hudson (2009) η περιφερειακή ανθεκτικότητα συνδέεται με περισσότερο αυτάρκειες και βιώσιμες μορφές ανάπτυξης που στηρίζονται στην αποσύνδεση της τοπικής οικονομίας από την ευρύτερη οικονομία, στη μεγιστοποίηση των ενδο-περιφερειακών ροών και συνδέσεων και στη μείωση του οικολογικού αποτυπώματος, οδηγώντας τελικά

σε περισσότερο κλειστά και αυτόνομα συστήματα, τόσο με όρους οικονομίας όσο και περιβάλλοντος. Αυτή η θεώρηση έρχεται σε αντίθεση με την πρόσφατα επικρατούσα άποψη ότι η οικονομική ανάπτυξη και «επιτυχία» συνδέεται με τη μεγιστοποίηση των ροών και των συνδέσεων με άλλες περιοχές, συχνά σε παγκόσμια κλίμακα, και την προσέλκυση επενδύσεων και ανθρώπινου δυναμικού. Ωστόσο, ο Hudson επισημαίνει ότι οι πρακτικές για την αύξηση της ανθεκτικότητας σε ορισμένες περιοχές, απλώς μεταθέτουν χρονικά τα περιβαλλοντικά κόστη ή/και τα εκτοπίζουν χωρικά, μειώνοντας έτσι την ανθεκτικότητα άλλων περιοχών, ενώ δεν έχουν καμία βελτιωτική επίδραση στο παγκόσμιο σύστημα συνολικά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να δει κανείς τους ορισμούς και τις χρήσεις της ανθεκτικότητας ανάμεσα σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Η κρίσιμη διάκριση είναι ανάμεσα σε αντικείμενα και συστήματα. Σχεδόν οτιδήποτε μπορεί να εξεταστεί ως ενιαίο αντικείμενο: πχ. ένα άτομο, ένα νοικοκυριό, ένα οικοσύστημα, μια πόλη, μια γέφυρα, μια κυβέρνηση. Στην περίπτωση αυτή η ανθεκτικότητα τείνει προς τον ορισμό που δίνει η μηχανική των υλικών. Από την άλλη πλευρά, ως σύστημα θεωρείται κάθε οριοθετημένο σύνολο δρώντων αντικειμένων και των μεταξύ τους σχέσεων. Συνήθως οι δρώντες είναι άτομα ή νοικοκυριά. Το οριοθετημένο σύνολο μπορεί να είναι από το νοικοκυριό, την πόλη, την περιφέρεια, τη χώρα έως το σύνολο του πλανήτη. Η συνήθης χρήση της έννοιας αναφέρεται στην ικανότητα ενός συστήματος να αντέξει μια ξαφνική πίεση και να συνεχίσει να λειτουργεί ομαλά ή γενικότερα να τα καταφέρει με κάθε πίεση για αλλαγή.

Το ζήτημα με τα συστήματα είναι ότι η φύση τους είναι άγνωστη. Αν και τα γραμμικά συστήματα επιτρέπουν την πρόβλεψη, είναι πρακτικά αδύνατον να βρεθεί κοινωνικο-οικολογικό σύστημα που να μπορεί να περιγραφεί γραμμικά. Τα μη-γραμμικά συστήματα έχουν λειτουργική νομοτέλεια αλλά οι προβλέψεις εξαρτώνται από τις αρχικές συνθήκες. Εδώ υπάρχει η διπλή δυσκολία, αφενός να περιγραφεί η δυναμική του συστήμα-

τος και αφετέρου να υπολογιστούν με ακρίβεια οι αρχικές συνθήκες. Σε όλες τις περιπτώσεις κάθε απλοποιημένη ή λανθασμένη παραδοχή μπορεί να οδηγήσει σε αδυναμία αξιόπιστης αποτίμησης της οποιαδήποτε μελλοντικής κατάστασης του συστήματος.

Τέλος, υπάρχουν τα αυτο-δομούμενα πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα τα οποία έχουν ιδιότητες όπως η ατομικότητα των επιμέρους στοιχείων, οι τοπικές αλληλεπιδράσεις των στοιχείων του συστήματος και οι αυτόνομες διαδικασίες επιλογής και αναπαραγωγής των στοιχείων τους με βάση τα αποτελέσματα των τοπικών αλληλεπιδράσεων (Martin-Breen & Anderies, 2011). Η εξελικτική δυναμική αυτών των συστημάτων, που προσομοιάζουν στα πραγματικά κοινωνικο-οικολογικά συστήματα, είναι πρακτικά και θεωρητικά αδύνατον να προβλεφθεί.

Σχετικά με την εξέλιξη των πόλεων υπεισέρχονται επιπλέον αξιακές επιλογές που επαναπροσδιορίζουν τα βασικά ερωτήματα σχετικά με την ανθεκτικότητα ενός συστήματος οποιασδήποτε μορφής: προσαρμογή σε τι; προσαρμογή τίνος; προσαρμογή με ποιό τρόπο; Τα ερωτήματα αυτά είναι σχετικά ανεξάρτητα από τον τύπο της προσαρμογής, αν δηλαδή θα είναι παθητική, ενεργητική ή προληπτική και αν θα προκύπτει αυθόρμητα ή θα είναι σχεδιασμένη εκ των προτέρων. Η προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης θέτει έτσι θεμελιώδη ερωτήματα για τη σχέση της ανάπτυξης των πόλεων με το φυσικό περιβάλλον, τον υλικό πλούτο και την κοινωνική δικαιοσύνη. Η πορεία των ιδεών, των αντιλήψεων και των πρακτικών για τις πόλεις και τον σχεδιασμό υπογραμμίζει ότι οι απαραίτητες προσαρμογές δεν προκύπτουν αυτομάτως από τις γενικές αρχές ή τις επιμέρους αντιλήψεις σχετικά με το περιεχόμενο και τις προτεραιότητες της βιώσιμης ανάπτυξης.

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου τονίστηκε ότι η πόλη είναι μια διαδικασία συνεχών αλλαγών και μετασχηματισμών και ότι ο πολεοδομικός σχεδιασμός αποτελεί οργανικό μέρος αυτής της διαδικασίας. Η εξελικτική διαδικασία αποτελεί ταυτόχρονα την πηγή των αστικών προβλημάτων

αλλά και το πλαίσιο μέσα από το οποίο εξασφαλίζονται οι προοπτικές ανθεκτικότητας ή προσαρμογής και βιωσιμότητας της πόλης. Αντίστοιχα, στο δεύτερο κεφάλαιο, υπογραμμίστηκε ότι η μελέτη, η περιγραφή και η ερμηνεία των αστικών μετασχηματισμών και διαδικασιών που συντελούνται μέσα από τη σύνθεση κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων δημιουργούν το πλαίσιο για την κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων με αναφορά στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον και οριοθετούν το πεδίο διαμόρφωσης των σχετικών πολιτικών.

Στον βαθμό που είναι αβέβαιο τόσο το πώς μπορούν να εξελιχθούν μελλοντικά οι σημερινοί γεωγραφικοί μετασχηματισμοί, όπως είναι οι διαδικασίες αστικής συρρίκνωσης (που σε ορισμένες περιοχές συντελούνται μάλιστα ταυτόχρονα με φαινόμενα αστικής διάχυσης και προαστιοποίησης) και η αλλαγή της οικονομικής διάρθρωσης των πόλεων και των εργασιακών σχέσεων, όσο και το ποιες μπορεί να είναι οι (νέες) αστικές αλλαγές, τα θέματα της προσαρμοστικότητας και ανθεκτικότητας αναδεικνύονται ως κεντρικά στην ατζέντα της γεωγραφίας των πόλεων. Συμπληρωματικά, η ανάγκη αναγνώρισης και διατήρησης της διαφοροποίησης των πόλεων συνεπάγεται και τη γεωγραφική διαφοροποίηση και ποικιλομορφία της ανθεκτικότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτική αστικής αναγέννησης και αναζωογόνησης εξετάζεται στο τρίτο κεφάλαιο σε σχέση με τις προοπτικές αξιοποίησης των ευκαιριών ανάκαμψης και διεξόδου από την κρίση. Η εξέλιξη των στόχων, των θεσμικών διαδικασιών και των πρακτικών που συνιστούν την πολιτική αστικής αναγέννησης και αναζωογόνησης αποτέλεσαν αντικείμενο ανάλυσης. Όπως φαίνεται, αυτή η πολεοδομική πολιτική διαμορφώθηκε ως απόκριση σε κρίσεις και μετασχηματισμούς που υφίστανται οι πόλεις, αναδεικνύοντας παράλληλα την αναγκαιότητα συνθετικού χειρισμού των επιδράσεων της κρίσης και γενικότερα των αστικών προβλημάτων. Επίκεντρο της πολεοδομικής πολιτικής –από τη δεκαετία του 1980 και μετά– γίνεται το υφιστάμενο απόθεμα αστικής γης και κτιρίων, η υφιστά-

μενη πόλη δηλαδή, έτσι όπως διαμορφώνεται μέσα από προηγούμενες μακρόχρονες αστικές αλλαγές. Αυτή την πόλη επιχειρεί η πολιτική αστικής αναγέννησης να επανεντάξει σε διαδικασίες του σήμερα για να αντιμετωπιστούν οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα τρωτότητας, αλλά και για να την αξιοποιήσει ως κεφάλαιο-τόπο διαμόρφωσης συνθηκών ανάκαμψης και ανθεκτικότητας. Η εγκατάλειψη και η υποβάθμιση με τις ποικίλες μορφές τους –όπως είναι οι πρώην βιομηχανικοί χώροι, οι πρώην μεταφορικές εγκαταστάσεις, τα υποβαθμισμένα ιστορικά κέντρα ή οι υποβαθμισμένες περιοχές κατοικίας– είναι κατά μια έννοια το χωρικό αποτύπωμα συνθηκών τρωτότητας τις οποίες φέρνουν στο προσκήνιο οι μικρότερες ή μεγαλύτερες κρίσεις και μεταλλαγές και καθιστούν έτσι αναγκαίες τις πολιτικές αστικής παρέμβασης ως πολιτικές ανάκτησης της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας της πόλης.

Οι παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτού του είδους τις κρίσεις συγκεκριμένων τόπων οφείλονται, χωρίς αμφιβολία, σε μετασχηματισμούς στο οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό πεδίο, οι οποίοι ωστόσο διαταράσσουν –και μάλιστα με άνισο τρόπο– ισορροπίες και λειτουργίες της πόλης αποκαλύπτοντας ευπάθειες και προβλήματα στον τρόπο με τον οποίο οι πόλεις διαμορφώνουν τις συνθήκες βιωσιμότητας και ποιότητας ζωής για τους κατοίκους τους. Την ίδια στιγμή, οι τόποι της κρίσης μιας χρονικής περιόδου, όπως είναι οι εγκαταλελειμμένες περιοχές της περιόδου της αποβιομηχάνισης, γίνονται χώροι ευκαιρίας της επόμενης περιόδου, χώροι αναδιάταξης και ανάκαμψης που φέρνουν την πόλη στο προσκήνιο των νεότερων ευρύτερων οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών με τα νέα της σημαντικά αποθέματα, πρωτίστως αποθέματα σε γη και κτίρια. Με αυτή την έννοια, η πολεοδομική πολιτική γίνεται ενεργητική και προωθητική, γίνεται δηλαδή μέρος της πολιτικής της πόλης να επανακαθορίσει τη θέση της σε αυτά τα ευρύτερα πεδία, παγκοσμιοποιημένου χαρακτήρα σε μεγάλο βαθμό, και δεν περιορίζεται απλώς σε αμυντικές διαδικασίες ελέγχου που την καθιστούν εν τέλει αρνητικό εργαλείο. Έτσι οι

στόχοι, οι βασικές αρχές και εν γένει τα κρίσιμα χαρακτηριστικά αυτής της πολεοδομικής πολιτικής, της αστικής αναγέννησης, συγκλίνουν στη βασική της φυσιογνωμία, ότι δηλαδή πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο όραμα και συνάμα μια σύνθετη διαδικασία με την οποία επιδιώκεται η διαρκής βελτίωση της οικονομικής, φυσικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής κατάστασης ενός τόπου, μιας περιοχής που υπόκειται σε αλλαγές.

Στην τριακονταετή εφαρμογή μιας μεγάλης ποικιλίας πολιτικών και σχεδίων αστικής αναγέννησης αναδείχθηκαν εμπειρικά ορισμένες κρίσιμα θέματα και διαστάσεις που συμβάλλουν στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους σήμερα, στο πλαίσιο νέων κρίσεων, η πολεοδομική πολιτική καλείται να αναδιαμορφώσει τις προσεγγίσεις και τα εργαλεία της.

Το πρώτο θέμα είναι καταρχήν η σύνδεση της αστικής αναγέννησης με την ανάπτυξη των ακινήτων, καθώς εκ των πραγμάτων μία διάσταση της αφορά διαδικασίες επένδυσης στη γη με ό,τι ιδιαίτερα στοιχεία χαρακτηρίζουν αυτές της διαδικασίες. Η σύνδεση με τον τομέα ακινήτων –αν και κατά βάθος έμμεση– ουσιαστικά θέτει το ερώτημα πόσο ευάλωτες είναι οι ίδιες οι αστικές παρεμβάσεις, ιδιαίτερα αυτές μεγάλης κλίμακας που περιλαμβάνουν μεγάλες επενδύσεις σε χώρους και εμπεριέχουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά διαδικασιών υπερπαραγωγής ακινήτων, κερδοσκοπίας και διαμόρφωσης μονολειτουργικών τόπων. Όλα αυτά είναι πρωτίστως στοιχεία που σχετίζονται άμεσα με τον τομέα της ανάπτυξης των ακινήτων –και εν γένει με το παραγωγικό μοντέλο ανάπτυξης– και συνεπώς με τις ειδικότερες κρίσεις που διέρχεται συχνά ο κλάδος αυτός εξαιτίας τέτοιων επιλογών.

Το δεύτερο θέμα είναι ο ρόλος των εμπλεκόμενων φορέων και συντελεστών του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα που συμμετέχουν με πολλούς τρόπους στα διάφορα στάδια της εφαρμογής σχεδίων αστικής αναγέννησης. Η εμπειρική μελέτη δείχνει με καθαρό τρόπο ότι αυτό που κάνει τα σχέδια αστικής αναγέννησης εφικτά και συνάμα βιώσιμα –και όχι μόνον από χρηματοδοτική άποψη που είναι φυσικά καθοριστική– είναι η ανα-

γνώριση ότι η υλοποίηση ενός οράματος με σύνθετα εγχειρήματα προϋποθέτει κάτι περισσότερο από μια απλή συμμετοχή σε ένα διάλογο-διεργασία για την αποδοχή του σχεδίου, δηλαδή προϋποθέτει τον επιμερισμό στα δικαιώματα αποφάσεων, στα κόστη και στους κινδύνους που εμπεριέχει το σχέδιο. Η σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και ακόμη περισσότερο μια «συμπαράγωγη» που εμπλέκει ποικιλία φορέων και συντελεστών ως προϋπόθεση και συνθήκη εφικτότητας, αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας των σχεδίων, είναι η καθοριστική παράμετρος που μπορεί να διαχειριστεί τις δεδομένες αβεβαιότητες και εξωτερικότητες μιας διαδικασίας αστικής ανάπτυξης και να προσδώσει διαστάσεις ανθεκτικότητας στα σχέδια κάθε κλίμακα και επικέντρωσης.

Το τρίτο θέμα είναι η συσχέτιση της αστικής αναγέννησης με τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και οι πολλαπλές μορφές που λαμβάνει αυτή η συσχέτιση. Αν και αυτή καθαυτή η πολιτική αστικής αναγέννησης είναι μια στρατηγική βιώσιμης αστικής ανάπτυξης λόγω του ότι επιχειρεί να διαχειριστεί με συνθετικό τρόπο οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, ωστόσο η ανάδειξη της διάστασης της βιωσιμότητας δεν προκύπτει αυτόματα σε όλα τα σχετικά σχέδια, τα οποία συχνά έχουν ή αποκτούν εκ των πραγμάτων διαφοροποιημένες στοχεύσεις και προτεραιότητες. Πολλές φορές μάλιστα οι αστικές παρεμβάσεις, ιδιαίτερα οι μεγαλύτερες, διαμορφώνουν από μόνες τους συνθήκες δραστηρικής αλλαγής του τοπικού κοινωνικο-χωρικού χαρακτήρα με πολλές επιπτώσεις στον τοπικό πληθυσμό. Η πολύχρονη εμπειρία της εφαρμογής της πολιτικής δείχνει ότι υπάρχει πεδίο για περισσότερο συστηματική σύνδεση των σχεδίων αστικής αναγέννησης με τις μορφές βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, αλλά και για μεγαλύτερη επικέντρωση στον τρόπο με τον οποίο οι τοπικές κοινότητες διαμορφώνουν τις συνθήκες ποιότητας ζωής, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τα φυσικά όρια των δικών τους τόπων όσο και συνολικά τις επιπτώσεις στον πλανήτη.

Οι πολλές και πολλαπλού χαρακτήρα πρακτικές, ιδιαίτερα από τον

ευρωπαϊκό χώρο, καταδεικνύουν ότι η αστική αναγέννηση ποικίλει όχι μόνο στα διαφορετικά χωρικά πλαίσια αλλά και διαχρονικά, σε τέτοιο βαθμό ώστε συχνά στο ευρύτερο πλαίσιο της έννοιας «αστική αναγέννηση και αναζωογόνηση» να εντάσσονται σχέδια και προγράμματα διαφορετικής κλίμακας, διαφορετικής επικέντρωσης, διαφορετικού περιεχομένου και διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης. Αυτή μάλιστα η πολύ μεγάλη ποικιλία σχεδίων δείχνει και σημαντικές αποκλίσεις από το τυπικό παράδειγμα της πολιτικής. Αυτές όμως οι αποκλίσεις συμβάλλουν ώστε να γίνουν κατανοητοί οι παράγοντες επιτυχίας και αποτυχίας των αστικών παρεμβάσεων και έχουν την ειδικότερη σημασία τους καθώς συσχετίζουν την τοπική διάσταση της πολιτικής με το παγκόσμιο πλαίσιο, συσχέτιση απαραίτητη στην αναζήτηση συνθηκών ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας στις πόλεις.

Αυτό που γίνεται επίσης σαφές είναι ότι οι πολιτικές αυτές, ακόμη και οι πιο αποτελεσματικές και αποδοτικές, χρειάζονται μεγάλο χρόνο για να υλοποιηθούν. Ακόμη, η επικέντρωση της πολιτικής αστικής αναγέννησης σε μια συγκεκριμένη περιοχή της πόλης –γεγονός που συνεπάγεται διάθεση σημαντικών κεφαλαίων μόνον σε ένα τόπο– προϋποθέτει την ενσωμάτωση σε ένα ευρύτερο σχεδιασμό κατά τρόπο ώστε να βελτιώνονται οι τοπικές συνθήκες, και συγχρόνως το σχέδιο να αποτελεί παράγοντα αναζωογόνησης και βιωσιμότητας για το σύνολο της ευρύτερης περιοχής και της πόλης. Με αυτό το σκεπτικό είναι χρήσιμο να εξετάζονται οι πολιτικές αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, ορισμένες από τις οποίες εμπίπτουν στην πολιτική αστικής αναγέννησης, για να διαγνωστούν όχι μόνον οι σημαντικές αδυναμίες που διαπιστώνονται κατά κοινή ομολογία, αλλά και οι θετικές πλευρές που υπάρχουν.

Ορισμένα από τα κρίσιμότερα ζητήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι πόλεις –όπως τα ανέδειξε στην ατζέντα της πολεοδομικής πολιτικής η χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση του 2008 και η παρατεταμένη ύφεση που την ακολούθησε– είναι η αύξηση των χωρικο-κοινωνικών

ανισοτήτων, η μείωση των υπηρεσιών δημόσιου χαρακτήρα, η αποεπένδυση στις ασθενέστερες περιοχές των πόλεων και των περιφερειών, η ανεργία, η διάσπαση του δημόσιου χώρου, τα προβλήματα ανταγωνιστικότητας των μικρότερων πόλεων, η κρίση των ακινήτων, αλλά και οι επιδράσεις της αστικοποίησης σε παγκόσμιο επίπεδο. Υπό το πρίσμα αυτής της οικονομικής κρίσης που επηρέασε και εξακολουθεί να επηρεάζει τις πόλεις είναι σημαντικό να κατανοηθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής αστικής αναγέννησης. Πλευρές που την καθιστούν επίκαιρη είναι ότι πρόκειται για πολιτική που επιδιώκει να επιλύσει σύνθετα προβλήματα της πόλης δίνοντας έμφαση στην οικονομική, κοινωνική, περιβαλλοντική και πολεοδομική διάσταση, και συμβάλλοντας έτσι έμμεσα σε αναγκαίες διαρθρωτικές χωρικές αλλαγές. Η κρίση έφερε επίσης στο προσκήνιο ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις για την έννοια των εγκαταλελειμμένων περιοχών και για τη θεώρησή τους ως απόθεμα της πόλης ενώ συγχρόνως άλλοτε διαφοροποίησε και άλλοτε ενίσχυσε υφιστάμενους κινδύνους εγκατάλειψης στους επιμέρους τόπους ή στις επιμέρους ζώνες της πόλης.

Πράγματι, στη διαμόρφωση της πολιτικής αστικής αναγέννησης ως απόκριση των πόλεων σε κρίσεις, έτσι όπως εκφράστηκε και εξελίχθηκε μέσα από ποικίλες πρακτικές και προσεγγίσεις σε διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά πλαίσια και τοπικές συνθήκες, κρίσιμη παράμετρο αποτέλεσε η ύπαρξη ενός μεγάλου αποθέματος δημόσιας γης, εκτάσεων δηλαδή που ανήκουν σε θεσμικούς ιδιοκτήτες ή διαχειρίζονται από δημόσιους και ημι-δημόσιους οργανισμούς, οι οποίες έχασαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό την αρχική τους λειτουργία. Στην ιστορία, το γεγονός της απώλειας της αρχικής λειτουργίας κτιρίων και εκτάσεων προώθησε την ανάπτυξη της πολεοδομίας μέσα από διαδοχικές αντικαταστάσεις τμημάτων του αστικού ιστού με στόχο την προσαρμογή του στις νέες κάθε φορά οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές συνθήκες. Η ιδιαιτερότητα ωστόσο του φαινομένου στην πρόσφατη περίοδο έγκειται κυρίως στις διαστάσεις του, καθώς συχνά υπερέβη σε έκταση και σημασία τις κλασικές διαδικασίες α-

στικής ανάπτυξης και επέκτασης.

Η σημασία της δημόσιας γης ως εργαλείο άσκησης πολεοδομικής πολιτικής απασχόλησε τους ειδικούς του σχεδιασμού του χώρου κατά τη διάρκεια συγκρότησης της πολεοδομίας σε επιστημονική ειδικότητα στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Αυτό αποτέλεσε την αρχή της διαδικασίας συγκρότησης ενός συνόλου εργαλείων παρέμβασης στην ατομική ιδιοκτησία και οδήγησε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαίτερα μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στην ανάπτυξη δυναμικών πολιτικών γης με στόχο, μεταξύ άλλων, την απόκτηση γης από δημόσιους φορείς για την υλοποίηση πολεοδομικών επεμβάσεων και την εφαρμογή πολεοδομικών σχεδίων. Παρά το γεγονός όμως ότι η δημόσια ιδιοκτησία μοιάζει να έχει παίξει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και τους μετασχηματισμούς των αστικών χώρων, δεν υπάρχει επαρκής θεωρητική και κυρίως εμπειρική έρευνα πάνω στο ζήτημα. Η έλλειψη αξιόπιστων εμπειρικών δεδομένων σχετικά με τη δομή της έγγειας ιδιοκτησίας και ειδικότερα της αστικής ιδιοκτησίας, η αποσπασματικότητα και η περιορισμένη προσβασιμότητά τους ισχύει και στην περίπτωση της δημόσιας ιδιοκτησίας, τη μελέτη της οποίας δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο το γεγονός της κατοχής και διαχείρισής της από μεγάλο αριθμό δημόσιων υπηρεσιών και οργανισμών.

Το ενδιαφέρον για τη δημόσια ιδιοκτησία, από την άποψη της πολεοδομικής πολιτικής, ήρθε λοιπόν ξανά στο προσκήνιο κατά τη δεκαετία του 1980, μέσα από τη γενικότερη προβληματική που αναπτύχθηκε σταδιακά γύρω από την αξιοποίηση και επανάχρηση εγκαταλελειμμένων αστικών περιοχών, καθώς και τη σημασία απόκτησης γης για την επίτευξη ορισμένων από τους στόχους του χωρικού σχεδιασμού, σε μια περίοδο που προωθούνταν νεοσυντηρητικές πολιτικές και τύποι διακυβέρνησης με στόχο τη μείωση της κρατικής παρέμβασης και την ιδιωτικοποίηση διαφόρων δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών.

Έτσι, τα τελευταία τριάντα χρόνια, μεγάλος αριθμός από τις μεγάλης ή μεσαίας κλίμακας αστικές παρεμβάσεις αναζωογόνησης και αναγέν-

νησης αστικών περιοχών υλοποιήθηκαν είτε λόγω των διαθέσιμων εγκαταλελειμμένων αστικών δημόσιων ή εν δυνάμει δημόσιων εκτάσεων, είτε λόγω της εξαγοράς ιδιωτικών εγκαταλελειμμένων αστικών εκτάσεων, κυρίως βιομηχανικών, από δημόσιους φορείς και οργανισμούς ή τοπικές αυτοδιοικήσεις στο πλαίσιο βραχυπρόθεσμων ή μακροπρόθεσμων πολεοδομικών προγραμματισμών και πολιτικών γης, είτε ως αποτέλεσμα συνδυασμού και των δύο περιπτώσεων. Οι πολιτικές αυτές διαχείρισης και αξιοποίησης της δημόσιας ιδιοκτησίας στο πλαίσιο των σύγχρονων προσεγγίσεων και πρακτικών αστικής ανάπτυξης και αναζωογόνησης αποτέλεσαν βασικό άξονα διερεύνησης του τετάρτου κεφαλαίου.

Καθώς οι εγκαταλελειμμένες αστικές περιοχές φιλοξενούσαν σε πολλές περιπτώσεις βασικές λειτουργίες των πόλεων, καθορίζοντας συχνά τη φυσιογνωμία τους, οι δημόσιες, περιφερειακές και τοπικές αρχές τις αντιμετώπισαν ως μια ευκαιρία για την υλοποίηση φιλόδοξων αστικών παρεμβάσεων που θα έδιναν τη δυνατότητα να ανακατευθύνουν την οικονομική και αστική ανάπτυξη, να διευρύνουν ή ακόμα και να επανακαθορίσουν τις λειτουργικές βάσεις της πόλης τους, αντιμετωπίζοντας έτσι τις συνέπειες τοπικής εμβέλειας κρίσεων και ενδυναμώνοντας την ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα των αστικών περιοχών στις νέες συνθήκες.

Μια σειρά από τεχνικά, οικονομικά και διαχειριστικά προβλήματα αυξάνουν την πολυπλοκότητα των επεμβάσεων αυτού του τύπου, το χρόνο υλοποίησής τους αλλά και την ιδιαιτερότητά τους, λόγω των πολλών παραγόντων που επηρεάζουν τις δυνατότητες αξιοποίησής τους, καθώς και των πολλών και διαφορετικών εμπλεκόμενων δρώντων, δημόσιων και ιδιωτικών. Η ανάλυση επιλεγμένων και αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων ανέδειξε τη μεγάλη ποικιλία στρατηγικών παρέμβασης και προσεγγίσεων ως προς τους στόχους και τα λειτουργικά προγράμματα, αλλά και εργαλείων και μηχανισμών διαχείρισης και ανάπτυξης της έγγειας ιδιοκτησίας. Ενδεικτική είναι η δημιουργία ειδικών δημόσιων φορέων, κυρίως κτηματικών εταιρειών, που προικοδοτούνται με αρμοδιότητες και ερ-

γαλεία απόκτησης γης και προετοιμασίας των εκτάσεων ώστε να δεχθούν νέες χρήσεις, αλλά και η θεσμοθέτηση εργαλείων σχεδιασμού και υλοποίησης που «παρακάμπτουν» συχνά τις μέχρι τότε συνήθεις διαδικασίες πολεοδομικού σχεδιασμού, η δημιουργία δηλαδή ευέλικτων πλαισίων με στόχο την προώθηση συνεργατικών σχημάτων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Σημαντική είναι επίσης και η προώθηση διαδικασιών, περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένων, συνδιαμόρφωσης προτάσεων αξιοποίησης με τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας.

Παρά την αναμφισβήτητη συνεχώς αυξανόμενη σημασία του ρόλου του ιδιωτικού τομέα στη διαμόρφωση και υλοποίηση των επεμβάσεων, η παρουσία του δημόσιου τομέα, κυρίως της τοπικής αυτοδιοίκησης αλλά και του κεντρικού κράτους, παραμένει εξίσου σημαντική, καθώς το κόστος απόκτησης και προετοιμασίας των εκτάσεων για ανάπτυξη λειτουργεί συχνά αποτρεπτικά για τον ιδιωτικό τομέα. Άλλωστε, η προσφορά της δημόσιας γης ή η απόκτησή της δεν αρκεί στην πράξη για την προσέλκυση επενδύσεων στον αστικό χώρο. Μία σειρά από παράγοντες, όπως η ύπαρξη συνολικής στρατηγικής, σωστού προγραμματισμού, αξιόπιστων και αποτελεσματικών μηχανισμών υλοποίησης, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για την ελκυστικότητα ενός επενδυτικού σχεδίου, που μόνο ο δημόσιος τομέας μπορεί να εξασφαλίσει, όπως άλλωστε και τον καθορισμό ορίων στη δράση του ιδιωτικού τομέα και τη χωροθέτηση χρήσεων που απευθύνονται στο σύνολο των κατοίκων (δημόσιοι χώροι και εγκαταστάσεις κοινωνικού εξοπλισμού).

Στην Ελλάδα, οι πολιτικές διαχείρισης της δημόσιας ιδιοκτησίας που υιοθετήθηκαν από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους είχαν ως αποτέλεσμα την ιδιωτικοποίηση, νόμιμη και παράνομη, του μεγαλύτερου τμήματος του αποθέματος δημόσιας γης, αγροτικής και αστικής. Οι πολιτικές προστασίας και αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας αποδείχτηκαν αναποτελεσματικές, δεδομένου του μεγάλου αριθμού των καταπατημένων δημοσίων εκτάσεων ακόμη και σήμερα, καθώς και του σημαντικού

μέρους των δημοσίων αστικών ακινήτων που παραμένει επί δεκαετίες αναξιοποίητο ή υπο-αξιοποιείται, αν και θα μπορούσε μέσα από κατάλληλες διαδικασίες και υπό όρους να αποδίδει έσοδα για την κάλυψη άλλων κοινωνικών αναγκών. Η δημόσια γη δεν αντιμετωπίστηκε δηλαδή ως ένα απόθεμα μέσω του οποίου το κράτος επεδίωξε να ασκήσει τη δική του πολιτική για τον χώρο. Έτσι, παρά την ύπαρξη σημαντικού μεγέθους αστικών εκτάσεων που τις διαχειρίζονταν διάφοροι δημόσιοι φορείς και οργανισμοί, αλλά και τις ενδιαφέρουσες προτάσεις που αναπτύχθηκαν κατά καιρούς –όπως αυτές για την επανάχρηση των στρατοπέδων του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης τις δεκαετίες 1990-2000 με στόχο τη συνολική αναδιοργάνωση του αστικού χώρου και τη δημιουργία χώρων πρασίνου και εγκαταστάσεων κοινωνικού εξοπλισμού– δεν υλοποιήθηκαν παρά πολύ λίγες μεγάλης και μεσαίας κλίμακας επεμβάσεις αστικής ανάπλασης ή αναγέννησης (πχ. Φαληρικό δέλτα, προβλήτα Α΄ στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και στη νέα παραλία, παραλία Βόλου και Ηρακλείου).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, στο πλαίσιο ευρύτερων αλλαγών στα δομικά χαρακτηριστικά του συστήματος διαχείρισης και αξιοποίησης της γης και του κατασκευαστικού τομέα, καταγράφονται προσπάθειες ανάπτυξης μιας πιο συνεκτικής και συγκροτημένης στρατηγικής διαχείρισης της δημόσιας ιδιοκτησίας, με στόχο την προώθηση της συνεργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και την αξιοποίηση με ιδιωτικής μορφής ανάπτυξη, χωρίς όμως σημαντικά αποτελέσματα στην πράξη. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο, κυρίως ως μέρος των δεσμεύσεων των δανειακών συμβάσεων της χώρας σχετικά με την εξόφληση του δημοσίου χρέους και την προσέλκυση επενδύσεων. Μέσα από πληθώρα νομοθετημάτων, θεσμοθετήθηκε ειδικός φορέας με στόχο την ιδιωτικοποίηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας του Δημοσίου και της ιδιοκτησίας δημοσίων φορέων και οργανισμών, μεταξύ των οποίων και παρόχων δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών, και διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού με στόχο την

επιτάχυνση και απλοποίηση των διαδικασιών ανάπτυξης και αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας μέσω επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα.

Η πολιτική αυτή αξιοποίησης που προωθείται έχει εγείρει έναν έντονο δημόσιο και επιστημονικό διάλογο, παράλληλα με σημαντικές διαμαρτυρίες και αντιδράσεις από κινήματα πολιτών και συλλογικές οργανώσεις. Αναδείχτηκαν έτσι οι διαφορετικές, συχνά αντιθετικές, απόψεις και αντιλήψεις, οι οποίες αφορούν: τον χαρακτήρα και τις επιπτώσεις της συγκεκριμένης πολιτικής αξιοποίησης και ιδιωτικοποίησης της δημόσιας περιουσίας, τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η δημόσια περιουσία στη γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία και στη διαμόρφωση στρατηγικών ανάκαμψης, το ζήτημα της αντιμετώπισης των δημόσιων αγαθών και του τρόπου διαχείρισης των δημόσιων πόρων –άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανθεκτικότητα όχι μόνο των αστικών αλλά ευρύτερων γεωγραφικών σχηματισμών– αλλά και την ανάγκη ανάπτυξης αποτελεσματικών διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης με στόχο τη συνδιαμόρφωση προτάσεων αξιοποίησης για τη μεγιστοποίηση των θετικών επιδράσεων τους στην ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσονται.

Τα παραπάνω κάνουν φανερή τη σημασία της διακυβέρνησης, του ρόλου των πολιτικών και τη συμμετοχή των ειδικών και των κοινωνικών εταίρων σε όλα τα γεωγραφικά επίπεδα. Ειδικότερα το ζήτημα της διακυβέρνησης και του ρόλου των ειδικών (δηλαδή των επαγγελματιών πολεοδόμων-χωροτακτών) στο πλαίσιο διαφορετικών «παραδόσεων» ή «κουλτούρας» σχεδιασμού, εξετάστηκε στο πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου. Οι έννοιες «διακυβέρνηση», «παραδοχή» και «κουλτούρα σχεδιασμού» χαρακτηρίζονται από πολυπλοκότητα και συνθετότητα, καθώς έχουν αποδοθεί πολλαπλές ερμηνείες, καθιστώντας τις συχνά ασαφείς, ενώ ακόμα περισσότερο ασαφή είναι τα μεταξύ τους όρια. Για παράδειγμα, είναι σύνηθες το φαινόμενο –όχι αναίτια– οι έννοιες «παραδόσεις σχεδιασμού» και «κουλτούρες σχεδιασμού» να χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες. Επιχειρώντας εδώ μια αδρομερή αποσαφήνιση των σχετικών εννοιών, αναδεικνύοντας

και τις μεταξύ τους επικαλύψεις/αλληλεξαρτήσεις, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η «παράδοση σχεδιασμού» μιας χώρας προσδιορίζεται σε σημαντικό βαθμό από θεσμικούς παράγοντες, ακολουθούμενες διαδικασίες και πρότυπα, αλλά ταυτόχρονα επηρεάζεται και από ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες, αναπόσπαστο στοιχείο στην ανάλυση και της έννοιας της «κουλτούρας». Οι διαφορετικές «κουλτούρες σχεδιασμού» από την άλλη ενσωματώνουν τον πλουραλισμό και τη διαφορετικότητα των ατομικών ή συλλογικών συμπεριφορών, στάσεων και αντιλήψεων, που συνθέτουν τις πραγματικές σχέσεις που αναπτύσσονται κατά τις διαδικασίες του σχεδιασμού και κατ' ακολουθία επηρεάζουν το τελικό αποτέλεσμα, άλλοτε ρητά και άλλοτε συγκαλυμμένα.

Στο πλαίσιο αυτό, οι εμπειρίες και ο ρόλος των πολεοδόμων αποτελούν σημαντικό παράγοντα που προσδιορίζει την «κουλτούρα σχεδιασμού» μιας περιοχής, καθώς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Abukhater (2009: 74), «διαφορετικοί πολεοδόμοι, ανάλογα με το υπόβαθρο, το όραμα και το σύστημα αξιών τους, δρουν διαφορετικά», γεγονός που οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα. Η διακυβέρνηση, τέλος, αποτελεί τη θεωρητική προσέγγιση που επιδιώκει να αναλύσει τόσο τις επίσημες (θεσμικές) όσο και τις ανεπίσημες διαδικασίες μέσα από τις οποίες γίνεται η συνάθροιση των διαφόρων παικτών και η διαπραγμάτευση, η διαμεσολάβηση ή ακόμα και η σύγκρουση των διαφορετικών απόψεων και συμφερόντων. Επομένως, μια δεδομένη διαδικασία διακυβέρνησης επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά τόσο της «παράδοσης» όσο και των διαφορετικών κατευθύνσεων «κουλτούρας σχεδιασμού».

Η σύνθεση όλων αυτών των ζητημάτων αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα του έμπικτου κεφαλαίου, με αφετηρία αλλά και κατάληξη το περιεχόμενο και τον ρόλο του χωρικού σχεδιασμού. Ως αφετηρία, ο χωρικός σχεδιασμός αναλύθηκε ως μια διαδικασία σύνθετη, πολύπλευρη και «πολιτική», έχοντας περιεχόμενο πολύ ευρύτερο του σχεδιασμού των χρήσεων γης και μιας ρυθμιστικής παρέμβασης, που αφορά στον συντονισμό ενός

εύρους τομέων πολιτικής, και που ασκείται σε πολλά επίπεδα με διαφορετικό κάθε φορά χαρακτήρα και περιεχόμενο. Ως κατάληξη, αναζητήθηκε ένας νέος ρόλος για τον σχεδιασμό και τους ειδικούς που να ανταποκρίνεται σε ένα ραγδαία εξελισσόμενο περιβάλλον και σε ιδιαίτερες συνθήκες όπως αυτές που δημιουργεί η τρέχουσα οικονομική κρίση. Ο περισσότερο ευέλικτος, επιχειρησιακός και συμμετοχικός χαρακτήρας, η συνθετική θεώρηση του χώρου ως ένα ολοκληρωμένο και σύνθετο κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό σύστημα, η ενσωμάτωση διαδικασιών συνεργασίας, διάδρασης και εκμάθησης, η αξιοποίηση νέων τεχνολογιών, μέσων και καινοτόμων εργαλείων, είναι τα κρίσιμα θέματα που αναδείχθηκαν.

Στο ίδιο κεφάλαιο επιχειρήθηκε επίσης να κατανοηθεί το ευρύτερο πλαίσιο που επηρεάζει και καθοδηγεί τις παρεμβάσεις και αλλαγές που συμβαίνουν τόσο στο επίπεδο της πόλης όσο και σε ευρύτερες εδαφικές ενότητες και επιπλέον να δοθεί έμφαση και να εντοπιστούν οι μεταλλαγές που έχουν προκληθεί λόγω της τρέχουσας οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Ειδικότερα ως προς την κυρίαρχη «παράδοση σχεδιασμού» θα περιμενε κανείς σημαντικές επιδράσεις. Όπως προαναφέρθηκε, μέσα από την καταγιτιστική νομοθέτηση κατά τη διάρκεια της κρίσης, με σκοπό τη διευκόλυνση της προσέλκυσης επενδύσεων αλλά και στο πλαίσιο συγκεκριμένων μνημονιακών δεσμεύσεων της χώρας, έχουν επέλθει ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο ασκείται ο σχεδιασμός καθώς και στα επίπεδα και τις σχέσεις εξουσίας. Το παραδοσιακό πρότυπο παραγωγής του χώρου έχει αποδομηθεί και οι βασικές λογικές των προηγούμενων τρόπων ρύθμισης του χώρου έχουν ανατραπεί ως αποτέλεσμα νέων προτεραιοτήτων. Η προώθηση μεγαλύτερης ευελιξίας στον σχεδιασμό στο όνομα της ανταγωνιστικότητας έχει προκαλέσει έντονη κριτική σε σχέση με τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις στην προοπτική της βιωσιμότητας. Η συζήτηση για τα κόστη και τα οφέλη της νέας προσέγγισης για τον σχεδιασμό του χώρου εξελίσσεται, ενώ η πραγματική επίδραση στα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της «παράδοσης» σχεδιασμού δεν είναι ακόμα εμφανής σε όλες της

τις διαστάσεις.

Η γενικότερη τάση διευκόλυνσης της δράσης οικονομικών παραγόντων φαίνεται ότι αποτελεί κομβικό στοιχείο και για την όποια αλλαγή στο μοντέλο διακυβέρνησης. Αν και υπάρχει η προσμονή η νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται να συμβάλει στη βελτίωση αρκετών αρνητικών χαρακτηριστικών του ακολουθούμενου μέχρι πρόσφατα μοντέλου, όπως η μείωση της γραφειοκρατίας και η εξασθένιση της εξουσίας της κρατικοκεντρικής διοίκησης, η υλοποίησή της συναντά αντιστάσεις. Προς το παρόν, φαίνεται ότι οι όποιες μετατοπίσεις δικαιοδοσίας περιορίζονται στο εσωτερικό του κεντρικού κράτους και δεν συνιστούν προσανατολισμό προς περισσότερο διακυβερνητικές μορφές, με την έννοια τουλάχιστον που αυτές περιγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία. Αν και η ενδυνάμωση της συμμετοχής οικονομικών παραγόντων στον σχεδιασμό αποτελεί φανερό στόχευση, και κατ' αυτήν την έννοια θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι επέρχονται αλλαγές στις σχέσεις κράτους-αγοράς, το ίδιο δεν συμβαίνει και με την ενσωμάτωση της κοινωνίας, που μοιάζει να απουσιάζει παντελώς από τις προβλεπόμενες διαδικασίες, υποβαθμίζοντας ακόμα περισσότερο την κοινωνική διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης. Τα παραπάνω θα πρέπει να συσχετιστούν και με τη διαπίστωση ότι οι εγκαθιδρυμένες επί μακρόν συνήθειες διαδικασίες τείνουν να χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό αδράνειας, περιορίζοντας με αυτό τον τρόπο το εύρος των διαδικασιών διακυβέρνησης.

Η συζήτηση γύρω από τα ζητήματα της «κουλτούρας σχεδιασμού» όπως και της «παράδοσης» ή της ρύθμισης του χώρου και ειδικότερα των επιδράσεων της κρίσης στις αντιλήψεις και τον ρόλο των εμπλεκόμενων αναδεικνύει ότι πρόκειται για στοιχεία που διαμορφώνονται και εδραιώνονται σε μεγάλο εύρος χρόνου και επομένως δεν μπορούν να αλλάξουν εύκολα. Αυτό αναφέρεται τόσο στην προσωπική στάση και την προσωπική «κουλτούρα» ατόμων που εμπλέκονται στον σχεδιασμό όσο και στην «ωριμότητα» της κοινωνίας συνολικά να ανταποκριθεί σε ή να διαχειριστεί τις

όποιες αλλαγές. Χαρακτηριστικό της πρώτης περίπτωσης είναι η «αντι-αναπτυξιακή» αντίληψη, η αποφυγή ανάληψης ευθυνών, η τυπολατρία, η αδιαφορία και η διαπλοκή από την πλευρά της διοίκησης, και της δεύτερης η αγνόηση ή καταστρατήγηση κανόνων, ο σκεπτικισμός και η έλλειψη πίστης στους θεσμούς και στους διαχειριστές του σχεδιασμού. Για τον ρόλο του πολυεσώμου δεν μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι έχουν επέλθει ουσιαστικές αλλαγές, πέραν των αρνητικών επιδράσεων της οικονομικής κρίσης αυτής καθαυτής στη λειτουργία των μελετητικών γραφείων, αφού άλλωστε το νέο σύστημα σχεδιασμού δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί πλήρως και ενεργοποιηθεί.

6.2 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Η δεύτερη ενότητα παρουσιάζει εναλλακτικές στρατηγικές ανάκαμψης και το δικαίωμα στην πόλη συνθέτοντας ζητήματα που πραγματεύονται τα κεφάλαια του βιβλίου και κυρίως απόψεις, προσεγγίσεις και προτάσεις που διατυπώθηκαν σε συνεντεύξεις με επιστήμονες οι οποίοι έχουν ασχοληθεί και αναδείξει πρωτοβουλίες και συμπεριφορές που εκδηλώνονται απέναντι στις συνέπειες της κρίσης. Η ενότητα αναφέρεται στους τρόπους που τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο επιλέγονται δράσεις και διαμορφώνονται πρακτικές προκειμένου οι πόλεις και οι πολίτες να αντιμετωπίσουν ή να αποφύγουν τις συνέπειες της κρίσης. Φαινόμενα όπως η μετανάστευση νέων επιστημόνων στερούν τις πόλεις από δημιουργικές δυνάμεις και συντελούν στη συρρίκνωση ή στην αύξηση του ποσοστού γήρανσης του αστικού πληθυσμού, υπονομεύοντας έτσι πολλαπλά τις προοπτικές ανάκαμψης των πόλεων. Από την άλλη πλευρά τονίζεται ότι στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης αναδύονται και ενισχύονται τάσεις συλλογικότητας, για παράδειγμα μέσα από πρωτοβουλίες αλληλεγγύης

και προσφοράς σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, ένα φαινόμενο που σηματοδοτεί την ανάκτηση της κοινωνικής εμπιστοσύνης και μπορεί να αποτελέσει στοιχείο τόνωσης της κοινωνικής συνοχής. Με τον τρόπο αυτό, οι αναδυόμενες στρατηγικές ανάκαμψης και το δικαίωμα των πολιτών στη διαμόρφωση της πόλης τους, σφυρηλατούν ουσιαστικά τη συνολική ανταπόκριση της πόλης, που περιλαμβάνει και τον πολεοδομικό σχεδιασμό, στην προώθηση του οράματος για μια βιώσιμη και ανθεκτική πόλη.

Σχετικά με τα θέματα που αναλύθηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο, οι διάλογοι που πραγματοποιήθηκαν με ειδικούς επιστήμονες στα θέματα της [γεωγραφίας των πόλεων](#) με αφορμή ζητήματα όπως η όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και της ανεργίας, οι χωρικές μεταβολές λόγω της αλλαγής της οικονομικής και κοινωνικής βάσης των πόλεων, το οικιστικό πρόβλημα και η στεγαστική κινητικότητα, η ενίσχυση συνεργατικών δράσεων με γνώμονα την αλληλεγγύη, η σχέση της πόλης με το φυσικό περιβάλλον, ανέδειξαν στρατηγικές ανάκαμψης με έμφαση στην κοινωνική δυναμική της πόλης. Ορισμένες διατυπώνονται με σαφήνεια, ενώ κάποιες διαμορφώνονται εμμέσως μέσα από την κριτική των «κακώς κειμένων». Συνοπτικά οι περισσότερες ιδέες και επισημάνσεις εστιάζουν στη διαχείριση του οικιστικού αποθέματος, στη χάραξη στρατηγικής για τις πόλεις και στον ρόλο των αρμόδιων φορέων.

Η διαχείριση και αξιοποίηση της μικρής ιδιοκτησίας ως μια μορφή ενοικιαζόμενης κοινωνικής κατοικίας, που στην πραγματικότητα θα γεφυρώνει τις διαφορές μεταξύ των μικροϊδιοκτητών και των ενοικιαστών και θα διευθετεί τα προβλήματά τους με αμοιβαία επωφελείς τρόπους, είναι μια στρατηγική που επισημαίνει ο [Θωμάς Μαλούτας](#). Λαμβάνοντας υπόψη, από τη μια, τον κίνδυνο απώλειας της περιουσίας των μικροϊδιοκτητών εξαιτίας των συνεχών φορολογικών πιέσεων σε συνδυασμό με το επισφαλές πρόσθετο εισόδημα λόγω της μειωμένης ζήτησης για μίσθωση και από την άλλη, τη δυσκολία πρόσβασης στην κατοικία λόγω μειωμένου ή επισφαλούς εισοδήματος που διατρέχει ορισμένες ευάλωτες κοινωνικές ομά-

δες οδηγώντας ακόμα και σε οριακές καταστάσεις (αστεγία), προτείνει την ύπαρξη κάποιας κοινωνικής συμφωνίας που θα δημιουργεί ασφάλειες και για τις δύο πλευρές. Έτσι, αφενός οι μικροϊδιοκτήτες θα αρκεστούν σε κάποιο μικρότερο αντίτιμο για αυτό που νοίκιαζαν παλαιότερα, αφετέρου οι πιο ευάλωτες ομάδες θα έχουν πρόσβαση σε μια κατοικία παρέχοντας ταυτόχρονα κάποια εχέγγυα ότι θα παραμείνουν σε αυτήν για κάποιο χρονικό διάστημα και ότι δε θα φύγουν μόλις αλλάξει η κατάσταση. Αυτό το δικαίωμα πρόσβασης στην κατοικία μπορεί να εξασφαλίζεται όχι μόνο έναντι ενός χαμηλού μισθώματος αλλά και έναντι κάποιας προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο, που θα μπορούσε να είναι, για παράδειγμα, κάποια κοινωνική εργασία της μιας ή της άλλης μορφής ανάλογα με τις δυνατότητες κάθε ατόμου.

Στην πραγματικότητα, ο Μαλούτας προτείνει –αντί να αφηθεί η επίλυση των προβλημάτων να γίνει από την αγορά, όπως συμβαίνει σήμερα άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε όχι–, τη διαμόρφωση μιας συνολικής λύσης που θα διέπεται από τους κατάλληλους μηχανισμούς και θα δίνει τη δυνατότητα στους μικροϊδιοκτήτες να παράσχουν για ένα διάστημα το ακίνητό τους για κοινωνική κατοικία ή άλλη κοινωνική χρήση έναντι της φορολογικής τους υποχρέωσης και ενός σημαντικά χαμηλότερου ενοικίου. Έτσι, ο χωρικά διάσπαρτος τομέας της ενοικιαζόμενης κοινωνικής κατοικίας, που δεν αναπτύχθηκε ποτέ στην Ελλάδα, θα μπορεί να είναι προσβάσιμος σε πολλές ομάδες που δεν μπορούν εύκολα να στεγαστούν υπό τις παρούσες συνθήκες στη βάση χαμηλότερου ενοικίου ή/και προσφοράς κοινωνικής υπηρεσίας στην τοπική κοινότητα. Καταλήγοντας επισημαίνει ότι «με τον τρόπο αυτό η μικρή ατομική ιδιοκτησία στην κατοικία, που χρησιμοποιήθηκε μεταπολεμικά ως βασικό όπλο για την κατοχύρωση και εδραίωση ενός συντηρητικού πολιτικού τοπίου, σήμερα θα μπορούσε να είναι ο πρακτικός συνδετικός κρίκος για μια κοινωνική και πολιτική συμμαχία μεταξύ χαμηλών μεσαίων στρωμάτων και εργατικών και άλλων λαϊκών στρωμάτων χωρίς περιουσία προς ένα αλληλέγγυο μέλλον».

Παίρνοντας αφορμή από τις νέες συλλογικότητες και τις πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται μέσα στην κρίση στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της προστασίας του περιβάλλοντος στο χαμηλό επίπεδο της γειτονιάς (όπως τα κοινωνικά ιατρεία, τα κοινωνικά παντοπωλεία κ.ο.κ.), ο Μαλούτας υπογραμμίζει την ανάγκη οργάνωσης, πολιτικής πλαισίωσης και κατεύθυνσης αυτών των κινημάτων ώστε να δημιουργηθούν συνέργειες και να οδηγηθούν προς κάποιο τελικό αποτέλεσμα που θα έχει έναν κοινωνικά θετικό χαρακτήρα. Δεδομένου ότι ιδιαίτερα σήμερα η αγορά δεν μπορεί να ρυθμίσει τις κοινωνικές σχέσεις με τρόπο αποδεκτό, ενώ ούτε το κλασικό κράτος πρόνοιας είναι εφικτό, σε μια χώρα που παραδοσιακά δεν είχε ιδιαίτερες προνοιακές δομές, απαιτείται η δυνατότητα κάποιων πολιτικών μορφωμάτων να δημιουργήσουν ένα ηγεμονικό –ιδεολογικό και πολιτικό– πλαίσιο μέσα στο οποίο να μπορέσουν να εντάξουν παραγωγικά αυτή τη δυναμική, να την ενισχύσουν και να της δώσουν μια προοπτική χωρίς να τη γραφειοκρατικοποιήσουν ή/και να την αποδυναμώσουν προσπαθώντας να την οικειοποιηθούν. Η ανάπτυξη ενός νέου οράματος της κοινωνίας που θα βασίζεται στην αλληλεγγύη και όχι στον ανταγωνισμό μπορεί να διευκολύνει τη μετάβαση στη μετά την κρίση εποχή, αλλά ταυτόχρονα να αποτελέσει και μια στέρεα βάση πάνω στην οποία θα μπορεί κανείς να χτίζει συνεχώς ακόμα και μετά την έξοδο από την κρίση.

Η ανάγκη σχεδιασμού και υλοποίησης μιας στρατηγικής των πόλεων που θα προκαλέσει μια δυναμική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική ή άλλη, ανάλογα και με τις δυνατότητες που έχει η καθεμία, είναι στρατηγική επιλογή που εξετάζει ο Παύλος-Μαρίνος Δελλαδέτσιμας. Όπως επισημαίνει, είναι απαραίτητο να διαμορφωθούν εκείνες οι δυνάμεις, πολιτικές ή κοινωνικές, που θα πάρουν τις πρωτοβουλίες, θα συγκροτήσουν προγράμματα, οικονομίες γνώσης, πολιτιστικές βιομηχανίες κ.ο.κ. και, εν γένει, θα δώσουν ουσιαστικές προτεραιότητες σε κρίσιμα θέματα, όπως η απασχόληση των νέων ή ο πολιτισμός, αντί να ασχολούνται με έργα εξωραϊ-

σμού και εντυπωσιασμού υπό τη μορφή «αστικών αναπλάσεων». Τονίζει μάλιστα τον καταλυτικό ρόλο που έχουν οι Δήμοι στην ανάληψη αλλά και στην υποστήριξη ανάλογων πρωτοβουλιών.

Όσον αφορά τον τομέα της κατοικίας, ο Δελλαδέτσιμας προτείνει μια διαφορετική λογική διαχείρισης του οικιστικού αποθέματος. Υπογραμμίζει την κρισιμότητα που έχει η δομή της ιδιοκτησίας, καθώς η ύπαρξη πολλών και μικρών ιδιοκτητών σε ένα ακίνητο (συνήθως την πολυκατοικία) είναι αποτρεπτική για την ανανέωση και αξιοποίησή του. Στη βάση αυτή προτείνει την εισαγωγή διαφορετικών σχημάτων (εταιρειών, κοινοπραξιών) στον τομέα των ακινήτων, ώστε να υπάρχει περισσότερο αποτελεσματική διαχείριση, αντλώντας αντίστοιχη εμπειρία από την Ευρώπη. Μέχρι σήμερα οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον τομέα διαχείρισης ακινήτων στην Ελλάδα αφορούν κυρίως σε μεγάλα ακίνητα και δεν έχουν μπει στην πραγματικότητα της ελληνικής πόλης. Ωστόσο, συνιστούν ένα μηχανισμό που ρίχνει στην αγορά και ακίνητα τα οποία κάτω από τους όρους που επικρατούν σήμερα στην Ελλάδα μένουν αναξιοποίητα. Συνοπτικά, στο πλαίσιο της ανάκαμψης των πόλεων βασικό ζήτημα αποτελεί η επανάχρηση του οικιστικού αποθέματος. Δεδομένου ότι το κόστος κατασκευής νέων κατοικιών είναι πια απαγορευτικό, σε συνδυασμό με την έλλειψη τραπεζικής πίστης, η αξιοποίηση των ακινήτων –που κάτω από άλλες συνθήκες θα έμεναν κλειστά– αναδεικνύεται σε πυλώνα της οικιστικής πολιτικής. Ωστόσο, είναι αναγκαία η υποστήριξη από φορείς και από κεφάλαιο. Εδώ τονίζει και πάλι τον κρίσιμο ρόλο που θα μπορούσε να αναλάβει η δημοτική αρχή σε σχέση με τη δημιουργία κάποιων θυλάκων με κάποια μορφή κοινωνικής στέγης. Ως παράδειγμα φέρει το εγχείρημα του Ερυθρού Σταυρού που έχει αποκαταστήσει κάποια ακίνητα ιδιοκτησίας του στο κέντρο της Αθήνας και τα έχει παραχωρήσει σε μετανάστες, για ένα διάστημα περίπου πενταετίας, έναντι χαμηλού μισθώματος ενοικίου ή εργασιών επισκευής από μέρους τους.

Αντίθετα με την τρέχουσα πρακτική των μικροβελτιώσεων και των

αποσπασματικών παρεμβάσεων αρχιτεκτονικού κυρίως χαρακτήρα, ο [Δημήτρης Εμμανουήλ](#) τονίζει ότι η χάραξη στρατηγικής και ο ρυθμιστικός ρόλος των σχεδίων-πλαισίων είναι αναγκαίες συνθήκες για την αντιμετώπιση των σύνθετων και ποικίλων προβλημάτων που έχουν οι πόλεις, ακόμα και αν δεν πρόκειται για θεσμοθετημένες ενέργειες. Συμπληρωματική ως προς τον ρυθμιστικό σχεδιασμό, αλλά εξίσου αναγκαία, είναι η ύπαρξη εκκείνων των θεσμών και φορέων που λειτουργούν ως μέσα ανάπτυξης προβληματισμού για το αστικό περιβάλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν, κατά τον Εμμανουήλ, οι Οργανισμοί Ρυθμιστικού Αθήνας και Θεσσαλονίκης που δεν είχαν διεκπεραιωτικό ρόλο αλλά αποτελούσαν εστίες ανάπτυξης προβληματισμού, συγκέντρωσης και διαμόρφωσης υλικού, ήταν κατάλληλα στελεχωμένοι και τελικά είχαν ρόλο θεματοφύλακα, με την έννοια της βελτίωσης και της προστασίας του αστικού περιβάλλοντος.

Η ανάγκη αξιοποίησης του ανθρώπινου κεφαλαίου που υπάρχει στην Ελλάδα και του εξειδικευμένου επιστημονικού δυναμικού, το οποίο σήμερα αντιμετωπίζεται ως εξαγωγίμο προϊόν, επισημαίνεται από την [Παναγιώτα Κουτρολίκου](#). Αυτό το ανθρώπινο δυναμικό, με τα υψηλά προσόντα, τις καινοτόμες ιδέες και τις δεξιότητες που έχει, μπορεί να προσδώσει στην πόλη μια δυναμική μέσα από την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας. Ωστόσο, απαραίτητες προϋποθέσεις είναι η άρση των συνεχών πιέσεων που ασκούνται κυρίως μέσω της φορολόγησης, η δημιουργία ευνοϊότερης αντιμετώπισης των νέων επαγγελματιών όσον αφορά το ασφαλιστικό και το φορολογικό και εν γένει η συγκρότηση των δομών εκείνων που θα τους ενθαρρύνουν και θα τους βοηθήσουν να αξιοποιήσουν το κεφάλαιο που διαθέτουν.

Σχετικά με την περιβαλλοντική αναβάθμιση της πόλης, ο [Ματθαίος Σανταμούρης](#) αποσαφηνίζει ότι αυτή δεν επηρεάζεται τόσο από τη σημερινή κρίση, όσο από την αδυναμία διαχείρισης των υφιστάμενων δομών. Επισημαίνει ότι η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων στην πόλη απαιτεί πολύ καλή γνώση της υφιστάμενης κατάστασης και χρειάζε-

ται ολιστική αντιμετώπιση από τους φορείς και όχι αποσπασματικές δράσεις και έργα. Περιστασιακές λύσεις ή μεμονωμένες ενέργειες, όπως η δημιουργία μικρών χώρων πρασίνου, μπορεί να βοηθούν, αλλά στην πραγματικότητα χρειάζεται να είναι ενταγμένες σε ένα γενικότερο σχεδιασμό για να υπάρχουν απτά αποτελέσματα όσον αφορά τουλάχιστον την αμιγώς περιβαλλοντική διάσταση, όπως για παράδειγμα την αντιμετώπιση της πρόκλησης της κλιματικής αλλαγής. Εντούτοις, προκειμένου οι πόλεις να είναι πιο φιλικές προς το περιβάλλον, περισσότερο προσαρμοστικές και ανθεκτικές απέναντι σε μείζονα περιβαλλοντικά προβλήματα, ο Σανταμούρης ενθαρρύνει την ανάληψη δράσεων, όπως η δημιουργία πράσινων ταρατσών ή η ενσωμάτωση των ΑΠΕ στο αστικό περιβάλλον. Ειδικά για τις πράσινες ταρατσες αποσαφηνίζεται ότι απαιτούνται μεγάλες επιφάνειες για να είναι αποτελεσματικές και υπό αυτή την οπτική έχει νόημα να υλοποιούνται σε δημόσια ή δημοτικά κτίρια, ή σε μεγάλα εμπορικά κτίρια και όχι σε κτίρια πολυκατοικιών. Η χρήση των ΑΠΕ στο αστικό περιβάλλον δεν σκοπεύει τόσο στην παραγωγή ενέργειας όσο στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση κυρίως των νέων. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα χρήσης αστικών τεχνολογιών, ο Σανταμούρης αναφέρει την εγκατάσταση φωτοβολταϊκών πεζοδρομίων (Δήμος Υμηττού) και τη χρήση φωτοκαταλυτικής ασφάλτου και φωτοκαταλυτικών πεζοδρομίων που αποσκοπούν στην απορρόφηση της ρύπανσης σε αστικές περιοχές (όπως η οδός Θηβών στα δυτικά προάστια της Αθήνας). Παρόλο που τέτοιες δράσεις φαίνονται φιλόδοξες, μπορεί να είναι διαχειρίσιμες ακόμη και την εποχή της κρίσης, ιδιαίτερα με την αξιοποίηση των κοινοτικών πόρων και χρηματοδοτικών εργαλείων (όπως το ΕΣΠΑ), ενώ σε κάθε περίπτωση το κόστος κατασκευής τους δεν είναι πολύ πιο δαπανηρό από τις συμβατικές κατασκευές.

Η ανάλυση του τρίτου κεφαλαίου, καθώς και οι [συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν για την πολιτική αστικής αναγέννησης](#) στο πλαίσιο της Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση», θέτουν –εκτός των άλλων– και το πλαίσιο για τη

συμβολή της πολιτικής αυτής στην αναζήτηση εναλλακτικών στρατηγικών ανάκαμψης. Αυτό που γίνεται εξαρχής καθαρό είναι ότι η αναζήτηση συνθηκών ανάκαμψης δεν αφορά μόνον το οικονομικό-επενδυτικό πεδίο, αλλά συνολικά όλα εκείνα τα ζητήματα που καθιστούν την πόλη πιο βιώσιμη από οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική άποψη, δίνοντας μάλιστα, όπως επισημαίνει ο [Καραδημητρίου](#) δυνατότητες ανάδρασης έτσι ώστε το όποιο επενδυτικό αποτέλεσμα να αποκτήσει μεγαλύτερες αντοχές στο χρόνο. Η ανάλυση έδειξε ότι για να έχει η πολιτικής αστικής αναγέννησης εκείνα τα αποτελέσματα που διαμορφώνουν συνθήκες ανάκαμψης, με τα όποια σχέδια την υλοποιούν, πρέπει να συνθέτει με περιεκτικό τρόπο μια ποικιλία διαδικασιών, παρεμβάσεων, εργαλείων και εμπλεκόμενων φορέων για την αντιμετώπιση αστικών προβλημάτων ταυτόχρονα οικονομικού, κοινωνικού, περιβαλλοντικού και πολεοδομικού χαρακτήρα. Σε αυτή τη σύνθεση οφείλει να εμπλέκει όλους τους σχετικούς φορείς –δημόσιου και ιδιωτικού χαρακτήρα– ανάλογα με τους ρόλους που αναλαμβάνουν ή μπορούν να αναλάβουν. Με αυτά ως δεδομένα, εξετάζονται στη συνέχεια κρίσιμα ζητήματα που μπορούν να συμβάλουν σε μια ανασύνθεση της πολιτικής αστικής αναγέννησης και να την καταστήσουν εργαλείο και ουσιαστική διαδικασία στην υλοποίηση στρατηγικών ανάκαμψης.

Καταρχήν είναι κρίσιμη η εναρμόνιση της αστικής αναγέννησης με τις τοπικές ανάγκες αλλά και γενικά η προσέγγιση «από το τοπικό στο παγκόσμιο». Η εναρμόνιση με τις τοπικές ανάγκες που συχνά παραμελήθηκε ή δεν υπήρξε καν σε πολλές αστικές παρεμβάσεις επηρέασε καθοριστικά την τρωτότητα των σχετικών σχεδίων. Η επένδυση στη γη και στα ακίνητα είναι μέρος της οικονομίας και επομένως εκ των πραγμάτων γίνεται μέρος και της πολιτικής οικονομικής αναζωογόνησης μιας περιοχής. Όμως, καθώς συχνά παράγονται νέοι χώροι για κερδοσκοπικούς λόγους και όχι σε απόκριση προς τις ανάγκες του τοπικού πληθυσμού, η επένδυση στον χώρο μπορεί να καταλήξει να «αυτοτραυματιστεί» εξαιτίας της υπερπαραγωγής, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο [Madanipour](#). Σε πολλές περιπτώ-

σεις οι δημόσιες αρχές προωθούν σχέδια ως απλή άσκηση διαμόρφωσης της εικόνας της πόλης και χρησιμοποιούν μέτρα πολιτικής που είναι αποσυνδεδεμένα από το χωρικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται τα σχέδια αυτά.

Είναι αναγκαία συνεπώς η καλύτερη θεώρηση του τοπικού και του ευρύτερου περιβάλλοντος, αντί της απλής μεταφοράς παραδειγμάτων που έχουν αναπτυχθεί σε άλλα πλαίσια, όπως επίσης και η οργανική και συστηματική παρέμβαση σε εναρμόνιση με το συγκεκριμένο τόπο της αστικής επέμβασης. Έτσι μπορούν να αντιμετωπιστούν καλύτερα τα προβλήματα της ανισότητας και να παρακινηθεί η τοπική οικονομία που είναι αναγκαία συνθήκη της οικονομικής αναζωογόνησης. Η εναρμόνιση με τις τοπικές συνθήκες είναι μια παράμετρος που ενσωματώνει καλύτερα όλες τις διαστάσεις της βιωσιμότητας στην αστική αναγέννηση. Αυτό συνιστά μια προσέγγιση από το «τοπικό στο παγκόσμιο», προσέγγιση που φυσικά δεν αμφισβητεί την παγκόσμια διάσταση των αστικών ζητημάτων και της αστικής ανάπτυξης. Σημαντικό ζήτημα για την αντιμετώπιση της κρίσης είναι επιπλέον οι τρόποι διαχείρισης των υφιστάμενων πόρων σε μια ευρύτερη παγκόσμια κατάσταση, ενώ παράλληλα η καλή τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να χρησιμοποιήσει τις παγκόσμιες διαδικασίες προς όφελός της παρά να αφεθεί χωρίς έλεγχο. Έτσι, η κρίση καθιστά αναγκαίο κάποιου είδους τοπικό έλεγχο της αστικής ανάπτυξης.

Σε συνάρτηση με το προηγούμενο ζήτημα είναι και η διασφάλιση της ενσωμάτωσης της κοινωνικής και περιβαλλοντικής διάστασης στα σχέδια αστικής αναγέννησης. Παρά τον εξ ορισμού διατομεακό χαρακτήρα της πολιτικής, αυτή η ενσωμάτωση δεν ήταν πάντα διασφαλισμένη και δεν είχε άμεσο χαρακτήρα στις επιμέρους αστικές παρεμβάσεις. Η παροχή τουλάχιστον ικανοποιητικών κοινωνικών αγαθών –στα οποία σήμερα πρέπει να συμπεριληφθεί σε ένα βαθμό και η κατοικία– είναι από τα βασικά ζητούμενα τέτοιων επεμβάσεων. Σήμερα οι προκλήσεις είναι η αυξανόμενη κοινωνική ανισότητα και η κλιματική αλλαγή, ζητήματα που δεν αντι-

μετωπίζονται πλήρως με την έμφαση στο πεδίο μόνον της οικονομίας. Έτσι αυτό που καθίσταται σημαντικό είναι πώς θα διατηρηθούν στην ατζέντα της πολιτικής τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα μέσα στα οικονομικά μέτρα που διαμορφώνονται. Σε αυτό το πλαίσιο είναι αναγκαία και η επανεξέταση της έμφασης που δινόταν μέχρι σήμερα σε αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού τύπου λύσεις. Το επίκεντρο μιας πολιτικής αστικής αναγέννησης, στο σημερινό πλαίσιο των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι πόλεις, θα πρέπει να είναι ένας συνδυασμός πολιτικών, τόσο χωρικών όσο και κοινωνικών, που συνδιαλέγονται μεταξύ τους όπως επισημαίνει ο [Σκά-γιαννης](#) και δεν προωθούνται απλώς παράλληλα, χωρίς βέβαια να αποκλείονται παράλληλες πολιτικές, εφόσον εξυπηρετούν κοινούς στόχους.

Σε συνέχεια με τα παραπάνω έρχεται η επαναθεώρηση της κλίμακας των επεμβάσεων και η εμπλοκή του τοπικού πληθυσμού. Η μεγάλη κλίμακα των επεμβάσεων δεν αρκεί, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι σημαντική και δεν εμπεριέχει πολλές δυνατότητες η αξιοποίηση του μεγάλης έκτασης αποθέματος ιδιαίτερα στην αστική περιμετρο (όπως φαίνεται στα σχέδια για την πόλη της Αθήνας που βρέθηκαν στην επικαιρότητα εξαιτίας της κρίσης και της ανάγκης για προσέλκυση επενδύσεων). Το ζήτημα της κλίμακας τίθεται ιδιαίτερα για τα κέντρα των πόλεων και γενικά τις κεντρικές/εσωτερικές ζώνες. Υπό το πρίσμα της κρίσης, η πολιτική αστικής αναγέννησης δεν μπορεί να εστιάζει αποκλειστικά στη διαμόρφωση της εικόνας, του προσώπου της πόλης, έστω και αν αυτό την κάνει πιο ανταγωνιστική ή είναι αναγκαίο για την προσέλκυση επενδύσεων. Είναι πάντως απαραίτητη και η στροφή στο «πονεμένο κομμάτι της πόλης», όπως λέει χαρακτηριστικά η [Σακελλαρίδου](#). Οι αστικές παρεμβάσεις οφείλουν να επιδιώκουν την ισορροπία ανάμεσα στις επιμέρους περιοχές της πόλης με τρόπο που δεν θα οδηγήσουν στην περιθωριοποίηση συγκεκριμένων τόπων. Η ελληνική πόλη ειδικότερα, λόγω της ιδιομορφίας της, προσφέρεται για πολιτικές αναζωογόνησης και αναπλάσεων μικρής κλίμακας, σε επίπεδο γειτονιάς, δίνοντας πιο πολλές δυνατότητες μικρο-παρεμβάσεων και μι-

κρο-διορθώσεων με απλά εργαλεία. Η μέριμνα για τη μικρή κλίμακα προϋποθέτει και τη χρήση εργαλείων που είναι πιο κοινωνικά και ενισχύουν περισσότερο παρεμβάσεις από τα κάτω προς τα πάνω με μορφές περισσότερο συμμετοχικού σχεδιασμού. Σε οποιαδήποτε περίπτωση αυτά τα εργαλεία πρέπει να συνάδουν με το πλαίσιο κάθε κοινωνίας ή ακόμα και κάθε γειτονιάς όπως αναφέρει η [Δούμπα](#). Έτσι καθίσταται αναγκαία και εκείνη η κλίμακα αστικής αναγέννησης που ξεκινάει από τον ίδιο τον πληθυσμό και τις δικές του ανάγκες δίνοντας έμφαση στις επεμβάσεις σε επίπεδο γειτονιάς.

Τέλος, είναι αναγκαία η έμφαση στην ενεργητική διαχείριση του χώρου της πόλης και στην πολυτομεακή της ανάπτυξη. Σε πολλές περιοχές, όπως για παράδειγμα τα ιστορικά κέντρα, οι πιο ενεργητικές πολιτικές διαχείρισης των πλεονεκτημάτων τους συμβάλλουν και σε άλλες πολιτικές των πόλεων όπως είναι η τουριστική πολιτική, ενώ παράλληλα με λίγες επενδύσεις δίνεται η δυνατότητα προστασίας ενός δημόσιου αγαθού χωρίς κόστος για τον κάτοικο. Σε μια περίοδο μεσοπρόθεσμης πτώσης του μέσου εισοδήματος είναι σημαντικό να εξασφαλίζονται δημόσια αγαθά που δεν κοστίζουν, όπως τονίζει ο [Καμάρας](#). Επιπλέον, μέσα από πολιτικές διαχείρισης των χρήσεων, οι οποίες είναι δημόσιες πολιτικές, μπορούν να διαμορφωθούν συνθήκες προσέλκυσης δραστηριοτήτων διαφορετικών από αυτές της κατανάλωσης, αν αυτές οι πολιτικές πριμοδοτήσουν δραστηριότητες που σχετίζονται με την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών και προσελκύουν νέους ανθρώπους που έχουν τις ιδέες για νεόφυτες επιχειρήσεις. Το θέμα της ενεργητικής διαχείρισης στο παράδειγμα των ιστορικών κέντρων συμβάλλει, από τη μια μεριά, στην εισαγωγή κατανάλωσης από το εξωτερικό (από τον τουρίστα) και, από την άλλη, βοηθάει τον κάτοικο προσφέροντας ένα δημόσιο αγαθό υψηλής ποιότητας σε χαμηλό ή μηδενικό κόστος. Ταυτόχρονα η πολιτική των χρήσεων γης ενισχύει ένα άλλο πρότυπο για την πόλη, το οποίο δεν είναι προσανατολισμένο μόνον στην κατανάλωση αλλά και στην παραγωγή διεθνώς ανταγωνιστικών

προϊόντων και υπηρεσιών. Αυτές οι ενεργητικές πολιτικές προϋποθέτουν βεβαίως ένα σύστημα σχεδιασμού που λειτουργεί ως εργαλείο και όχι ως εμπόδιο στην ανάπτυξη και στην οικονομική δραστηριότητα εν γένει, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα όπου το σύστημα σχεδιασμού στην τωρινή μορφή του θέτει εμπόδια στην οικονομική δραστηριότητα και ευνοεί την ολιγαρχική δομή της οικονομίας, όπως επισημαίνει ο Καραδημητρίου. Έτσι, το ζητούμενο δεν είναι ένα ριζικά νέο σύστημα σχεδιασμού, αλλά να διαμορφωθούν εκείνοι οι θεσμοί που λειτουργούν με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται ισότητα και με διαφάνεια η δυνατότητα να αναπτύξουν οι πολίτες τη δραστηριότητά τους στον χώρο της πόλης.

Σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο, οι πόλεις είναι τα κέντρα δραστηριότητας όπου διαβιούν οι περισσότεροι άνθρωποι και συνεπώς οι συνθήκες τους έχουν πολύ μεγάλη σημασία καθώς αφορούν έναν πολύ μεγάλο αριθμό κατοίκων και εργαζομένων. Στο πλαίσιο κρίσεων, όπως έγινε και στο παρελθόν, οι πόλεις καλούνται να ασκήσουν πολιτικές για την ανασυγκρότηση τόσο του δικού τους όσο και του εθνικού παραγωγικού ιστού και συνεπώς γίνονται το επίκεντρο μεγάλων μετασχηματισμών αλλά και μεγάλων αποφάσεων. Η πολεοδομική πολιτική και τα δημόσια εργαλεία που θα έχουν στη διάθεσή τους οι πόλεις –ιδίως οι μεγάλες– σε συνδυασμό με την αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου, μπορούν να οδηγήσουν σε μια διαφοροποιημένη και περισσότερο βιώσιμη οικονομία, η οποία θα είναι σε θέση να υποστηρίξει και δημόσια αγαθά που έχουν χωρική έκφραση.

Οι διάλογοι που διενεργήθηκαν σχετικά με την [πολιτική αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας](#) την περίοδο της κρίσης και τον ρόλο που μπορεί να παίξει στην αναζωογόνηση των ελληνικών πόλεων, ζητήματα που διερευνήθηκαν στο τέταρτο κεφάλαιο, ανέδειξαν ενδιαφέρουσες απόψεις και προσεγγίσεις σε σχέση με τη συμβολή που θα μπορούσε να έχει η δημόσια περιουσία στη γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία και στη διαμόρφωση στρατηγικών ανάκαμψης. Σημαντικό θέμα συζήτησης αποτέλε-

σε καταρχάς ο χαρακτήρας που θα πρέπει να έχει η στρατηγική αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας και οι στόχοι που θα πρέπει να θέσει ώστε να έχει θετικές επιδράσεις στην οικονομική ενδυνάμωση και αναζωογόνηση των ελληνικών πόλεων, που βιώνουν πολλαπλά κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα το δημόσιο συμφέρον (παροχή κοινωνικών αγαθών, προστασία του περιβάλλοντος κλπ.). Επίσης, το κατά πόσο υπάρχουν κάποια όρια ή ασφαλιστικές δικλείδες που θα έπρεπε να τεθούν, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες –τον επείγοντα δηλαδή χαρακτήρα και την εξωγενή πίεση– υπό τις οποίες υλοποιείται η πολιτική αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας στην Ελλάδα. Κύριο ακόμη σημείο συζήτησης, που σχετίζεται με τον τρόπο συγκρότησης της στρατηγικής αξιοποίησης, αποτέλεσε και το ζήτημα της συναίνεσης της τοπικής κοινωνίας, της συμμετοχής ή και συνδιαμόρφωσης των πολιτικών αξιοποίησης, καθώς τόσο οι παλαιότερες όσο και οι πιο πρόσφατες προσπάθειες αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας συνοδεύτηκαν στις περισσότερες περιπτώσεις από σημαντικές αντιδράσεις τοπικών παραγόντων και κυρίως κινημάτων πολιτών. Βασικά ερωτήματα που τέθηκαν ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν το κατά πόσο η αντίδραση αυτή πηγάζει από την έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στο κράτος και τους φορείς που διαχειρίστηκαν μέχρι σήμερα τη δημόσια περιουσία και ποιος τελικά θα μπορούσε να είναι ο ρόλος των κινημάτων πόλης. Σε τι θα μπορούσαν δηλαδή να στοχεύουν ή τι θα μπορούσαν να αντιπροτείνουν πέρα από την αντίδραση στην προτεινόμενη πολιτική αξιοποίησης.

Ο [Χάρης Κοκκώσης](#) θεωρεί ότι ακριβώς αυτή την περίοδο της κρίσης είναι πολύ σημαντική η αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας, αποτελεί όμως πολύ κρίσιμο ζήτημα το με ποιους όρους θα γίνει, ποιοι θα είναι οι στόχοι και ποια η στρατηγική. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ιδιαίτερα αυτή την περίοδο που το δημόσιο δεν έχει χρήματα να επενδύσει και που η οικονομία δεν μπορεί να στηρίξει κάποιες επεμβάσεις που θα παρέχουν ευκαιρίες στους ανθρώπους, πρέπει να πάμε σε μια έξυπνη συνύπαρξη, δηλαδή συ-

νεργασία, δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, μέσα όμως από μια συγκροτημένη και συντονισμένη προσπάθεια. Τονίζει επίσης ότι δεν αρκεί η προσφορά δημόσιας γης για την προσέλκυση επενδύσεων στη δημόσια περιουσία, καθώς η απλή παραχώρηση ενός ακινήτου σε κάποιον επενδυτή δεν εξασφαλίζει απαραίτητα ότι θα συμβάλει ουσιαστικά στην αναζωογόνηση της περιοχής. Απαιτείται λοιπόν μια ευρύτερη δημόσια πολιτική που να μπορεί να δρα συμπληρωματικά και συνεργιστικά, μια ευρύτερη πολιτική αναζωογόνησης και αναγέννησης, με αναβάθμιση του δημόσιου χώρου και των υποδομών, που θα στηρίζει την επιχειρηματικότητα, θα αλλάζει τη δομή των ευκαιριών και θα μπορεί να προσφέρει νέες δυνατότητες σε μια περιοχή, να επιφέρει ανάπτυξη και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να δοθούν κίνητρα και ενισχύσεις σε μικρές επιχειρήσεις, που δραστηριοποιούνται στον χώρο της καινοτομίας και χρειάζονται φθηνό χώρο, ώστε να εγκατασταθούν για ένα διάστημα πέντε-δέκα χρόνων σε περιοχές στο κέντρο της Αθήνας. Επισημαίνει ακόμη ότι υπάρχουν δυνατότητες αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας, είτε εμπλέκοντας ιδιώτες, όπως για παράδειγμα η παραχώρηση της έκτασης στο Παλιούρι, όπου η αναζωογόνηση της παλιάς ξενοδοχειακής μονάδας μπορεί να προσδώσει ζωντάνια σε όλη την περιοχή, είτε όχι, καθώς αυτή μπορεί να γίνει και από το Δημόσιο, όπως η δημιουργία του Τεχνολογικού Πάρκου από το ΕΜΠ στο Λαύριο, όπου έχουν εγκατασταθεί επιχειρήσεις που ασχολούνται με νέες τεχνολογίες, οι οποίες σε συνδυασμό με το καινούριο λιμάνι έχουν προσδώσει σημαντική ζωή σε μια περιοχή που ήταν πεθαμένη βιομηχανικά. Σημαντικές δυνατότητες έχει κατά τη γνώμη του και η αξιοποίηση των ιαματικών πηγών (πχ. Υπάτη, Καμένα Βούρλα κλπ.), οι οποίες λόγω των εξελίξεων στην ιατρική αλλά και της μείωσης της δυνατότητας του ΙΚΑ να αναγνωρίζει αυτού του είδους τις θεραπείες, υπέστησαν και υφίστανται μεγάλη ύφεση. Ενδιαφέρον παράδειγμα αξιοποίησης με θετική επίδραση για την ευρύτερη περιοχή αποτελεί η δημιουργία μιας ξενοδοχειακής μονάδας στο Πλατύστομο που στράφηκε σε

μια πιο σύγχρονη αντίληψη για το τι σημαίνει ιαματικός τουρισμός (wellness, spa κλπ.).

Ο Κοκκώσης πιστεύει επίσης ότι μπορεί να βρεθεί ένας τρόπος να διασφαλιστεί το δημόσιο συμφέρον κατά την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας αρκεί να βρούμε τελικά τρόπους να ξεπεράσουμε ένα ευρύτερο πρόβλημα, κοινωνικό σε μεγάλο βαθμό, να βρούμε δηλαδή τρόπους συνεργασίας και συνέργειας, να καταφέρουμε να υπάρξει πραγματική διαβούλευση, όσο κι αν αυτό ακούγεται ουτοπικό για την ελληνική πραγματικότητα. Στην έλλειψη μηχανισμών διακυβέρνησης στην Ελλάδα, πέρα από τις τυπικές και συνήθως άκαρπες διαδικασίες διαβούλευσης, αποδίδει και την αδυναμία συνδιαμόρφωσης προτάσεων αξιοποίησης. Οι κοινωνικοί εταίροι και η τοπική κοινωνία έχουν και επιβάλλεται να έχουν έναν πολύ ζωτικό ρόλο σε κάθε κοινωνία, που είναι να αναδείξουν τα ειδικά προβλήματα, κοινωνικής προσβασιμότητας σε υπηρεσίες, κοινωνικής δικαιοσύνης, προστασίας περιβάλλοντος, προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς κλπ., αλλά και ενίσχυσης της ταυτότητας ενός τόπου, εμπλουτίζοντας έτσι τον διάλογο, ο οποίος δεν μπορεί να αφεθεί έτσι απλά μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Λόγω της προσωπικής του εμπειρίας όμως από διαδικασίες διαβούλευσης, εμφανίζεται πολύ σκεπτικός σε σχέση με τις προθέσεις και τις τακτικές αρκετών από αυτές τις ομάδες, οι οποίες ενώ έχουν έναν πολύ ουσιαστικό ρόλο σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, δυστυχώς στην Ελλάδα, δεν έχουν ασκήσει κατά τη γνώμη του, με την υπευθυνότητα που θα έπρεπε τον ρόλο τους. Κατά την άποψή του υπάρχουν φορείς που το κάνουν σωστά και αποτελεσματικά, αλλά μια μεγάλη πλειονότητα είναι απλά φορείς αντίδρασης, αντίδρασης σε οτιδήποτε πάει να αλλάξει γύρω μας, ή συχνά ακόμα και αντίδρασης που σχετίζεται με το ότι εκπροσωπεύουν συμφέροντα τρίτων, ιδιαίτερα σε θέματα επενδύσεων, με αποτέλεσμα να χάνουν την αξία τους και να μειώνεται κοινωνικά η εικόνα τους.

Ο [Guy Burgel](#) πιστεύει, όπως και άλλοι –αν και αυτό δεν αποτελεί

όπως επισημαίνει ο ίδιος την κυρίαρχη άποψη– ότι σε μια περίοδο κρίσης, οι δημόσιες επενδύσεις και πιο συγκεκριμένα οι επενδύσεις στον δημόσιο τομέα, πρέπει να αποτελέσουν τη μηχανή επανεκκίνησης της οικονομικής ανάπτυξης και άρα καταπολέμησης των επιπτώσεων της κρίσης. Θεωρεί ότι ο περιορισμός των δημοσίων επενδύσεων, που είναι και η κυρίαρχη λογική τόσο στη Γαλλία όσο και στην Ελλάδα επειδή το δημόσιο χρέος είναι μεγάλο, είναι καταστροφικός. Αναφέρεται, όπως και πολλοί άλλοι, στο New Deal του Ρούζβελτ μετά την κρίση της δεκαετίας του 1930, επισημαίνοντας ότι είναι γνωστό ότι η οικονομική ανάκαμψη έγινε μέσα από δημόσιες επενδύσεις, μεγάλα δημόσια έργα κλπ. Οι επενδύσεις στον δημόσιο τομέα, δηλαδή στα μεγάλα έργα προς όφελος του συνόλου των πολιτών δεν χρειάζεται κατ' ανάγκην να βασίζονται αποκλειστικά σε δημόσια χρηματοδότηση. Με σωστή διαπραγμάτευση μπορούμε να έχουμε ενέσεις ιδιωτικού κεφαλαίου, όπου ο καθένας, με βάση την περίφημη φόρμουλα «win-win», θα επωφεληθεί από μια επένδυση καλά στοχευμένη και χωροθετημένη. Πιστεύει λοιπόν ότι η δημόσια ιδιοκτησία θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για την ενίσχυση των επενδύσεων στον δημόσιο τομέα, δηλαδή για να υλοποιηθούν επεμβάσεις προς όφελος του συνόλου των πολιτών, και ότι το κράτος θα έπρεπε να συμμετέχει σε αυτές τις επεμβάσεις ώστε να διασφαλιστεί το δημόσιο συμφέρον και όχι να παίρνει απλά τη θέση του πωλητή των εκτάσεων. Επισημαίνει όμως ότι γι' αυτό χρειάζεται ένα ισχυρό κράτος, ένα κράτος ικανό να διαπραγματευτεί δίκαιες συμφωνίες, το οποίο δεν είναι κατά τη γνώμη του η περίπτωση του ελληνικού κράτους (βλ. αναλυτικότερα Υποενότητα 4.3.3).

Όσον αφορά τον ρόλο που θα μπορούσαν να παίξουν τα κινήματα πολιτών στη συνδιαμόρφωση πολιτικών αξιοποίησης, ο Burgel βρίσκει πολύ θετικό ότι υπάρχουν κινήματα που διεκδικούν, κινήματα συνειδητοποίησης, αλλά κατά τη γνώμη του η πλειονότητά τους εμφανίζει πολύ χαμηλό επίπεδο πολιτικής συνείδησης. Δεν έχουν μια σαφή εικόνα της κατάστασης και η συνειδητοποίηση των προβλημάτων παραμένει εξαιρετικά

περιορισμένη ως προς το βάθος των στόχων της. Τονίζει ότι δεν είναι απλά η απουσία του κράτους η οποία είναι αξιοσημείωτη στην Ελλάδα, αλλά και η έλλειψη συνειδητοποίησης ως προς την ιδιότητα του πολίτη. Ορμώμενος από την προσωπική του εμπειρία και την επαφή του με την κοινωνία της Σαντορίνης, η οποία κατά κύριο λόγο δεν είναι ντόπια, επισημαίνει ότι δεν αναρωτήθηκε ποτέ τι μπορεί αυτή να προσφέρει από την ιδιωτική της παρουσία στις επενδύσεις στον δημόσιο τομέα. Η αντίδραση της τοπικής κοινωνίας είναι συνήθως να καταγγέλλει την κακή διαχείριση των δημοσίων επενδύσεων, αλλά δεν συμμετέχει άμεσα στην αποκατάστασή τους. Έχουμε επομένως μια αφύπνιση των πολιτών, αλλά δεν φτάνει ως το σημείο να πουν ότι οι δημόσιες επενδύσεις, ο δημόσιος τομέας, δεν αποτελεί μόνο ευθύνη των υπουργείων, της διοίκησης, των δημοσίων επιχειρήσεων, αλλά και της κοινωνίας των πολιτών. Έτσι, η ανησυχία των πολιτών, οι οποίοι συνειδητοποιούν πολύ καλά ότι συμβαίνουν πράγματα που δεν είναι φυσιολογικά, είναι συναισθηματική, και φοβάται ότι η εκδήλωση αυτή δεν ανταποκρίνεται στη συλλογική συνειδητοποίηση των προβλημάτων. Δηλαδή, υπάρχει έλλειψη πολιτικού οράματος εκ μέρους του κράτους, και παράλληλα υπάρχει έλλειψη πολιτικού οράματος και εκ μέρους των πολιτών που αντιδρούν. Δεν θεωρεί ότι είναι σε θέση να προτείνει θαυματουργές λύσεις, καθώς παραμένει ένας αναλυτής, αλλά υπογραμμίζει ότι πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα κατάσταση όσον αφορά το επίπεδο των ιδεών, της σύλληψης των κοινωνικών επιστημών, καθώς και της λειτουργίας μιας κοινωνίας των πολιτών που δεν είναι πολύ ισχυρή. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα αποτελεί γι' αυτόν ένα καλό εργαστήριο διερεύνησης του παραλογισμού των κοινωνιών. Είχε θαυμάσει, όπως επισημαίνει, στη δεκαετία του εξήντα, το μυστήριο της ανάπτυξης και της αναδιανομής της ανάπτυξης (Burgel, 1978· 2002) και σήμερα είναι έκπληκτος από το μυστήριο της φτωχοποίησης και της επιβίωσης. Όπως τονίζει, παρά τη μεγάλη μείωση των μισθών και των συντάξεων και την αύξηση των φόρων, η ελληνική κοινωνία εξακολουθεί να επιβιώνει. Εάν τα ίδια πράγματα συνέβαι-

ναν στη Γαλλία, θα υπήρχε η απόλυτη κρίση. Η «ανθεκτικότητα» της ελληνικής κοινωνίας είναι κατά τη γνώμη του αξιοθαύμαστη, όπως επίσης και ένας παράγοντας ελπίδας.

Η [Γεωργία Γιαννακούρου](#) υπογραμμίζει ότι ο ρόλος της αξιοποίησης της δημόσιας ακίνητης περιουσίας στην αναζωογόνηση των πόλεων και ειδικά των περιοχών κεντρικών λειτουργιών, αποτελεί μια παραγνωρισμένη πτυχή της σχετικής συζήτησης στην Ελλάδα. Ίσως επειδή το πρόγραμμα της αξιοποίησης της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου έχει επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο σε ακίνητα εκτός σχεδίου πόλεως, σε τουριστικά αναπτυσσόμενες ή αναπτυσσόμενες περιοχές. Ωστόσο, τονίζει, ένα μεγάλο μέρος των δημοσίων αστικών ακινήτων παραμένει επί σειρά ετών αναξιοποίητο ή υπο-αξιοποιείται (πχ. ενοικιάζεται σε χαμηλές τιμές), όπως για παράδειγμα στο ιστορικό και εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Θεωρεί λοιπόν ότι η αξιοποίησή τους θα μπορούσε να αποτελέσει την κινητήρια δύναμη για την ενεργοποίηση ιδιωτικών κεφαλαίων, που σήμερα παραμένουν επιφυλακτικά και βρίσκονται σε στάση αναμονής, πρώτον, διότι δεν υπάρχει εμπιστοσύνη στο κράτος και δεύτερον, διότι δεν υπάρχει και το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο. Εάν λοιπόν ξεκινούσε μια τέτοια πρωτοβουλία από το Δημόσιο, με τη μορφή μιας συστηματικής και συντονισμένης προσπάθειας και μέσω κατάλληλων νομικών εργαλείων, πιστεύει ότι αυτό θα άλλαζε την ψυχολογία της αγοράς. Κατά τη γνώμη της, ένα πρόγραμμα αξιοποίησης δημοσίων αστικών ακινήτων θα μπορούσε να συνδυαστεί και με ευρύτερα μέτρα αστικής ανάπτυξης ή αναζωογόνησης, όπως παρεμβάσεις στον δημόσιο χώρο (αισθητικές, αρχιτεκτονικές κλπ.) καθώς και πολεοδομικές ρυθμίσεις. Εξίσου σημαντικό θα ήταν και το όφελος για τη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεδομένου ότι πολλά δημόσια κτίρια έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα, όπως και η, μέσω νέων χρήσεων, προσέλκυση κατοίκων και επιχειρηματιών. Επιπλέον μπορούν να προκύψουν πόροι που θα μπορούσαν να διοχετευθούν στη συνέχεια στη χρηματοδότηση και άλλων δημοσίων αναγκών. Παράλληλα, μπορούν

να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας τόσο κατά το στάδιο της κατασκευής των σχετικών έργων όσο και κατά το στάδιο της λειτουργίας των σχετικών χρήσεων και εγκαταστάσεων. Ιδίως εφόσον το πρόγραμμα αξιοποίησης συνδυαστεί με υπηρεσίες ή προϊόντα που βρίσκονται ή θα βρεθούν τα επόμενα χρόνια στην αιχμή της ζήτησης (πχ. τουρισμός, αναψυχή κλπ.). Αν και συμφωνεί ότι υπό συνθήκες πίεσης μπορεί να ληφθούν αποφάσεις που δεν θα είναι πάντοτε προϊόν εξαντλητικής συζήτησης, πολλώ μάλλον συναίνεσης, ωστόσο, θυμίζει ότι σε άλλες περιόδους, ιδίως στις περιόδους της επίπλαστης ευημερίας του παρελθόντος, υπήρχε ταυτόχρονα και ένας εφησυχασμός, ο οποίος δικαιολογούσε, αρκετά απλόχερα, κατά τη γνώμη της, τις όποιες καθυστερήσεις, τις ανακολουθίες και, τελικά, τις αποτυχίες. Ίσως λοιπόν, καταλήγει, η κρίση και τα νέα δεδομένα που αυτή δημιουργεί να αποτελέσει και μια ευκαιρία για επιτάχυνση των διαδικασιών σε διάφορους τομείς.

Σχετικά με το ζήτημα των αντιδράσεων στις προσπάθειες αξιοποίησης, η Γιαννακούρου επισημαίνει ότι κινητοποιήσεις και αντιδράσεις υπάρχουν και αλλού. Το πρόβλημα στην Ελλάδα είναι, κατά τη γνώμη της, ότι συνήθως οι κινητοποιήσεις εξαντλούνται στη στείρα διαμαρτυρία και δεν συνοδεύονται από συγκεκριμένες προτάσεις, ώστε να γίνει μια πιο γόνιμη συζήτηση. Στο σημείο αυτό επαναφέρει και αυτή το ζήτημα της έλλειψης παράδοσης δημοσίου διαλόγου και τις ελλειπείς διαδικασίες συμμετοχής στην Ελλάδα στο πεδίο του πολεοδομικού σχεδιασμού. Επισημαίνει ότι το ελληνικό πολεοδομικό παράδειγμα δεν ενθάρρυνε την παραγωγή ενός εξωστρεφούς συστήματος σχεδιασμού, ούτε βοήθησε στην οικοδόμηση δημοσίου λόγου και διαλόγου για τα πολεοδομικά ζητήματα, «εκπαιδεύοντας» σχετικά και τους πολίτες. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που, συχνά, οι αντιδράσεις σε διάφορες πολεοδομικές πρωτοβουλίες εξαντλούνται στο «όχι», χωρίς να απαντούν στο «τι θα κάνουμε», κάτι που πλήττει κατά τη γνώμη της την αξιοπιστία των αντιδράσεων ακόμη και όταν αυτές είναι καταρχήν εύλογες.

Συνεχίζει, εκφράζοντας την άποψη ότι χρειαζόμαστε πιο εντοπισμένες πολεοδομικές παρεμβάσεις, ιδίως πιλοτικού χαρακτήρα, ώστε να μελετηθούν σε βάθος και από τα κάτω οι ανάγκες συγκεκριμένων περιοχών. Τονίζει ότι αυτό θα μπορούσε να είναι ένα σημαντικό πλεονέκτημα της αξιοποίησης των δημοσίων αστικών ακινήτων, δηλαδή ο προσανατολισμός τους σε νέες χρήσεις, νέες αστικές λειτουργίες, που δεν μπορούν να προσφερθούν από τα ιδιωτικά ακίνητα, λόγω της πολύπλοκης ιδιοκτησιακής δομής τους (πολλοί συνιδιοκτήτες, κληρονομικά προβλήματα, ιδιοκτήτες αγνώστου διαμονής κλπ.). Σε αυτό το πλαίσιο, απαιτούνται εξειδικευμένες, έξυπνες, πιο δημιουργικές προσεγγίσεις που θα συσχετίζουν τις προτεινόμενες αναπτύξεις με τη φυσιογνωμία και τις ανάγκες κάθε περιοχής, δημιουργώντας τις βέλτιστες δυνατές συνέργειες. Μια ιδέα θεωρεί ότι θα ήταν η δημιουργία clusters δημοσίων ακινήτων ανά περιοχή που θα συνδυάζονταν με προγράμματα ευρύτερων δημοσίων παρεμβάσεων, όπως αναβάθμισης του δημόσιου χώρου και των αστικών υποδομών, πρόωθησης ήπιων μορφών μετακίνησης, αντιμετώπισης της ηχητικής και αισθητικής ρύπανσης, καθώς και δημιουργίας χώρων στάθμευσης, ιδίως στις περιοχές που δεν εξυπηρετούνται επαρκώς από τις δημόσιες συγκοινωνίες. Πιστεύει λοιπόν ότι μέσα από έναν συνδυασμό τέτοιων μέτρων, η αξιοποίηση των δημοσίων αστικών ακινήτων μπορεί να αποδειχθεί πολλαπλά βιώσιμη και ταυτόχρονα να εξυπηρετήσει και ευρύτερους πολεοδομικούς στόχους.

Ο [Πάνος Παναγιωτίδης](#) τονίζει ότι η διεθνής πρακτική έχει δείξει ότι κρίσιμος παράγοντας για την επιτυχία των προγραμμάτων αξιοποίησης των δημοσίων ακινήτων, αλλά και των αποκρατικοποιήσεων γενικότερα, είναι η ισχυρή πολιτική βούληση για την υλοποίησή τους, ενώ προαπαιτούμενο στοιχείο για την επιτυχία τους είναι η αλλαγή του τρόπου λειτουργίας των διαφόρων τομέων της οικονομίας και του δημοσίου. Θεωρεί ότι η πραγματική αξία του προγράμματος αποκρατικοποιήσεων, πέραν του άμεσου εισπρακτικού σκοπού, έγκειται στις επενδύσεις που οι επενδυτές θα

κάνουν προκειμένου να αναπτύξουν είτε τη γη είτε τις υποδομές που ανέλαβαν, ενώ θεωρεί βέβαιο ότι η αξιοποίηση θα φέρει περαιτέρω επενδύσεις και θα προσθέσει θέσεις εργασίας. Επιπλέον, το κράτος θα λάβει κρίσιμη οικονομική ενίσχυση που μπορεί στη συνέχεια να επανεπενδύσει σε υφιστάμενες υποδομές και δημόσιες λειτουργίες. Πιστεύει ότι η αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας μπορεί και πρέπει να παίξει τον ρόλο ατμομηχανής ανάπτυξης της οικονομίας, κυρίως από επενδύσεις που θα γίνουν από το εξωτερικό, αφού η ιδιωτική ακίνητη περιουσία υποφέρει τόσο από τον κατακερματισμό όσο και από ενυπόθηκα δάνεια σε αξίες προ κρίσης, που τη βάζουν ουσιαστικά σε δεύτερη μοίρα.

Όσον αφορά στις χρήσεις που θα μπορούσαν να προταθούν για τα δημόσια αστικά ακίνητα, ο Παναγιωτίδης τονίζει ότι η βέλτιστη αξιοποίηση οποιουδήποτε αστικού ακινήτου αποτελεί μια μεγάλη πρόκληση και δεν εξαρτάται αποκλειστικά από το προς αξιοποίηση ακίνητο, αλλά συνδέεται με το άμεσο περιβάλλον του. Η αξιοποίηση λοιπόν των δημοσίων ακινήτων, μέσω νέων χρήσεων ή με αναβίωση των παλιών χρήσεων, σχετίζεται με τις δυνατότητες και δυναμικές ανάπτυξης της περιοχής που εντάσσονται, με τον σκοπό της επένδυσης και τον χρήστη του τελικού προϊόντος, χωρίς βέβαια να αναιρείται το ενδεχόμενο μια νέα επένδυση να μπορεί να αλλάξει ριζικά και να καθορίσει το αστικό τοπίο γύρω από αυτήν. Ενδεικτικά, για την Αθήνα και την ευρύτερη περιοχή της κρίνει εύλογη την ανάπτυξη νέων τουριστικών υποδομών, προσανατολισμένων σε επιμέρους ειδικό κοινό, πχ. νέους, φοιτητές, αλλά και συνταξιούχους, οικογένειες κλπ. με ανάλογη υποδομή ώστε να ανταποκρίνονται στις ειδικές ανάγκες της κάθε πληθυσμιακής ενότητας. Όσον αφορά τα δημόσια τουριστικά ακίνητα, θεωρεί ότι μέσω ΕΣΧΑΔΑ, τα οποία κατά τη γνώμη του προσφέρουν εξαρχής τη δυνατότητα σωστού προσανατολισμού, μπορεί να θεσμοθετηθεί η κατάλληλη επενδυτική ταυτότητα του ακινήτου σε συνεννόηση επενδυτή και πολιτείας, η οποία θα καταστήσει ελκυστικό ή/και μοναδικό στην αγορά το προς αξιοποίηση ακίνητο, θα προσδώσει υπεραξία τόσο σε

αυτό όσο και στην ευρύτερη περιοχή, ενώ προσφέροντας νέες θέσεις εργασίας, θα διευρυνθεί η ζώνη επιρροής των θετικών αποτελεσμάτων. Πιστεύει επίσης ότι, σε γεωπολιτικό επίπεδο, οι νέες επενδύσεις με το νέο τουριστικό προϊόν υψηλών προδιαγραφών, που εξασφαλίζεται από το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο, επαναπροσδιορίζουν τη χώρα μας στον χάρτη του διεθνούς τουρισμού, επαναπροσδιορίζοντας την ως πύλη της Ευρώπης.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι οι διάλογοι ανέδειξαν σημαντικά σημεία σύγκλισης απόψεων ως προς το ότι η αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας θα μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση στρατηγικών ανάκαμψης από την κρίση, μέσα όμως από μια συγκροτημένη ευρύτερη πολιτική αναζωογόνησης και αναγέννησης περιοχών. Αν και μοιάζει να υπάρχει επίσης συμφωνία ως προς την ανάγκη εμπλοκής του ιδιωτικού τομέα στα προγράμματα αξιοποίησης, εντούτοις αναδεικνύονται κάποιες διαφοροποιήσεις ως προς το στόχο τους, την ενίσχυση δηλαδή των επενδύσεων στον δημόσιο τομέα (δημόσια έργα και υποδομές) ή στον ιδιωτικό τομέα (προώθηση επιχειρηματικότητας), αλλά και ως προς τον βαθμό συμμετοχής και τον ρόλο του ίδιου του Δημοσίου στη διαδικασία υλοποίησης των επεμβάσεων. Φαίνεται επίσης ότι υπάρχει συμφωνία ως προς τον σημαντικό ρόλο των τοπικών κοινωνιών και των κινημάτων πολιτών και την ανάγκη συνδιαμόρφωσης προτάσεων αξιοποίησης για την επιτυχή έκβασή τους και για τη μεγιστοποίηση των θετικών επιδράσεων στην ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσονται. Ωστόσο, είναι αισθητή μια δυσπιστία ως προς τη δυνατότητα επίτευξης αυτού του στόχου, λόγω της έλλειψης κουλτούρας διαλόγου και αποτελεσματικών διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης στον τομέα του χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα.

Η χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση που θεσμοθετήθηκε σχετικά πρόσφατα (Ν. 4269/2014) μελετήθηκε στο πέμπτο κεφάλαιο ως ένα παράδειγμα επιδράσεων στο θεσμικό πλαίσιο, απόρροια της κρίσης ή/και ανταπόκρισης σε αυτήν. Ο συγκεκριμένος νόμος, σε συνέχεια δε-

κάδων νομοθετημάτων με αντικείμενο τον χωρικό σχεδιασμό που θεσπίστηκαν από την έναρξη της οικονομικής κρίσης μέχρι σήμερα, επέφερε αλλαγές αφενός στα επίπεδα και τους τύπους χωρικών σχεδίων και αφετέρου στις κατηγορίες και το περιεχόμενο των χρήσεων γης. Με το νέο σύστημα σχεδιασμού που προωθείται, όπως περιγράφεται στην Αιτιολογική Έκθεση του Νόμου, επιτυγχάνεται: α) η μείωση των επιπέδων του ρυθμιστικού σχεδιασμού (τέσσερις κύριες κατηγορίες σχεδίων) και η απόδοση διακριτού ρόλου και περιεχομένου σε κάθε επίπεδο, β) η αντιστοίχιση των επιπέδων σχεδιασμού με τα επίπεδα άσκησης αναπτυξιακού προγραμματισμού, γ) η ελάφρυνση του κράτους από τον τεράστιο όγκο λεπτομερειακών και τεχνικού χαρακτήρα ρυθμίσεων, ενώ δ) προβλέπονται ειδικές ρυθμίσεις αναθεώρησης του σχεδιασμού για ειδικούς και εξαιρετικούς λόγους, ώστε ο σχεδιασμός να είναι εύκολα και με γρήγορες διαδικασίες προσαρμόσιμος. Όσον αφορά τις χρήσεις γης, ο Νόμος επαναπροσδιορίζει τις κατηγορίες και το περιεχόμενο αυτών, αυξάνοντας τις γενικές κατηγορίες χρήσεων σε 18 έναντι 9 του προηγούμενου νομοθετήματος και προβαίνοντας σε πολύ πιο αναλυτική και εξαντλητική περιγραφή των επιτρεπόμενων ειδικών χρήσεων ανά γενική κατηγορία. Νέο στοιχείο της προσέγγισης αποτελεί η αντιστοίχιση των κατηγοριών χρήσεων γης με τους Κωδικούς Αριθμούς Δραστηριότητας (ΚΑΔ), όπως αυτοί αναφέρονται στην Εκάστοτε Εθνική Ονοματολογία Οικονομικών Δραστηριοτήτων. Επιδίωξη του αρμόδιου Υπουργείου είναι, μεταξύ άλλων και όπως αναφέρεται στην Αιτιολογική Έκθεση, η ανταπόκριση των νέων κατηγοριών χρήσεων στα σύγχρονα δεδομένα, η επίλυση χρόνιων προβλημάτων και παθογενειών, αποτέλεσμα του προηγούμενου νομοθετικού πλαισίου, και η επίτευξη διαφάνειας για τον πολίτη.

Η χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση, σε εναρμόνιση και με άλλα νομοθετήματα της πρόσφατης περιόδου, δίνει έμφαση στη ρύθμιση της ανάπτυξης των δραστηριοτήτων στον χώρο, με βασική επιδίωξη τη διευκόλυνση της λειτουργίας οικονομικών/παραγωγικών δραστηριο-

τήτων. Στη θετική κριτική που έχει διατυπωθεί συγκαταλέγεται η επιδίωξη περιορισμού κάποιων βασικών αδυναμιών, ώστε να ανταποκριθεί άμεσα στις τρέχουσες συνθήκες της κρίσης, όπως η μείωση των επιπέδων σχεδιασμού και η δυνατότητα επιτάχυνσης των διαδικασιών διεκπεραίωσης και έγκρισης των σχεδίων. Η αρνητική κριτική που έχει ασκηθεί από την επιστημονική και επαγγελματική κοινότητα, εστιάζει στην τάση αντίληψης του χώρου ως υποδοχέα δραστηριοτήτων, στην απουσία –σε αντίθεση με το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο– σαφώς διατυπωμένων στόχων για τη βιώσιμη ανάπτυξη και στις τρεις διαστάσεις της, στην έλλειψη πρόβλεψης διαδικασιών διαβούλευσης και συμμετοχής κατά τις διαδικασίες σχεδιασμού, στην πρόκριση μιας τομεακής κατά περίπτωση προσέγγισης του σχεδιασμού, στην πρόθεση παράκαμψης των βασικών προβλεπόμενων τύπων σχεδίων από τα διάφορα επενδυτικά σχέδια κ.ά. Όσον αφορά τις διατάξεις για τις χρήσεις γης, η κριτική επικεντρώνεται στην τάση εξυπηρέτησης μεγάλης κλίμακας επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, στην αποσπασματική και μη ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του ζητήματος των χρήσεων γης, στην υπερβολική εξειδίκευση του περιεχομένου των γενικών κατηγοριών και στη δεσμευτικότητα που αυτός ο χειρισμός επιφέρει, στην απουσία ενός πλαισίου προβλέψεων για τον εξωοικιστικό χώρο, καθώς και σε γενικότερα ζητήματα που σχετίζονται με τη φιλοσοφία που ενυπάρχει για την οργάνωση, τη μείξη και τον διαχωρισμό των χρήσεων γης. Συνολικά, επομένως, φαίνεται ότι στην πλειονότητά τους οι ειδικοί της επιστήμης του σχεδιασμού του χώρου εμφανίζονται προβληματισμένοι, ακόμα και αρνητικοί, απέναντι στη νέα θεσμική πραγματικότητα για τον σχεδιασμό. Φαίνεται ότι εν μέσω της κρίσης δεν δόθηκε η δέουσα σημασία στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων αποδοχής του εγχειρήματος τόσο από όσους θα κληθούν να το υλοποιήσουν όσο και από την κοινωνία. Αναδεικνύεται, επομένως, ως ένα σημαντικό ζήτημα η πρόθεση και ικανότητα της πολιτικής ηγεσίας να συγκεντρώσει τους διάφορους παίκτες, να συνθέσει απόψεις και εμπειρίες και να οδηγήσει σε ένα συναινετικό αποτέλεσμα.

Στις σημερινές συνθήκες, μοιάζει ότι οι συμβατικές προσεγγίσεις του χωρικού σχεδιασμού δεν επαρκούν για να αντιμετωπίσουν τις διαφοροποιημένες προκλήσεις που αναδύονται ως συνέπεια της κρίσης και επιτάσσουν τον μετασχηματισμό των μέχρι σήμερα κυρίαρχων αντιλήψεων και πρακτικών. Ταυτόχρονα, η ανάλυση της κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής ανθεκτικότητας των τόπων, έχει αναδειχθεί ως κεντρικό ζήτημα και ζητούμενο. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθεκτικότητα των πόλεων και η σύνδεσή της με τον χωρικό σχεδιασμό αποτελεί ένα κρίσιμο πεδίο. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά οι απόψεις ειδικών όπως διατυπώθηκαν σε μια σειρά συνεντεύξεων για τις παραδόσεις σχεδιασμού. Τα αναλυτικά πρακτικά αυτών των συνεντεύξεων είναι διαθέσιμα στη διεύθυνση <http://gkafka.webpages.auth.gr/site/παραδόσεις-σχεδιασμού/>.

Η άποψη ότι στην περίπτωση της Ελλάδας ένας από τους λόγους της οικονομικής κρίσης είναι ο ίδιος ο κλασικός χωρικός σχεδιασμός, όπου συμπεριλαμβάνεται και ο περιβαλλοντικός, διατυπώνεται από τον [Δημήτρη Οικονόμου](#). Αυτό το είδος σχεδιασμού είτε παρεμπόδιζε συστηματικά τις επενδύσεις είτε τις προσανατόλιζε προς λάθος κατευθύνσεις και κυρίως προς τον κατακερματισμό και τη χωρική διασπορά. Ο κατακερματισμός της οικονομικής βάσης υπήρξε παράγοντας μείωσης της ανταγωνιστικότητας και της αντοχής στην παγκόσμια κρίση. Ταυτόχρονα, ο χωρικός σχεδιασμός διευκόλυνε συστηματικά και διαχρονικά την ιδιοποίηση περιβαλλοντικού κεφαλαίου από τις επιχειρήσεις όλων των μεγεθών. Όπως υποστηρίζει συγκεκριμένα, ένα στοιχείο της όποιας αύξησης της ανταγωνιστικότητας των οικονομικών μονάδων στη μεταπολεμική Ελλάδα είναι η δυνατότητα ιδιοποίησης περιβαλλοντικού και δημοσίου (με την έννοια του δημόσιου χώρου) κεφαλαίου· ο τουρισμός και οι συναφείς δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Το ίδιο ισχύει και για τις περιπτώσεις αυθαιρέτων, τη νόμιμη εκτός σχεδίου δόμηση κ.ά., που αποτελούν τρόπους με τους οποίους γίνεται η ιδιοποίηση περιβαλλοντικού κεφαλαίου από τους ιδιώτες και εδράζονται σε χωρικές πολι-

τικές που τα υποθάλλουν.

Κατά την άποψή του, ο χωρικός σχεδιασμός στο μέλλον μπορεί να προσανατολιστεί σε κατεύθυνση διαφορετική από την παραδοσιακή, τόσο ως προς την υποκίνηση του κατακερματισμού όσο και ως προς την περιβαλλοντική διάσταση. Όμως οι συνθήκες της κρίσης μπορούν επίσης να ωθήσουν σε ακόμα μεγαλύτερη «δόση» από την παραδοσιακή θεραπεία για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, δηλαδή σε ακόμα μεγαλύτερη ιδιοποίηση περιβαλλοντικών αγαθών, σε ακόμα μεγαλύτερη υποστήριξη του κατακερματισμού και σε αναζήτηση της διεξόδου μέσω της αναθέρμανσης της οικοδομής. Συνοψίζοντας, ο Οικονόμου θεωρεί πως όπως ένα συγκεκριμένο είδος χωρικής πολιτικής συνέβαλλε τόσο στην οικονομική όσο και στην περιβαλλοντική κρίση, θα μπορούσε κάποιο άλλο είδος χωρικής πολιτικής να συμβάλει στην έξοδο και από τις δύο κρίσεις.

Ένα ειδικότερο πεδίο στο οποίο υπάρχει ανάγκη αλλά και περιθώρια μιας νέας προσέγγισης, είναι οι αστικές αναπλάσεις, όχι όμως με την παραδοσιακή αρχιτεκτονίζουσα προσέγγιση των πεζοδρομήσεων, αλλά με αυτήν της σύνθετης οικονομικής, κοινωνικής και χωρικής αναγέννησης των αστικών περιοχών. Σε κάποιο βαθμό, τα χαρακτηριστικά του νέου συστήματος για τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό μπορούν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως, όσο κι αν η νομοθεσία έχει σημασία, ο Οικονόμου θεωρεί ότι μεγαλύτερη επίδραση έχει ο τρόπος με τον οποίον αυτή εφαρμόζεται, καθώς επίσης και άλλες παράμετροι οι οποίες είναι θεωρητικά εκτός του συστήματος των σχεδίων. Για παράδειγμα, η μαζική νομιμοποίηση των αυθαίρετων σημαίνει ότι ο χώρος παράγεται πιο πολύ μέσω παράνομων διαδικασιών παρά με τις διαδικασίες του επίσημου συστήματος. Με άλλα λόγια, το νομοθετικό πλαίσιο είναι απλώς ένας σκελετός, που αποκτά περιεχόμενο από τις συγκεκριμένες πολιτικές που προωθούνται μέσω αυτού. Από αυτή την άποψη, το ζήτημα παραμένει ανοικτό. Το νέο σύστημα μπορεί να παίξει θετικό ρόλο υπό προϋποθέσεις, όπως το περιεχόμενο και οι επιλογές των συγκεκριμένων σχε-

δίων που θα παραχθούν, η επάρκεια των αρμόδιων υπηρεσιών και οι πτυχές της χωρικής πολιτικής που τοποθετούνται εκτός της εκπόνησης των σχεδίων.

Όπως τονίζει ο [Γιάννης Τσιώμης](#) για να αντιμετωπιστεί η κρίση χρειάζεται εκτός από νέα οικονομική διαχείριση και πολιτική και κοινωνική διαχείριση και σκέψη. Βασικό μέλημα θα πρέπει να είναι η απομάκρυνση από τον συμβατικό τρόπο σκέψης και τον συμβατικό τρόπο παραγωγής του χώρου, υιοθετώντας –πρώτα οι επαγγελματίες του σχεδιασμού– την ιδέα ότι ο χώρος διαμορφώνεται μέσα στη διάρκεια του χρόνου. Η εικόνα που δίνεται στον χώρο μέσω του σχεδιασμού θα πρέπει να είναι δυνατόν να είναι εξελίξιμη, διαμορφώσιμη με τις προοπτικές αλλαγών. Αναφέρεται, επομένως, σε έναν σχεδιασμό «ανοιχτό», επιδεκτικό αλλαγών, κάτι που βεβαίως απαιτεί μια άλλη «κουλτούρα» και συνέργεια όλων των παικτών.

Σήμερα είμαστε υποχρεωμένοι να δουλεύουμε από την κλίμακα της πόλης στη μητροπολιτική κλίμακα και να επιστρέφουμε και πάλι στα προβλήματα τοπικής κλίμακας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση οδηγεί στην αναζήτηση ενός νέου προφίλ πολεοδόμου και αρχιτέκτονα, ικανού να κινείται σε όλες τις κλίμακες. Αυτό με τη σειρά του απαιτεί τη συνάρθρωση των διαφόρων γνωστικών αντικειμένων που ασχολούνται με τον χώρο. Χρειάζεται να δούμε με ποιο τρόπο μπορούν να επαναμορφωθούν διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, τα οποία μέχρι τώρα ήταν τελείως προκαθορισμένα και για επαγγελματικούς λόγους «κλειστά». Στα παραπάνω ο Τσιώμης προσθέτει και την ανάγκη προσαρμογής στις νέες τεχνολογίες.

Στις σημερινές συνθήκες υπάρχει μια γενική αστάθεια, η οποία οδηγεί στην αβεβαιότητα για την ορθότητα και αποτελεσματικότητα των όποιων προγραμματισμών. Κατά την άποψή του, το να είναι κύριο μονομερές μέλημα η προσέλκυση επενδύσεων με πρόσχημα την κρίση, είναι τεράστιο λάθος. Η σημερινή κατάσταση αποτελεί μια κατάσταση που κληρονομήσαμε πριν από την κρίση, είναι ταυτόχρονα γέννημα της κρίσης αλλά πλέον και ανεξάρτητη της κρίσης. Αυτό απαιτεί μια νέα προοπτική και

μια διαδικασία αλλαγής προς την κατεύθυνση του ουσιαστικού περιεχομένου της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλαδή προς την αντιμετώπιση όλων των διαστάσεων του χώρου, όχι μόνο της «αισθητικής». Ο ουμανιστικός δημοκρατικός πολιτισμός, υποστηρίζει ο Τσιώμης, έχει φτάσει στα όρια της ανθεκτικότητάς του, γεγονός που επιτάσσει την «αντίδραση» όλων, τόσο ως ειδικοί όσο και ως πολίτες. Θεωρώντας ως δεδομένη τη μη ανθεκτικότητα των πόλεων, περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά, ο χωρικός σχεδιασμός αποτελεί κομβικό σημείο για την έξοδο από τις πολλαπλές κρίσεις και την αντιμετώπιση των μεταλλαγών. Εκτός από την ανάγκη παραγωγής νέων γνωστικών αντικειμένων και νέων πειραματισμών, για να παραχθεί μια νέα γνώση θα χρειαστεί να υπάρξει συλλογική διεπιστημονική και «διακαλλιτεχνική» δουλειά, από τους ειδήμονες μέσα στα Πανεπιστήμια και τα Πολυτεχνεία, η οποία θα είναι αποδεκτή και επιθυμητή από την ίδια την κοινωνία. Υποστηρίζει ότι μια πρώτη αρχή είναι να μη θεωρούμε ότι υπάρχει ένα μόνο χωροταξικό και πολεοδομικό μοντέλο. Μια δεύτερη αρχή είναι ότι, αν υπάρχει ένα μοντέλο, αυτό είναι της διαρκούς διερεύνησης και διαρκούς εφεύρεσης σεναρίων, τρόπων παρέμβασης και μορφών.

Η άμεση ανάγκη εκσυγχρονισμού στον σχεδιασμό, με την ευρεία χρήση μοντέλων και εργαλείων κατά τις αντίστοιχες διαδικασίες, αποτελεί κατά τον [Κωνσταντίνο Λαλένη](#) καθοριστική προτεραιότητα. Η απουσία τέτοιων εργαλείων στην Ελλάδα συνδέεται με την «αρχιτεκτονική» παράδοση του σχεδιασμού και έχει ως αποτέλεσμα ο σχεδιασμός να περιορίζεται στη λεκτική περιγραφή ιδανικών καταστάσεων για τη μελλοντική εικόνα του αντικειμένου του, χωρίς να επιτυγχάνει εν τέλει μια διάσταση ρεαλισμού για την πραγματοποίησή του. Το τελευταίο θα πρέπει να συσχετιστεί και με την άποψη του Λαλένη περί ανάγκης παρακολούθησης, αξιολόγησης και ανάδρασης του σχεδιασμού ανά τακτά χρονικά διαστήματα και σε όλες τις φάσεις μελέτης και σχεδιασμού. Ο Λαλένης θεωρεί κρίσιμη τη χρήση καινοτόμων εργαλείων και για την ενδυνάμωση των συμμετοχικών διαδικασιών. Σήμερα κυριαρχεί η αντίληψη ότι ο σχεδιασμός είναι μια

διαδικασία παραγωγής σχεδίων και κειμένων, που περιλαμβάνουν κυρίως περιορισμούς και απαγορεύσεις. Εκτιμά ότι ο σχεδιασμός θα πρέπει να γίνει πιο ευέλικτος, με περισσότερες διαστάσεις, και να αποτελεί «πορεία» για την εφαρμογή των σχεδίων. Η αντίληψη για τον σχεδιασμό ως «πορεία», σημαίνει ότι σ' αυτήν δεν εμπλέκονται μόνο η τοπική αυτοδιοίκηση και οι πολεοδόμοι, αλλά και το κοινό σε διάφορα επίπεδα του χώρου. Η χρήση εργαλείων για τη συμμετοχή θα πρέπει να μεριμνά για τη διευκόλυνση μειονεκτούντων ομάδων στον σχεδιασμό, που συνήθως σήμερα δεν εκπροσωπούνται (πχ. ΑΜΕΑ), καθώς και για τη διέγερση του ενδιαφέροντος του κοινού, ως βασικό στοιχείο του επιθυμητού εκσυγχρονισμού. Στα παραπάνω προσθέτει και την επιταγή για κατάργηση των περίπλοκων γραφειοκρατικών διαδικασιών.

Σε σχέση με «αμφιλεγόμενα στοιχεία» της εποχής της κρίσης, όπως η διευκόλυνση της δράσης οικονομικών παραγόντων, υποστηρίζει ότι πράγματι αυτή θα πρέπει να ενθαρρυνθεί, πάντοτε όμως μέσα σε ορισμένα πλαίσια λειτουργίας τα οποία είναι σε θέση να διασφαλίσουν την αιετική ανάπτυξη, με κύριες διαστάσεις την προστασία του περιβάλλοντος και του δικαιώματος του πολίτη να απολαμβάνει τον δημόσιο χώρο.

Ο σχεδιασμός, επομένως, θα πρέπει να γίνει περισσότερο επιχειρησιακός και ευέλικτος, με περισσότερες εισροές από συμμετέχοντες. Υπογραμμίζει πάντως ότι οποιαδήποτε αλλαγή προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να γίνει με προσοχή, ακριβώς λόγω των χαρακτηριστικών της παράδοσης σχεδιασμού στη χώρα. Μια αλματώδης αλλαγή μοντέλου ενέχει τον κίνδυνο δημιουργίας μεγάλης έκτασης κακοδιοίκησης με σύγχρονα φαινόμενα διαφθοράς και έλλειψη ισονομίας για τους πολίτες.

Όσον αφορά το ζήτημα της ανθεκτικότητας των πόλεων και του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει ο σχεδιασμός προς αυτή την κατεύθυνση, ο Λαλένης επικεντρώνεται καταρχήν στην περιβαλλοντική διάσταση της ανθεκτικότητας, συσχετίζοντάς τη με ζητήματα όπως η κλιματική αλλαγή και η προστασία από καταστροφές. Υπενθυμίζει ότι αν και οι

προδιαγραφές των γενικών πολεοδομικών σχεδίων της χώρας δίνουν κατεύθυνση για την πρόβλεψη –μέσω των σχεδίων– αντιμετώπισης καταστροφών στην πόλη και στην ευρύτερη περιοχή της (πχ. σεισμών και μεγάλων πυρκαγιών), στην πρακτική του σχεδιασμού το αντικείμενο αυτό θεωρείται ως μια τυπική απαίτηση χωρίς πραγματική αναγκαιότητα. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι αρμόδιοι κατά περίπτωση φορείς αποφεύγουν να δεσμευτούν σε ένα πλαίσιο αντιμετώπισης καταστροφών που δεν προέρχεται άμεσα από τον δικό τους διοικητικό φορέα. Το συγκεκριμένο αποτελεί ένα πεδίο που θα μπορούσε να συνδυαστεί με σύγχρονες τεχνολογίες, όπως οι ΤΠΕ, που να πληροφορούν και να διαμορφώνουν κατάλληλα την αντίδραση του κόσμου απέναντι σε φυσικές καταστροφές, έτσι ώστε να αυξάνονται τα επίπεδα ασφάλειας.

Κατά την άποψή του, η διάσταση της ανθεκτικότητας για το ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης, ίσως να μην μπορεί να ενταχθεί στον τυπικό ορισμό της «ανθεκτικότητας» (resilience). Αν υποτεθεί ότι η ανθεκτικότητα ερμηνεύεται με μια ευρύτητα που επιτρέπει να συμπεριληφθεί και η κρίση μέσα στις καταστροφές, τότε θα θεωρούσε ότι στα στοιχεία ανθεκτικότητας απέναντι σε τέτοιες κρίσεις θα πρέπει να περιλαμβάνονται αλλαγές του σχεδιασμού προς τρεις κατευθύνσεις: πρώτον προς τη βελτίωση της τεχνικής του διάστασης, δεύτερον προς τη βελτίωση της ευελιξίας του, και τρίτον με τη συμπερίληψη και ενίσχυση των κοινωνικών διαστάσεων που ιδιαίτερα η κρίση καθιστά σημαντικά αναγκαίες.

Η σημερινή συγκυρία αλλάζει μεν το οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο, ειδικότερα ως προς τη στόχευση και τις προσδοκίες των πολιτικών, δεν αναιρεί όμως καθόλου τη βαρύτητα των επιχειρημάτων της κριτικής ως προς το σύστημα σχεδιασμού. Αντίθετα, όπως εκτιμά ο [Αθανάσιος Παγώνης](#) αδυνατίζει περισσότερο τα όποια πλεονεκτήματα υπέρ της υφιστάμενης προσέγγισης της ρύθμισης, δεδομένου ότι το σύστημα γης και οικοδομής από το οποίο αντλούσε τη βασική της νομιμοποίηση έχει ανατραπεί. Ο σχεδιασμός στην Ελλάδα, ίσως επειδή στηρίζονταν στο μικρό/

μεσαίο κεφάλαιο, είχε μια λογική να επιτρέπει σχεδόν παντού τη δόμηση. Κατά την άποψή του, αυτή η λογική πρέπει να αναθεωρηθεί και να τεθούν πιο σύνθετοι στόχοι, οι οποίοι δεν θα σχετίζονται μόνο με την κάρπωση της γαιοπροσόδου, αλλά θα στηρίζουν ουσιαστικά τις παραγωγικές δυνάμεις της οικονομίας. Πρόσφατα η συγκυρία της κρίσης έχει κινήσει άλλωστε και μια ειδική συζήτηση σχετικά το με ποιον τρόπο ο χωρικός σχεδιασμός μπορεί να διαχειριστεί τις ειδικές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες με τις οποίες συνδέεται η κρίση. Αναφέρεται συγκεκριμένα ο Παγώνης στις συζητήσεις σχετικά με τις «συρρικνούμενες πόλεις» (shrinking cities) και την «αστική ανθεκτικότητα» (urban resilience). Όλα αυτά αναδεικνύουν νέες προτεραιότητες που θα πρέπει να διαχειριστεί ο σχεδιασμός, όπως η στήριξη των κοινωνικών δομών, η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και της απασχόλησης, η κινητοποίηση ανενεργών δυναμικών.

Η λογική ρύθμισης με κανονιστικά μέσα που ίσχυε μέχρι σήμερα ως αποκλειστική αρμοδιότητα του ΥΠΕΚΑ (νυν ΥΠΑΠΕΝ) διαχωρισμένη από τις άλλες δομές προγραμματισμού, ταίριαζε στην περίοδο που αναπτύσσονταν οι πόλεις και υπήρχαν θερμές κτηματαγορές. Ο Παγώνης θεωρεί ότι αυτό πλέον είναι ξεπερασμένο ως αντίληψη σχεδιασμού και ότι ως πρακτική δεν υπήρξε και ιδιαίτερα πετυχημένη. Η απόφαση για το τι θα γίνει στον χώρο θα έπρεπε να είναι το προϊόν λιγότερο μιας τεχνοκρατικής επεξεργασίας από ειδικούς, πολεοδόμους, και περισσότερο το προϊόν αντιπαράθεσης μεταξύ κοινωνικών και οικονομικών δυνάμεων σε πιο ανοιχτή βάση, ακόμα και με την παραδοχή ότι το προϊόν αυτής της αντιπαράθεσης δεν θα είναι απαραίτητα το ιδανικό ή το πιο δίκαιο. Αν και δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα ότι το αποτέλεσμα θα είναι άμεσα επιτυχές, θα πρέπει να δοθεί μια μεγαλύτερη έμφαση σε περισσότερο διαπραγματευτικές δομές και στη λογική της επίτευξης συναίνεσης.

Οι καταστάσεις που αντιμετωπίζουν τα κέντρα των πόλεων έχουν πλέον ανάγκη για νέα εργαλεία. Ζητούμενο είναι πώς να ενεργοποιήσει κανείς σχέσεις, δυναμικές, δικτυώσεις και εν γένει στοιχεία που συνθέτουν

αυτό που αναφέρεται ως ανθεκτικότητα. Υπάρχουν σήμερα καινούργια εργαλεία που σχετίζονται με αυτόν τον στόχο, όπως για παράδειγμα το ΣΟΑΠ του Δήμου Αθηναίων, το οποίο φιλοδοξεί να θέσει ένα μεγαλύτερο φάσμα επιδιώξεων. Η κατεύθυνση θα πρέπει γενικώς να είναι προς την αξιοποίηση περισσότερο καινοτόμων προσεγγίσεων. Συμβατικά εργαλεία σχεδιασμού, όπως για παράδειγμα αυτά που μέσα από την αντιπαροχή παρήγαγαν την πόλη, έχουν φτάσει σε αδιέξοδο. Λογικές κανονιστικών ρυθμίσεων για κάθε οικόπεδο και προσεγγίσεις αστικής ανάπλασης που στοχεύουν αποκλειστικά στη βελτίωση του δημόσιου χώρου, δεν επαρκούν για την ολοκληρωμένη παρέμβαση στα κέντρα πόλεων. Εν κατακλείδι, σαφώς αναζητείται ένας νέος προσανατολισμός του χωρικού σχεδιασμού μακριά από τις λογικές του παρελθόντος.

6.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΗΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΠΟΛΗΣ

Όπως δηλώθηκε στην εισαγωγή του βιβλίου, αφορμή για τη συγγραφή του αποτέλεσε η εκδήλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008 και στη συνέχεια η μετατόπιση και εστίασή της στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου και ειδικότερα στην Ελλάδα, όπου απόκτησε μεγάλη διάρκεια και συνδυάστηκε με δομικά και συγκυριακά χαρακτηριστικά που μεγέθυναν και διαδύσαν τους κινδύνους σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Στο πλαίσιο αυτό τίθεται το ερώτημα του τρόπου που η αντίληψη και η προσπάθεια υλοποίησης μιας δίκαιης και βιώσιμης πόλης επηρεάζεται από την κρίση.

Η εμπειρία της κρίσης οδήγησε στη συνειδητοποίηση ότι οι κάτοικοι των πόλεων και οι ίδιες οι πόλεις επηρεάζονται με τρόπους που διαφέρουν από τον τρόπο που καταγράφονται οι συνέπειες της κρίσης στα μα-

κρο-οικονομικά μεγέθη και στις αντίστοιχες εθνικές οικονομίες. Επιπλέον οι πόλεις φαίνεται να διαφέρουν και μεταξύ τους ως προς την ανθεκτικότητα ή/και την ευαισθησία τους απέναντι στις συνέπειες της κρίσης. Όπως έχει ιστορικά τεκμηριωθεί, οι πόλεις αποτελούν τα κέντρα του κοινωνικο-πολιτικού γίνεσθαι είτε πρόκειται για τη σταθεροποίηση των δομών της εξουσίας είτε για τη ρήξη και ανατροπή τους. Η ερώτηση που αναδύεται μέσα από την εμπειρία της κρίσης είναι αν η κρίση ενισχύει ή υπονομεύει τη σημασία των πόλεων ως πεδία σφυρηλάτησης και υλοποίησης της κοινωνικής αλλαγής και αν τα κέντρα αποφάσεων και των διαδικασιών του κοινωνικού μετασχηματισμού έχουν μετατοπιστεί σε άλλα, ενδεχόμενα υπερτοπικά ή/και πλανητικά επίπεδα αναφοράς.

Σχετικά με αυτή τη δυναμική το ερώτημα της μακροχρόνιας αλληλεπίδρασης των υπερτοπικών, παγκόσμιων και τοπικών δυνάμεων που διαμορφώνει τη φυσιογνωμία των πόλεων, μετασχηματίζεται στο ερώτημα αν οι δυνάμεις που ενεργοποίησε η κρίση λειτουργούν ισοπεδωτικά ανατρέποντας την ιστορικά διαμορφωμένη φυσιογνωμία κάθε πόλης και αν περιορίζουν την όποια εγγενή αυτοδυναμία των τοπικών οικονομιών. Στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να διερευνηθεί ποια είναι τα περιθώρια κάθε συγκεκριμένης πόλης να αντιδράσει και να προσαρμοστεί απέναντι στην κρίση με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι αν η δίκαιη και βιώσιμη πόλη, ένα όραμα στο οποίο φαίνεται να συγκλίνουν οι θεωρητικές αναζητήσεις αλλά και οι επιδιώξεις και επιθυμίες των πολιτών και των αρχών των πόλεων, εξακολουθεί να αποτελεί προτεραιότητα και κατά την περίοδο της κρίσης ή τείνει να αντικατασταθεί από άλλα επί μέρους ζητήματα όπως είναι για παράδειγμα η προσέλκυση επενδύσεων ή η επιτήρηση και η ασφάλεια. Στον βαθμό που το όραμα μιας δίκαιης και βιώσιμης πόλης αμφισβητείται εκ των πραγμάτων μέσα στη δίνη των συνεπειών της κρίσης, θα πρέπει να αναζητηθεί το όραμα που θα μπορούσε να πάρει τη θέση του. Η ένταση των προβλημάτων που σε ορισμένες περιπτώσεις αποκτά διαστάσεις ανθρω-

πιστικής κρίσης, οδηγεί σε ανατροπές προτεραιοτήτων καθώς επιβάλλει κοινωνικού χαρακτήρα στόχους την ίδια στιγμή που οι διαθέσιμοι δημόσιοι πόροι συρρικνώνονται δραματικά.

Αν υποθέσουμε ότι υπάρχει δυνατότητα παρά την κρίση να οδηγηθούμε σε μια συνολικά δίκαιη και βιώσιμη πόλη, έχει σημασία να διερευνηθούν οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες θα μπορούσε να διεκδικηθεί και να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο. Εφόσον η πόλη αποδειχθεί ότι είναι το κατάλληλο εμπειρικό πεδίο αναφοράς των προβλημάτων και των πιθανών λύσεων, πρόκειται για ζητήματα που μπορούν να λυθούν ιεραρχικά με σχεδιασμό εκ των άνω ή αντίθετα πρόκειται για κάτι που μπορεί να προκύψει μόνο εκ των κάτω ως αποτέλεσμα της έκβασης των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων που ενεργοποιούνται λόγω της κρίσης; Ποιος είναι ο κατάλληλος συνδυασμός θεσμικών υποκειμένων και συμμετοχής των πολιτών που μπορεί να σφυρηλατήσει συναινέσεις και να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις συνέπειες της κρίσης αυξάνοντας έτσι τη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα των πόλεων;

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και το γενικό ερώτημα αν η αναζήτηση της δίκαιης και βιώσιμης πόλης είναι ένα σαφές, κατανοητό, κοινά αποδεκτό και εφικτό όραμα για τις σημερινές πόλεις και αν εξακολουθεί ή όχι να αποτελεί επιδίωξη μέσα στην κρίση. Οι τρεις πυλώνες της βιωσιμότητας, δηλαδή η προώθηση της οικονομικής ευρωστίας, η υποστήριξη της κοινωνικής δικαιοσύνης και η περιβαλλοντική προστασία αποτελούν βασικές συνιστώσες του σχεδιασμού των πόλεων και έχουν αποκτήσει το χαρακτήρα μιας πολιτικά ορθής αναφοράς, συχνά για πολύ διαφορετικούς μεταξύ τους στόχους και επιδιώξεις.

Τα παραπάνω ερωτήματα αποτέλεσαν το πλαίσιο σειράς διαλόγων [με αντικείμενο την αναζήτηση της δίκαιης και βιώσιμης πόλης](#) που πραγματοποιήθηκαν τον Απρίλιο του 2014 και παρουσιάζονται στη συνέχεια με ευθύνη των συγγραφέων του κεφαλαίου κλείνοντας έτσι τον κύκλο των συμπερασμάτων παράλληλα με το περίγραμμα της μελλοντικής ατζέντας

της σχετικής συζήτησης.

Ο [Erik Swynghedouw](#) βρίσκει τις αιτίες της κρίσης στο ιδιότυπο lockout στο οποίο καταφεύγει το χρηματοδοτικό κεφάλαιο, μετακυλύοντας τους κινδύνους σε χαμηλότερα και πιο αδύναμα επίπεδα, περιοχές, κοινωνικές ομάδες ή άτομα. Θεωρεί ότι το λεξιλόγιο της κρίσης δημιουργεί σύγχυση επειδή δεν ξεχωρίζει τις αιτίες της κρίσης από τις επιπτώσεις της. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι επιπτώσεις της κρίσης στις πόλεις δεν είναι ίδιες για όλους τους κατοίκους. Οι περικοπές στις κοινωνικές υπηρεσίες θίγουν περισσότερο όσους εξαρτώνται από αυτές. Και αυτοί είναι κυρίως οι φτωχοί των πόλεων. Για τον λόγο αυτό πρέπει να αναφερόμαστε ειδικά στις αιτίες και τις συνέπειες της κρίσης και όχι γενικά για την κρίση των πόλεων.

Οι πόλεις είναι ετερογενείς και δεν πρέπει να προσωποποιούνται. Μπορεί να περιλαμβάνουν τόσο τα θύματα της κρίσης όσο και αυτούς που δημιουργούν την κρίση. Η κρίση κατασκευάζεται από μια συγκεκριμένη αστική ελίτ η οποία θίγεται ελάχιστα από τις επιπτώσεις της. Η ετερογένεια των πόλεων εκφράζει τις συνθήκες εξέλιξης των κοινωνιών. Από την άποψη αυτή η μελέτη των πόλεων μπορεί να διαφωτίσει τις αιτίες και τις επιπτώσεις κάθε κρίσης. Οι πόλεις γίνονται έτσι το πεδίο όπου εκδηλώνονται οι πολιτικές συγκρούσεις για την ανατροπή ή τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης. Υπάρχουν σίγουρα αρκετές θεωρίες που εξετάζουν τις δυνάμεις που μετασχηματίζουν τις κοινωνίες. Οι πόλεις αποτελούν κεντρικό πεδίο εκδήλωσης αυτών των δυνάμεων. Ο Swynghedouw δεν μπορεί να διακρίνει πώς η μια ή η άλλη κατεύθυνση αυτών των συγκρούσεων συνδέονται με την κρίση, συνδέει όμως την ελπίδα για μια απελευθερωτική, βιώσιμη και δίκαιη πόλη με αυτές τις συγκρούσεις.

Στη συνέχεια αρνείται ότι η κρίση ομογενοποιεί τις συνθήκες μέσα από τις οποίες αναδύονται οι προσδοκίες και εκδηλώνονται οι συγκρούσεις. Κάθε πόλη ακολουθεί τη δική της τροχιά. Μπορεί σχεδόν όλοι οι πολιτικοί, οι σύμβουλοι και οι σχεδιαστές να χρησιμοποιούν τις ίδιες συμβο-

λικές και μεταφορικές έννοιες για μια ανταγωνιστική, ευφυή και βιώσιμη πόλη, γύρω από τις οποίες φαίνεται να διαμορφώνεται κάποια ευρύτερη συναίνεση. Όμως παρά το γεγονός ότι κάθε πόλη φαίνεται να επιδιώκει ένα παρόμοιο μέλλον, στην πράξη ακολουθεί πολύ διαφορετική διαδρομή. Επίσης δεν θεωρεί ότι υπάρχει ομογενοποίηση ως προς την κατανομή της επικινδυνότητας. Οι παράτυποι μετανάστες, οι άτυπα εργαζόμενοι, οι απόφοιτοι με επισφαλείς μορφές απασχόλησης φαίνεται να πολλαπλασιάζονται, ενώ οι παραδοσιακές ελίτ συνεχίζουν να επωφελούνται μέσω της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Το ίδιο παρατηρείται και σε παγκόσμια κλίμακα καθώς οι πόλεις διαμορφώνονται από μια διαδικασία παγκόσμιας αστικοποίησης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα δίκτυα τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας που θεωρούνται ως μια αποδεκτή οικολογική, κοινωνική και οικονομική λύση για την ευφυή και βιώσιμη αστική ανάπτυξη.

Αλλά βέβαια αυτή η τάση δεν παράγει ομογενοποίηση. Η καθαρή τεχνολογία στον παγκόσμιο Βορρά εδράζεται σε μια εξαιρετικά βρώμικη, οικολογικά και κοινωνικά, εκμετάλλευση των πόρων και των ανθρώπων του παγκόσμιου Νότου. Η παγκόσμια αστικοποίηση προϋποθέτει μια άνιση οικολογική αποκάλυψη. Η καθαρή ζωή στις βιώσιμες πόλεις του Βορρά συνεπάγεται μια πραγματική οικοκτονία σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Υπάρχει οπωσδήποτε κάτι παράδοξο. Η δίκαιη και βιώσιμη πόλη φαίνεται να εξασφαλίζει μεγάλη συναίνεση σε όλο το πολιτικό φάσμα. Στην πράξη όμως έχουν ενεργοποιηθεί δυνάμεις ώστε να μην αλλάξει τίποτα που θα έθιγε την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού, έστω και στη «zombie» μορφή του που για να επιβιώσει καταφεύγει στη βοήθεια του κράτους. Οι βιώσιμες τεχνολογίες, η βιώσιμη ανάπτυξη, οι βιώσιμες πόλεις, τελικά επιδιώκουν τη βιωσιμότητα του καπιταλισμού.

Για τον λόγο αυτό ο Swyngedouw δεν συνιστά τη χρήση του όρου «βιωσιμότητα» γιατί δεν μεταφέρει κάτι πιο δίκαιο κοινωνικά από ότι ήδη διαθέτουν οι πόλεις. Ούτε παραπέμπει σε μια απελευθερωτική και οικολο-

γικά πιο ευαίσθητη τάξη. Περισσότερο χειρονομεί υπέρ της αλλαγής ενώ δρα εναντίον κάθε αλλαγής. Αυτή τη συναίνεση έχουμε σήμερα. Από την άλλη πλευρά έχει συνειδητοποιηθεί ότι η φύση πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Οι ευφυείς πόλεις, οι οικο-πόλεις, ο ανασχεδιασμός, οι εναλλακτικές πηγές ενέργειας, οι θεσμικές πρωτοβουλίες περιορισμού της ρύπανσης, όλα αυτά αποτελούν συνδυασμούς οικονομο-τεχνικής και οικολογικής ισορροπίας που δεν θίγουν την υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και οικολογική ανισότητα. Φυσικά, ο οικολογικός σχεδιασμός, ο εξευγενισμός και το φιλικό και πράσινο περιβάλλον είναι καλοδεχούμενα. Όμως, αν και δίνουν υποσχέσεις σε όλους, δεν προσφέρονται σε όλους. Αντίθετα η διατήρηση της υπάρχουσας τάξης συνεπάγεται την αναπαραγωγή της ανισότητας. Ακόμη περισσότερο κρύβεται το γεγονός ότι πέραν από την άνιση κατανομή των ευνοϊκών συνθηκών σε περιοχές του Βορρά και επιλεκτικά σε περιοχές του Νότου, προϋποθέτει και την κοινωνικο-οικολογική κατάστροφή σε άλλες περιοχές. Οι αντιδράσεις σε αυτή την κατάσταση παίρνουν διάφορες μορφές από τον δεξιόστροφο εθνοκεντρισμό έως το θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Περιλαμβάνουν όμως και αυτό που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απελευθερωτική πολιτική στάση που γίνεται ορατή στις διαμαρτυρίες και τα κινήματα σε πολλές πόλεις του Βορρά και του Νότου (Νέα Υόρκη, Λονδίνο, Μαδρίτη, Αθήνα, Μπουένος Άιρες, Ρίο ντε Τζανέιρο κλπ.). Η διαφορετικότητά τους συγκλίνει στην κοινή επιθυμία για ισότητα και δημοκρατία. Σε αυτά τα κινήματα βρίσκει κανείς, έστω διστακτικά, την επιστροφή της πολιτικής και των κοινωνικών διεκδικήσεων για ισότητα και δικαιοσύνη. Εδώ υπάρχει η ελπίδα για μια κοινωνικά δίκαιη και πολιτικά δημοκρατική νέα θεσμική τάξη. Σύμφωνα με τον Swyngedouw για να αποκτήσει πραγματικά περιεχόμενο η συζήτηση για τη δίκαιη και βιώσιμη πόλη θα πρέπει να αρθρωθεί ακριβώς με αυτά τα ανατρεπτικά αστικά κινήματα και πρακτικές.

Η [Πόλη Σαπουντζάκη](#) ξεκινά τη δική της συνέντευξη, με αναφορά στον Ulrich Beck, θυμίζοντας ότι οι σύγχρονες κοινωνίες, ιδιαίτερα μέσα

στην κρίση, δεν παράγουν ανισότητα όπως παλιά, κατανέμοντας δηλαδή άνισα παροχές και ευκαιρίες, αλλά αντίθετα κατανέμοντας περικοπές και κινδύνους. Θεωρεί ότι για να αντιληφθούμε τις επιπτώσεις της κρίσης στις πόλεις και τυχόν διαφοροποιήσεις από το εθνικό επίπεδο, θα πρέπει να αναρωτηθούμε πρώτα για κάποιες βασικές έννοιες ή συνθήκες. Συγκεκριμένα για την έκθεση στην κρίση, την τρωτότητα απέναντι στην κρίση και το δυναμικό προσαρμογής όλων αυτών των χωροκοινωνικών, οικονομικών και θεσμικών δομών που συγκροτούν τις πόλεις γενικά και την καθεμιά ξεχωριστά.

Συνεχίζει λέγοντας ότι η δημοσιονομική εξυγίανση και διάσωση, σε εθνικό επίπεδο, η μακρο-οικονομική διάσωση δηλαδή, απαίτησε προσαρμογές από τα υψηλά επίπεδα και τους κυβερνητικούς θεσμούς σε μακροκλίμακα που είχαν ως αποτέλεσμα την επέκταση της έκθεσης και τρωτότητας αστικών κυρίως κοινωνικών δομών, θεσμών και ομάδων σε πιο χαμηλά επίπεδα, έναντι χρόνιων κινδύνων όπως είναι η ανεργία, η αναγκαστική μετανάστευση, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η πτώχευση επιχειρήσεων και κλάδων, η φτώχεια, η μη δυνατότητα κάλυψης βασικών αναγκών. Εδώ προσθέτει ακόμα τους κινδύνους απώλειας στέγης, ενεργειακής φτώχειας, υποσιτισμού, απώλειας πρόσβασης σε υπηρεσίες πρόνοιας και φροντίδας ηλικιωμένων, επιδημιών, νοσηρότητας, διατάραξης της ψυχικής υγείας εγκληματικότητας και ανασφάλειας.

Η Σαπουντζάκη θεωρεί ότι όλα αυτά ήταν αποτέλεσμα των προσαρμογών που υλοποιήθηκαν με τη μορφή συρρίκνωσης και υποχρηματοδότησης των δομών του κράτους πρόνοιας, με περικοπές μισθών, με απολύσεις και άλλα τέτοια μέτρα μακρο-οικονομικά και δημοσιονομικού ορθολογισμού ή εξυγίανσης. Αυτό που ισχυρίζεται στην ουσία είναι ότι συμβαίνει κάτι ανάλογο με άλλες περιπτώσεις κρίσης, ότι δηλαδή έχουμε μετακίνηση της τρωτότητας από τα ψηλότερα στα χαμηλότερα επίπεδα, από τον ευρωπαϊκό Βορρά στον ευρωπαϊκό Νότο, από το κεντρικό κράτος προς τοπικές αυτοδιοικήσεις, πόλεις και περιφέρειες και κοινωνικές ομά-

δες που εξαρτώνται από το κοινωνικό κράτος, από διεθνικές επιχειρήσεις σε τοπικές επιχειρήσεις οριακής βιωσιμότητας κ.ο.κ.

Οι συνέπειες είναι μεγαλύτερες εκεί που προϋπάρχουν θύλακες αυξημένης τρωτότητας, όπως είναι αστικές περιοχές με ανεργία και κοινωνικό αποκλεισμό, περιβαλλοντική υποβάθμιση, οικονομικές δομές οριακής βιωσιμότητας που επιβιώνουν λόγω παραβατικότητας, επίσης καταστάσεις μειωμένης κοινωνικής συνοχής και ανίσχυρη τοπική αυτοδιοίκηση, εκεί που κυριαρχούν μορφές εισοδημάτων και απασχόλησης που στηρίζονται στον δημόσιο τομέα, εκεί που επικρατούν κλάδοι που πλήττονται περισσότερο από την κρίση, πχ. ο τομέας ακίνητης περιουσίας, εκεί που είναι ανεπαρκείς οι κοινωνικές υποδομές. Επίσης εκεί που το επίπεδο προσαρμοστικότητας είναι χαμηλό. Σημασία δηλαδή έχει όχι μόνο η υψηλή τρωτότητα αλλά και η περιορισμένη προσαρμοστικότητα. Αυτό μπορεί να κριθεί από την ανυπαρξία δομών αυτοοργάνωσης και πολιτικής διεκδίκησης, χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης και αποταμίευσης, ψηλή εξάρτηση από προνοιακές παροχές, χαμηλά επίπεδα δικτύωσης, χαμηλή επαγγελματική και στεγαστική κινητικότητα. Όλα αυτά περιορίζουν τις δυνατότητες προσαρμογής.

Με βάση εμπειρικά παραδείγματα από πόλεις που τραυματίστηκαν από καταστροφές, η Σαπουντζάκη τονίζει ότι παίζει εδώ πολύ μεγάλο ρόλο το πόσο μεγάλες και ποιες είναι αυτές οι ομάδες που βιώνουν απότομη αύξηση της τρωτότητάς τους λόγω της κρίσης και επίσης πόσο μεγάλες και ποιες είναι οι ομάδες που εμφανίζουν υψηλό δυναμικό προσαρμογής. Και οι δύο αυτές κατηγορίες βρίσκονται στις πόλεις ή εξαρτώνται από τις πόλεις οι οποίες έτσι εξακολουθούν να διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην κοινωνική αλλαγή. Πάντως, η όποια στοχευμένη κοινωνική αλλαγή, που έχει ωριμάσει, συνειδητοποιηθεί και διεκδικηθεί, προϋποθέτει συλλογικές προσαρμογές και αντιστάσεις. Όμως οι δυτικές κοινωνίες κυριαρχούνται από τον ατομισμό και κατ' επέκταση τείνουν προς εξατομικευμένες προσαρμογές που να μην μπορεί να φέρουν αλλαγές, αλλά δύσκολα θα

στραφούν προς κοινωνικά και συλλογικά στοχευμένες αλλαγές.

Κατ' αρχήν η πόλη, τουλάχιστον ως προς την αντίδραση και την προσαρμογή στην κρίση, δεν είναι μια ενιαία οντότητα, οπότε το τι θα συμβεί στην ιστορικά διαμορφωμένη φυσιογνωμία κάθε πόλης, εξαρτάται από τους συσχετισμούς προσαρμογής των ενδογενών σε σχέση με εξωγενείς θεσμούς, και τους συσχετισμούς προσαρμογής εξατομικευμένων συμφερόντων σε σχέση με συλλογικότητες που υπερασπίζονται την ταυτότητά τους ή ανθίστανται στην καταστροφή της ταυτότητάς τους.

Σε σχέση με το όραμα για μια δίκαιη και βιώσιμη πόλη, η Σαπουντζάκη μας θυμίζει ότι στον σημερινό κόσμο δεν κυριαρχεί τόσο η κατανομή του πλούτου και των ευκαιριών αλλά η κατανομή των κινδύνων και αντιξοοτήτων. Ακολουθώντας αυτό το νήμα σκέψης, όσοι αγωνίζονται για αυτό το όραμα θα πρέπει να προτάξουν την προστασία των ευάλωτων και αδύναμων από κινδύνους και απώλειες πρώτα από όλα. Όλα αυτά στα οποία αναφερθήκαμε είναι κίνδυνοι και απώλειες όπως στέγης, εργασίας, εισοδήματος, ασφάλειας, πρόσβασης σε υπηρεσίες πρόνοιας. Άρα έχουμε γυρίσει πίσω σε εποχές όταν όλα αυτά δεν ήταν εξασφαλισμένα. Και μην ξεχνάμε ότι υπάρχουν ισχυρά κέντρα αποφάσεων που πιέζουν για συγκεκριμένες προσαρμογές.

Στο πλαίσιο μιας επικαιροποίησης του οράματος για τη δίκαιη και βιώσιμη πόλη θα πρέπει να προτάξουμε διεκδικήσεις που βάζουν φραγμό σε κινδύνους και απώλειες καθώς και σε απειλές που ξεπερνούν κάποια όρια, για παράδειγμα, τα όρια που προκύπτουν από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Τελικά στις τραυματικές καταστάσεις και τις κρίσεις οι άνθρωποι και οι θεσμοί αντιτάσσουν την προσαρμοστικότητά τους. Και έχουμε δει εδώ, μιλώντας για την περίπτωση της Ελλάδας, ότι κάποιες φορές αυτή η προσαρμοστικότητα είναι επωφελής για το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Αν η μια πλευρά προσαρμογών είναι αυτή, δηλαδή η επωφελής για τις πλέον αδύναμες ομάδες και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, υπάρχει και η άλλη πλευρά που αφορά

στις επιζήμιες προσαρμογές όχι μόνο για το περιβάλλον και το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον αλλά και για το μέλλον των πόλεων.

Αν προσπαθήσουμε να περιγράψουμε ένα αποτέλεσμα, είναι ότι οι προσαρμογές των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων μπορεί να αυξήσουν την τρωτότητα των θεσμών και αντιστρόφως, οι προσαρμογές των θεσμών να αυξήσουν την τρωτότητα ατόμων και των κοινωνικών ομάδων. Άλλωστε είδαμε, ιδιαίτερα εδώ στην Ελλάδα, πώς οι θεσμοί εθνικού επιπέδου μεταβιβάζουν τρωτότητα στην κοινωνία και τα εξατομικευμένα υποκείμενα. Επομένως αν πρέπει να επιλέξουμε την εκ των άνω ή την εκ των κάτω διαδρομή δεν φαίνεται να υφίσταται κατά κάποιο τρόπο καλή και κακή προσαρμοστικότητα. Αντίθετα πρόκειται για κάτι που θα πρέπει να διαχειριστούμε θέτοντας κανονιστικό πλαίσιο και δίνοντας τη δυνατότητα στα άτομα να ελέγχουν τους θεσμούς και αντιστρόφως, στους θεσμούς να ελέγχουν εξατομικευμένα συμφέροντα αλλά και να υπάρχει έλεγχος μεταξύ των θεσμών.

Η Σαπουντζάκη καταλήγει ότι βιώνουμε ένα σκληρό ρευστότητας που θα αργήσει να πάρει μια πιο στέρεη μορφή. Η κρίση επεκτείνει και βαθαίνει την πολυδιάστατη τρωτότητα ατόμων και θεσμών σε αστικές περιοχές και όσοι βιώνουν αυτό το αυξανόμενο δυναμικό απωλειών αντιδρούν αναζητώντας τρόπους και πόρους προσαρμοστικότητας. Οι πόροι αυτοί δεν είναι μόνον οικονομικοί, είναι επίσης και εμπειρία, γνώση, τυπικά και άτυπα κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα, είναι μνήμη και εθιμικά πρότυπα ζωής, είναι τοπικές πολιτισμικές πρακτικές, δομές αλληλεγγύης και συμπεριφορικά στοιχεία. Πρόκειται για μια αρένα διαγκωνισμού για πόρους προσαρμοστικότητας, που γεννά νέους κύκλους ανακατανομής της τρωτότητας και είναι άγνωστο που και πότε θα έρθει η σταθεροποίηση.

Στην επόμενη συνέντευξη, η [Μαρία Καϊκά](#) υπογραμμίζει ότι αν υπάρχει κάποιο ηγεμονικό πλάνο αυτή τη στιγμή στην Ευρώπη, είναι αυτό της συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους που μετασχηματίζει την κοινωνική πολιτική σε περιστασιακή φιλανθρωπία.

Σήμερα μιλάμε για παγκόσμια αστικοποίηση καθώς τα πάντα συνδέονται με τις πόλεις. Όμως αυτό που ξεχωρίζει τις πόλεις σε σχέση με την κρίση, είναι ότι αποτελούν το άμεσο και πιο δραματικό πεδίο εκδήλωσης των συνεπειών της κρίσης. Όσο δύσκολο και αν είναι να ξεχωρίσουμε τις εθνικές από τις αστικές διαστάσεις της κρίσης, είναι στις πόλεις όπου η οικονομική δυσπραγία μεταφράζεται σε ορατά στοιχεία της καθημερινής ζωής. Οι πόλεις αποτελούν το περιβάλλον μέσα στο οποίο ακούμε και αγγίζουμε την κρίση. Βλέπουμε τα επώδυνα σημάδια της κρίσης στον φυσικό και κοινωνικό ιστό της πόλης: τους φτωχούς και άστεγους στις γωνιές των δρόμων και τις σειρές των κλειστών καταστημάτων στους άλλοτε ζωντανούς εμπορικούς δρόμους.

Σύμφωνα με την Καϊκα, ίσως ο βασικός λόγος που οι πόλεις αποκτούν σημασία στη διάρκεια μιας κρίσης, είναι ότι αποτελούν εστίες της κερδοσκοπίας ακινήτων. Άλλωστε η κερδοσκοπία ακινήτων βρισκόταν στην καρδιά της οικονομικής φούσκας που προκάλεσε την κρίση. Ο ιδιαίτερος ρόλος των πόλεων στην κρίση θα πρέπει να αναζητηθεί στην κερδοσκοπία ακινήτων.

Από την άλλη πλευρά, στη διάρκεια της κρίσης οι πόλεις ανάδειξαν ικανότητες δημιουργικής ενέργειας και κοινωνικής αλλαγής. Ο πολλαπλασιασμός όμως των ομάδων αλληλεγγύης με τις πιο ευάλωτες ομάδες ή διεκδίκησης συγκεκριμένων προγραμμάτων, όσο σημαντικά αποτελέσματα και αν παράγουν, διατρέχουν τον κίνδυνο να περιορίσουν τις πολιτικές διαστάσεις της κρίσης σε τοπικά και επιμέρους ζητήματα. Οι αντιδράσεις για την προστασία επιμέρους πτυχών του κοινωνικού συμβολαίου που θίγονται από την κρίση, μπορεί να συσκοτίζουν την ευρύτερη πολιτική προοπτική. Η κοινωνική πράξη θα πρέπει να συνδυαστεί με σκέψη εναλλακτικών οραμάτων προκειμένου να καταστήσει εφικτό ένα διαφορετικό πολιτικό μέλλον.

Το πρόβλημα είναι ότι χαρακτηρίζοντας κάποιες ομάδες ευάλωτες και προσφέροντας βοήθεια από θέση ισχύος, αναπαράγονται οι σχέσεις ε-

ξουσίας και ανισότητας. Οι ευάλωτες ομάδες δεν μπορούν να δράσουν αποτελεσματικά για την αλλαγή της κατάστασής τους και θα πρέπει να περιμένουν εξωγενή βοήθεια. Μπορεί τα διάφορα κινήματα αλληλεγγύης να απαλύνουν τις χειρότερες συνέπειες της κρίσης στα άτομα και το περιβάλλον. Δεν θα πρέπει όμως να ταυτίζονται με τις προϋποθέσεις μιας δραστικής αλλαγής που θα φέρει κοινωνική ισότητα. Η διανομή μπορεί να παίξει τον ρόλο του ενορχηστρωτή που θα σφυρηλατήσει τη συνέργεια και την αλληλεγγύη ανάμεσα στα διαφορετικά και ετερογενή κινήματα, οδηγώντας τα σε μια συνεκτική πράξη ανατροπής των βαθύτερων αιτιών της κρίσης.

Η Καϊκα θεωρεί πολύ ενδιαφέρον και κρίσιμο να βάλουμε μαζί τη βιωσιμότητα και τη δικαιοσύνη στη συζήτηση για το μέλλον της πόλης. Αυτό που συμβαίνει συνήθως είναι η κυριαρχία της «βιωσιμότητας» σε κάθε έγγραφο και κάθε πολιτική για την πόλη, ενώ η «δίκαιη πόλη» εμφανίζεται σπάνια. Ο λόγος είναι ότι η βιωσιμότητα ή ακόμα και η τρωτότητα ή ανθεκτικότητα, αφενός δεν χρειάζονται συγκεκριμένο νόημα και αφετέρου μπορεί να ερμηνευτούν καθαρά αισθητικά και για τον λόγο αυτό να παρακάμπτουν τη συζήτηση για δικαιοσύνη και ισότητα.

Εάν θέλουμε βιωσιμότητα, πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο ζωής μας. Διαφορετικά επαναλαμβάνουμε τα αποπροσανατολιστικά διλήμματα που διαιωνίζουν την κατάσταση. Δεν είναι αρκετή η συζήτηση για αναδιανομή. Πρέπει να αλλάξουμε δραστικά και ίσως η κρίση να προσφέρει μια ευκαιρία για κάτι τέτοιο καθώς αναδεικνύει ζητήματα που παράμεναν στη σκιά. Ποια όμως είναι αυτά, ποιες ευκαιρίες προκύπτουν και για ποιους, είναι κρίσιμα ερωτήματα. Μέχρι τώρα η κρίση φαίνεται να ευνοεί τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Η κερδοσκοπία ακινήτων και η γαιοπρόσοδος, αφού πρώτα προκάλεσαν την κρίση, προβάλλονται τώρα ως διέξοδος από αυτήν. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στην Ισπανία και στην Ελλάδα, μεγάλο μέρος της νομοθεσίας για την αναζωογόνηση της οικονομίας αφορά τις χρήσεις γης, τον φόρο ακίνητης περιουσίας και την απορρύθμιση της αγοράς ακινήτων. Ουσιαστικά πρόκειται για την πλήρη φιλελευθεροποίηση των

πρακτικών κερδοσκοπίας ακινήτων.

Όπως τονίζει στη συνέχεια, δεν χρειαζόμαστε συναίνεση αλλά διαφωνία. Ο φόβος ότι θα χάσουμε ότι ακόμα απομένει ακυρώνει τη δράση. Όμως ήδη έχουμε χάσει πολλά. Θα πρέπει να δοκιμάσουμε να κάνουμε τα πράγματα διαφορετικά και ας αποτύχουμε καλύτερα και την επόμενη φορά ας ξαναδοκιμάσουμε. Όπως φαίνεται το μοναδικό ηγεμονικό πρόγραμμα στην Ευρώπη είναι η διάλυση του κράτους πρόνοιας. Είναι αυτό δίκαιο; Φυσικά οι ελίτ που το προωθούν το θεωρούν δίκαιο. Έχουν δύναμη, αποκτούν πλούτο και αποφασίζουν την απονομή δικαιοσύνης σύμφωνα με τη δική τους εκδοχή.

Όμως ο πλούτος και η δύναμή τους βασίστηκε στο ότι προσέλκυσαν ακόμα και τα πιο αδύναμα κοινωνικά στρώματα στις διαδικασίες της παγκόσμιας κερδοσκοπίας μοιράζοντας προσδοκίες για ιδιότητα κατοικίας, για ιδιωτικό αυτοκίνητο, για διακοπές και προσφέροντας δάνεια και υποθήκες ως τα μέσα πραγματοποίησής τους. Αυτό εξαρτά τα άτομα και τα νοικοκυριά από τις διακυμάνσεις των παγκόσμιων αγορών. Η Καϊκα καταλήγει με την προειδοποίηση ότι όσο η φύσκα της κερδοσκοπίας των ακινήτων επεκτείνεται όλα φαίνονται ομαλά. Μόλις όμως σκάσει, όπως έγινε στην Ελλάδα και την Ισπανία, αποκαλύπτεται ο τρόπος που οι προσδοκίες για υλικά αγαθά εξαρτούν τον κύκλο της ζωής από τον κύκλο της παγκόσμιας κερδοσκοπίας των αγορών.

Ο [Δημήτρης Δαλάκογλου](#) ξεκινά τη δική του συνέντευξη με την παρατήρηση ότι η διάκριση πόλης-υπαίθρου, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, είναι πλέον ξεπερασμένη όχι μόνο επειδή μεγάλο μέρος του πληθυσμού ζει στις πόλεις, αλλά και επειδή σχεδόν το σύνολο του πληθυσμού ακολουθεί πρακτικά τα αστικά πρότυπα ζωής. Τουλάχιστον από την οπτική της ανθρωπολογίας, ο σύγχρονος τρόπος ζωής μπορεί να θεωρηθεί αστικός. Καθώς τα φαινόμενα που συνδέονται με την κρίση, όπως η χρηματο-οικονομική λειτουργία, οι ανισότητες και οι αποκλεισμοί, αφορούν το σύνολο της κοινωνίας, όλες οι περιοχές, αστικές ή μη, υφίστανται τις επιπτώσεις της κρίσης

με παρόμοιο τρόπο, συρρικνώνοντας ακόμα περισσότερο τη διάκριση πόλης-υπαίθρου.

Ο Δαλάκογλου αναφέρει, για παράδειγμα, ότι στην Ελλάδα στη διάρκεια της κρίσης πολλά άτομα εγκαταλείπουν τις πόλεις για τις περιοχές όπου ανατράφηκαν ή από τις οποίες κατάγονται. Εκεί μπορούν ενδεχόμενα να ασχοληθούν και με κάποιες αγροτικές δραστηριότητες σε επίπεδο επιβίωσης, όπως το ψάρεμα ή το κυνήγι, ως μέρος του τρόπου ζωής. Σε σχέση με την κοινωνική αλλαγή που προκαλεί η κρίση, μπορούμε να φανταστούμε πολλές μορφές μετάβασης με λιγότερο ή περισσότερο έντονα πολιτικά χαρακτηριστικά, λιγότερο ή περισσότερο βίαιες ή επαναστατικές. Η μετάβαση από την πόλη στην ύπαιθρο μπορεί δυνητικά να προκαλέσει τέτοιες αλλαγές εφόσον συνδεθεί με αντίστοιχες αλλαγές στις πόλεις. Ένα παράδειγμα είναι η άμεση σχέση παραγωγών-καταναλωτών και ο περιορισμός των ενδιάμεσων παρασιτικών κυκλωμάτων.

Οπωσδήποτε οι τάσεις κοινωνικής αλλαγής τροφοδοτούνται από τις σχέσεις πόλης και υπαίθρου και από τις αντιδράσεις των κατοίκων όλων των περιοχών. Οι αγρότες μπορεί να αντιδρούν και να ανατρέπουν κεντρικές πολιτικές που τους επηρεάζουν. Αντίστοιχα, οι κάτοικοι περιφερειακών περιοχών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Κερατέα στην Αττική, ανατρέπουν τις πολιτικές υποβάθμισης αντιδρώντας στην απόθεση των αστικών απορριμμάτων. Τα επιχειρήματα αυτών των αντιδράσεων από οικονομικά και τοπικιστικά, εξελίσσονται γρήγορα σε πολιτικά καθώς αμφισβητούν τόσο τον τρόπο λήψης των κυβερνητικών αποφάσεων όσο και τα μέτρα λιτότητας που συνδέονται με τη διαχείριση της κρίσης.

Κατά τον Δαλάκογλου, έχει μεγάλη σημασία ο τρόπος που συνδέονται οι διαφορετικές πρωτοβουλίες. Η δημιουργία δικτύων παραγωγών-καταναλωτών χωρίς ενδιάμεσους είναι σημαντική εξέλιξη. Θα μπορούσε να υπάρξει συντονισμός με κινήματα τύπου Κερατέας, ενάντια στην εγκατάσταση χώρων απόθεσης απορριμμάτων, γιατί θίγονται τα υδατικά θέματα και επηρεάζουν αρνητικά τόσο την ποιότητα ζωής όσο και την α-

γροτική παραγωγή. Και ακόμα περισσότερο μπορεί να υπάρξει συντονισμός με κινήματα ενάντια στην εκμετάλλευση των πρώτων υλών σε εθνική κλίμακα.

Ο καπιταλισμός στη νεοφιλελεύθερη εκδοχή του φαίνεται πως ισοπεδώνει τα αστικά τοπία, αναπαράγοντας άλλα στη θέση τους σύμφωνα με τα συμφέροντα που εκπροσωπεί. Στην Αθήνα, για παράδειγμα, η κρίση συνοδεύτηκε με τα προγράμματα ανάπτυξης του κέντρου, του θαλάσσιου μετώπου και του παλαιού αεροδρομίου του Ελληνικού με στόχο να δημιουργηθούν ιδιωτικοποιημένες και αποκλειστικές χρήσεις. Αυτό επαναλαμβάνεται και αλλού, σε πολλές πόλεις σε όλο τον κόσμο, συχνά με τη μορφή της πλήρους καταστροφής και αναδόμησης σε νέες βάσεις ολόκληρων αστικών περιοχών.

Οι πόλεις γίνονται εκ των πραγμάτων πεδία σύγκρουσης των κοινωνικών κινημάτων με τον καπιταλισμό. Τα λεγόμενα κινήματα των πλατειών σε όλο τον κόσμο είναι ακριβώς τοπικές εκφράσεις μιας παγκόσμιας αντίδρασης. Αυτό ισχύει σήμερα πολύ περισσότερο από τα κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης της δεκαετίας του 1990. Τότε κυριαρχούσαν κυρίως τα κινήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου που αντιδρούσαν στις ανισότητες που ήταν έντονες στον λεγόμενο τρίτο κόσμο, στον παγκόσμιο Νότο. Πλέον, ιδιαίτερα μέσα από την κρίση, η παγκόσμια αδικία, η κρατική βία και η φτώχεια τείνουν να γενικευτούν περιλαμβάνοντας πολλές αναπτυσσόμενες περιοχές. Στην Ευρώπη, η οποία διέθετε ένα αναπτυσσόμενο κοινωνικό κράτος, η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού συρρικνώνει τα πεδία της κοινωνικής πολιτικής που οι Ευρωπαίοι πολίτες θεωρούσαν ως δεδομένα. Τα κινήματα των πλατειών σε περιοχές του Βορρά και σε περιοχές του Νότου, γεννήθηκαν από παρόμοιες συνθήκες και παρά τις διαφορές τους εκφράζουν όλα αντι-νεοφιλελεύθερες και αντικαπιταλιστικές απόψεις.

Ο Δαλάκογλου συμφωνεί ότι η δίκαιη και βιώσιμη πόλη πρέπει να είναι το μελλοντικό μας όραμα. Το πρόβλημα όμως είναι ότι οι δυνάμεις του νεο-φιλελευθερισμού έχουν μονοπωλήσει αυτό το όραμα ενώ κατά

βάθος είναι αντίθετες στην πραγματοποίησή του. Για δεκαετίες βλέπουμε σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις να υπονομεύουν αυτό το όραμα υιοθετώντας νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Το ζήτημα είναι λοιπόν το νόημα που δίνουμε σε αυτό το όραμα. Συχνά η βιωσιμότητα αντικαθίσταται από την οικονομική βιωσιμότητα και την προτεραιότητα στην προσέλκυση επενδύσεων με αναπλάσεις και αναζωογόνηση περιοχών. Με τον τρόπο αυτό όμως κρύβεται το γεγονός ότι οι πόλεις της κρίσης είναι γεμάτες ανέργους, άστεγους και μετανάστες χωρίς έγγραφα με ευθύνη των κρατικών αρχών. Μπορεί μετά τις αναπλάσεις οι εξευγενισμένες περιοχές να μην φιλοξενούν αυτές τις κατηγορίες του πληθυσμού αλλά αυτές θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Ουσιαστικά οι εξευγενισμένες περιοχές θα λειτουργούν σαν τείχη που θα αποκλείουν και θα εξαφανίζουν τις δυσάρεστες όψεις της κρίσης και των πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού. Αυτή η βιωσιμότητα θα οδηγήσει απλώς σε μια επιφανειακή ωραιοποίηση των πόλεων καθώς η αισθητική τείνει να γίνει εμμονή στις συζητήσεις περί βιώσιμης πόλης ανάμεσα στους επενδυτές, τους εργολάβους και τους πολιτικούς.

Το όραμα της δίκαιης και βιώσιμης πόλης προϋποθέτει αναδιανομή του εισοδήματος, μεγαλύτερη ισότητα, ενίσχυση των συλλογικών πρωτοβουλιών παροχής υπηρεσιών και ευκαιριών απασχόλησης. Πώς όμως θα γίνει αυτό μέσα στην κρίση η οποία είναι συστημική και αποτελεί ευκαιρία για τα οργανωμένα συμφέροντα που δεν πρόκειται να την αφήσουν αναξιοποίητη;

Η κερδοσκοπία στα ακίνητα, τα δημόσια έργα, η αξιοποίηση περιοχών, όπως το αεροδρόμιο του Ελληνικού στην Αθήνα, αποτελούν πολυαναμενόμενες ευκαιρίες, τις οποίες τα κερδοσκοπικά κεφάλαια δεν πρόκειται να τις εγκαταλείψουν εύκολα. Οι ελίτ δεν πρόκειται να αφήσουν να πάει χαμένη η ευκαιρία της κρίσης και θα αντιδράσουν σε οποιαδήποτε κοινωνική πολιτική περιορίζει τα κέρδη τους. Σε πολλές περιπτώσεις το κράτος λειτουργεί προληπτικά διώχνοντας τα ενοχλητικά στοιχεία και προετοιμάζοντας τους χώρους της πόλης. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Δαλά-

κογλου, αφαιρούν από τις αντιεξουσιαστικές και αναρχικές ομάδες τους χώρους συλλογικής δράσης που κατέχουν και εκδιώκουν τους μετανάστες από τις κεντρικές περιοχές με επιχειρήσεις καθαρισμού.

Είναι αισιόδοξο ότι πολλές πρωτοβουλίες σε επίπεδο κοινωνικών δικτύων ή αστικών γειτονιών παρακάμπτουν το σύστημα και δημιουργούν τοπικά κοινωνικά κέντρα. Άλλες πρωτοβουλίες παράκαμψης των μεγάλων καταναλωτικών αλυσίδων και των υπεραγορών συνδυάζονται με πολιτικές πρωτοβουλίες αλληλεγγύης. Το επίσημο κράτος φέρεται συχνά βίαια και επιχειρεί να διαλύσει αυτές τις πρωτοβουλίες. Οι επιθέσεις ακροδεξιών ομάδων είναι μια ένδειξη αυτής της διάχυτης βίας. Τα κοινωνικά κινήματα θα πρέπει να προστατευτούν απέναντι σε επιθέσεις τέτοιου είδους. Επίσης αισιόδοξο είναι το γεγονός ότι παρά τη θεωρία περί απάθειας των πολιτών, τα κινήματα αλληλεγγύης πολλαπλασιάζονται. Η πολιτική θεωρία δεν είναι ίσως έτοιμη να κατανοήσει αυτές τις αναδυόμενες δομές, καθώς είναι δομημένη πάνω σε προηγούμενα συστήματα αναφοράς τα οποία όμως καταρρέουν, ενώ παράλληλα εμφανίζονται νέες ταυτότητες και νέοι δρώντες.

Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το κοινωνικό κράτος περιόρισε τις ακρότητες του καπιταλισμού που οδήγησαν στον ναζισμό και τον φασισμό. Όμως η ανοδική και ανέμελη περίοδος έχει παρέλθει. Βρισκόμαστε πλέον στη μέση ενός καπιταλιστικού πειράματος που επιδιώκει να εξαπλωθεί ο νεοφιλελευθερισμός και στην Ευρώπη, συρρικνώνοντας όλα τα δικαιώματα και τις παροχές της περιόδου ευημερίας. Για τον Δαλάκογλου, το τελικό ζητούμενο είναι να βρεθούν και να στηριχθούν οι κοινωνικές δυνάμεις που θα οδηγήσουν σε απεμπλοκή από τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση της κρίσης.

Στην τελευταία από αυτή την ομάδα των συνεντεύξεων, η [Gillian Bristow](#) αναπτύσσει τις απόψεις της με βασική αναφορά σε ένα πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα του ESPON με θέμα την οικονομική ανθεκτικότητα των περιφερειών (ESPOΝ, 2014), τονίζοντας ότι οι μητροπολιτικές πε-

ριοχές φαίνονται να είναι πιο ανθεκτικές στην κρίση. Συνάγεται ότι οι πόλεις σημαντικού μεγέθους έχουν κάποια πλεονεκτήματα. Αυτό ενδεχόμενα να οφείλεται στις κλασικές οικονομίες συγκέντρωσης ή άλλα πλεονεκτήματα γειννίας. Ενδεχόμενα να συνδέεται με αλλαγές της οικονομικής δομής, όπως για παράδειγμα η στροφή στις υπηρεσίες που ευνοεί τις αστικές περιοχές, ή όπως οι διαρθρωτικές αλλαγές που προσελκύουν τα ειδικευμένα άτομα στις πόλεις. Η δύναμη των πόλεων προκύπτει από τη συνέργεια όλων αυτών των παραμέτρων.

Βέβαια η κρίση δεν προκάλεσε τους μετασχηματισμούς στην ένταση και την έκταση που ίσως περιμέναμε. Υπάρχουν όμως πολλά παραδείγματα πρωτοβουλιών μικρής κλίμακας, όπως κοινωνικά κινήματα με οικονομική και κοινωνική ατζέντα, όπως το κίνημα μετάβασης των πόλεων στη Βρετανία ή συμπράξεις για κοινοτική ενέργεια. Όλα αυτά παραμένουν μικρά και δεν έχει εμφανιστεί κάποια ισχυρή τάση. Σίγουρα οι πρωτοβουλίες στην ενέργεια και το περιβάλλον μπορεί να αποτελέσουν πυρήνες σημαντικής αλλαγής όπως επίσης και κοινωνικά κινήματα με προοδευτικό πρόσημο. Αυτά εμφανίζονται όμως και σε περιοχές της υπαίθρου. Οι πόλεις δεν φαίνεται να έχουν την αποκλειστικότητα ή τον έλεγχο σε αυτές τις περιπτώσεις.

Η Bristow θεωρεί ότι η διεύρυνση της συζήτησης και ο διάλογος σε θέματα όπως η ανθεκτικότητα, επιτρέπει ίσως την κατανόηση της ανάγκης να διαμορφωθούν στρατηγικές που να λαμβάνουν υπόψη το πλαίσιο και την ιδιαιτερότητα κάθε περιοχής. Η έρευνα δείχνει ότι κάθε πόλη, κάθε περιοχή, έχει μια ιδιαίτερη ανάπτυξη που ακολουθεί τη δική της τροχιά. Θα πρέπει να αποδεχτούμε ότι η κρίση δεν θίγει όλους με τον ίδιο τρόπο και ότι υπάρχουν διαφορετικές συνέπειες σε διαφορετικές περιοχές προκειμένου να διαμορφώσουμε τις στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης.

Πρωθεί η κρίση την πράσινη ανάπτυξη; Είναι αλήθεια ότι τα δεδομένα είναι ασαφή. Σε πολλές περιπτώσεις ως αντίδραση στην κρίση ξεκίνησαν προγράμματα περιορισμού της ενεργειακής κατανάλωσης άν-

θρακα. Σε άλλες όμως περιπτώσεις λόγω των περικοπών στις δημόσιες δαπάνες πολλά τέτοια προγράμματα περιορίστηκαν. Οι προτεραιότητες στράφηκαν στην ανάπτυξη και στις θέσεις εργασίας και όχι στην ενδεχόμενη ρύπανση. Η ατζέντα της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας μάλλον περιορίστηκε. Στη Βρετανία, πολλές τοπικές αρχές αντιλαμβάνονται ότι ορισμένα προβλήματα επιλύονται καλύτερα με συνεργασία και μετάβαση σε μεγαλύτερη κλίμακα. Από την άλλη πλευρά όμως τα ζητήματα τοπικής πολιτικής και άλλες τοπικές ιδιαιτερότητες δημιουργούν εμπόδια σε αυτές τις πρωτοβουλίες.

Η ανάγκη σύνθεσης οικονομίας και περιβάλλοντος οδηγεί συχνά σε καινοτομία. Πόλεις που διαθέτουν μια σχετικά ισχυρή οικονομική βάση όπως το Bristol, στρέφονται σε καινοτόμες λύσεις στο σύστημα μεταφορών. Όλα εξαρτώνται από τις τοπικά διαθέσιμες ικανότητες οι οποίες γενικά διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Όπου υπάρχουν διαθέσιμοι πόροι και κατάλληλη ηγεσία στο τοπικό επίπεδο, μπορεί να προκύψει ισχυρή ώθηση προς μια δίκαιη και βιώσιμη πόλη. Σε κάθε περίπτωση είναι μια διαδικασία που ενεργοποιείται εκ των κάτω, αλλά οι διαφορές είναι μεγάλες και δεν υπάρχει κυρίαρχη τάση. Όπως υπογραμμίζει η Bristow, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι οι προσπάθειες στο εθνικό επίπεδο είναι σημαντικές επειδή διαμορφώνουν το πλαίσιο για τις αντιδράσεις στο κατώτερο επίπεδο. Ειδικά στον βαθμό που πρόκειται για κρίση δημόσιου χρέους, οι επιλογές όλων των επιπέδων προσδιορίζονται από τους χειρισμούς του κεντρικού κράτους.

Συμπερασματικά, όπως έδειξαν οι προσεγγίσεις και τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν στα κεφάλαια του βιβλίου και αναδείχτηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις που προαναφέρθηκαν δεν είναι σαφές τι συνιστά μια δίκαιη και βιώσιμη πόλη ούτε υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτελεί προτεραιότητα μέσα στην κρίση. Η πορεία κάθε πόλης θα σφυρηλατηθεί μέσα από τις συγκρούσεις και τις συναινέσεις που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της κρίσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσσες αναφορές

- Γιαννακούρου, Γ. (2014). *Μια συζήτηση με την Γεωργία Γιαννακούρου για την αξιοποίηση της της δημόσιας περιουσίας*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ME-THN-TZINA-ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ-ΓΙΑ-THN-ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ-TΗΣ-ΔΗΜΟΣΙΑΣ-ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ.pdf>
- Δαλάκογλου, Δ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Δημήτρη Δαλάκογλου για την αναζήτηση της δίκαιης και βιώσιμης πόλης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/DIMITRIS-ON-THE-QUEST-FOR-JUST-AND-SUSTAINABLE-CITY-DRAFT1.pdf>
- Δούμπα, Β. (2014). *Μια συζήτηση με τη Βίβιαν Δούμπα για τις πολιτικές αστικής αναζωογόνησης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ME-THN-BIBIAN-ΔΟΥΜΠΑ-ΓΙΑ-TΙΣ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ.pdf>
- Εμμανουήλ, Δ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Δ. Εμμανουήλ για τις μεταβαλλόμενες γεωγραφίες των πόλεων*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 6 Οκτωβρίου, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/10/ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ME-TON-ΔΗΜΗΤΡΗ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ1.pdf>
- Καϊκα, Μ. (2014). *Μια συζήτηση με την Μαρία Καϊκα για την αναζήτηση της δίκαιης και βιώσιμης πόλης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/MARIA-KAIKA-ON-QUEST-FOR-JUST-AND-SUSTAINABLE-CITY1.pdf>
- Καμάρας, Α. (2014). *Μια συζήτηση με τον Αντώνη Καμάρα για τις πολιτικές αστικής αναζωογόνησης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ME-TON-ΑΝΤΩΝΗ-ΚΑΜΑΡΑ-ΓΙΑ-TΙΣ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ.pdf>
- Καραδημητρίου, Ν. (2014). *Μια συζήτηση με τον Νίκο Καραδημητρίου για τις πολιτικές αστικής αναζωογόνησης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από

<http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TO-NIKO-KAPAΔHMHTPIΟΥ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΑΝΑΖΩ-ΟΓΟΝΗΣΗΣ.pdf>

Κοκκώσης, Χ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Χάρη Κοκκώση για την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TON-XAPH-KOKKΩΣΗ-ΓΙΑ-ΤΗΝ-ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ-ΤΗΣ-ΔΗΜΟΣΙΑΣ-ΠΕ-ΡΙΟΥΣΙΑΣ.pdf>

Κουτρολίκου, Π. (2014). *Μια συζήτηση με την Παναγιώτα Κουτρολίκου για τις μεταβαλλόμενες γεωγραφίες των πόλεων*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 8 Οκτωβρίου, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/10/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TΗΝ-ΠΕΝΝΥ-ΚΟΥΤΡΟΛΙΚΟΥ.pdf>

Λαλένης, Κ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Κωνσταντίνο Λαλένη για τις παραδόσεις σχεδιασμού και τον ρόλο των ειδικών*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/ΚΩΝ-ΣΤΑΝΤΙΝΟΣ-ΛΑΛΕΝΗΣ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ-ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ-ΚΑΙ-ΤΟΝ-ΡΟΛΟ-ΤΩΝ-ΕΙΔΙΚΩΝ1.pdf>

Μαλούτας, Θ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Θωμά Μαλούτα για τις μεταβαλλόμενες γεωγραφίες των πόλεων*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 8 Οκτωβρίου, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/10/ΘΩ-ΜΑΣ-ΜΑΛΟΥΤΑΣ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ-ΤΩΝ-ΠΟ-ΛΕΩΝ.pdf>

Οικονόμου, Δ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Δημήτρη Οικονόμου για τις παραδόσεις σχεδιασμού και τον ρόλο των ειδικών*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/ΜΙΑ-ΣΥ-ΖΗΤΗΣΗ-ME-TON-ΔΗΜΗΤΡΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ-ΣΧΕΔΙΑ-ΣΜΟΥ.pdf>

Παγώνης, Α. (2014). *Μια συζήτηση με τον Αθανάσιο Παγώνη για τις παραδόσεις σχεδιασμού και τον ρόλο των ειδικών*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/Μια-συ-ζήτηση-με-τον-Αθανάσιο-Παγώνη.pdf>

Παναγιωτίδης, Π. (2014). *Μια συζήτηση με τον Πάνο Παναγιωτίδη για την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας

«Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TON-ΠΑΝΟ-ΠΑΝΑΓΩΤΙΔΗ-ΓΙΑ-ΤΗΝ-ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ-ΤΗΣ-ΔΗΜΟ-ΣΙΑΣ-ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ.pdf>

Σακελλαρίδου Ε. (2014). *Μια συζήτηση με τη Ρένα Σακελλαρίδου για τις πολιτικές αστικής αναζωογόνησης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TΗ-PENA-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΟΥ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΑΝΑΖΩ-ΟΓΟΝΗΣΗΣ.pdf>

Σανταμούρης, Μ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Ματθαίο Σανταμούρη για τις μεταβαλλόμενες γεωγραφίες των πόλεων*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 6 Οκτωβρίου, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/10/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TON-MATΘΑΙΟ-ΣΑΝΤΑΜΟΥΡΗ.pdf>

Σαπουντζάκη, Π. (2014). *Μια συζήτηση με την Πόπη Σαπουντζάκη για την αναζήτηση της δικαίης και βιώσιμης πόλης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/ΚΑΛ-ΛΙΟΠΗ-ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗ-ΓΙΑ-ΤΗ-ΔΙΚΑΙΗ-ΚΑΙ-ΒΙΩΣΙΜΗ-ΠΟΛΗ.pdf>

Σκάγιαννης, Π. (2014). *Μια συζήτηση με τον Παντελή Σκάγιαννη για τις πολιτικές αστικής αναζωογόνησης*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/ΣΥΖΗ-ΤΗΣΗ-ME-TON-ΠΑΝΤΕΛΗ-ΣΚΑΓΙΑΝΝΗ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ-ΑΣΤΙΚΗΣ-ΑΝΑΖΩ-ΟΓΟΝΗΣΗΣ.pdf>

Τσιώμης, Γ. (2014). *Μια συζήτηση με τον Γιάννη Τσιώμη για τις παραδόσεις σχεδιασμού και τον ρόλο των ειδικών*. Διάλογοι Ομάδας Πρωτοβουλίας «Πόλη+Κρίση». Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου 2015, από <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/ΜΙΑ-ΣΥ-ΖΗΤΗΣΗ-ME-TON-ΓΙΑΝΝΗ-ΤΣΙΩΜΗ-ΓΙΑ-ΤΙΣ-ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ-ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ.pdf>

Ξενόγλωσσες αναφορές

Abukhater, A. (2009). Rethinking planning theory and practice: A glimmer of light for prospects of integrated planning to combat complex urban realities. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 2(11), pp.64-79.

- Andres, L. & Round, J. (2015). The Role of «Persistent Resilience» within Everyday Life and Polity: Households Coping with Marginality within the «Big Society», *Environment and Planning*.
- Bristow, G. (2014). *A conversation with Gillian Bristow on the quest for a just and sustainable city*. Dialogues «City+Crisis» Initiative. Retrieved 8 September 2015, from <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/GILLIAN-BRISTOW-ON-THE-QUEST-FOR-A-JUST-AND-SUSTAINABLE-CITY.pdf>
- Burgel, G. (1978). *Αθήνα, μία μεσογειακή πρωτεύουσα*. Αθήνα: Εξάντας.
- Burgel, G. (2002). *Le miracle athénien au XXe siècle*. Paris: CNRS Editions.
- Burgel, G. (2014). *Un débat avec Guy Burgel sur la valorisation de la propriété publique*. Dialogues «City+Crisis» Initiative. Retrieved 2 September 2015, from <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/DEBAT-AVEC-GUY-BURGEL-SUR-LA-VALORISATION-DE-LA-PROPRIETE-PUBLIQUE.pdf>
- Christopherson, S., Michie, J. & Tyler, P. (2010). Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, pp.3-10.
- Davoudi, S. (2012). Resilience: a bridging concept or a dead end?. *Planning Theory and Practice*, 13, pp.299-333.
- Fingleton, B., Garretsen, H. & Martin, R. (2012). Recessionary shocks and regional employment: evidence on the resilience of UK regions. *Journal of Regional Science* 52, pp.109-133.
- Hassink, R. (2010). Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3, pp.45-58.
- Hudson, R. (2009). Resilient regions in an uncertain world: wishful thinking or a practical reality? *Cambridge Journal of Regions Economy Society*.
- Madanipour, A. (2014). *A conversation with Ali Madanipour on urban regeneration policies*. Dialogues «City+Crisis» Initiative. Retrieved 8 September, from <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/08/ALI-MADANIPOUR-ON-URBAN-REGENERATION.pdf>
- Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks, *Journal of Economic Geography* 12, pp.1-32.
- Martin-Breen, P. & Anderies, J.M. (2011). *Resilience: A Literature Review, Report for the Rockefeller Foundation*. US.
- Pike, A. Dawley, St. & Tomaney, J. (2010). Resilience, adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions Economy Society*.
- Sundström, T. & Rydén, L. (2003). The prospect of Sustainable Development vol. 25. In L. Rydén, P. Migula & M. Anderson (Eds.), *Environmental Science: Understanding, protecting and managing the environment in the Baltic Sea Region*. Uppsala University: The Baltic University Programme.
- Swyngedouw, E. (2014). *A conversation with Erik Swyngedouw on the quest for a just and sustainable city*. Dialogues «City+Crisis» Initiative. Retrieved 8 September, from <http://gkafkala.webpages.auth.gr/site/wp-content/uploads/2014/06/ERIK-SWYNGEDOUW-ON-THE-QUEST-FOR-A-JUST-AND-SUSTAINABLE-CITY1.pdf>
- Vale, L.J. (2014). The politics of resilient cities: whose resilience and whose city?. *Building Research and Information*, 42, pp.191-201.
- Vale, L.J. & Campanella, T. (2005). *The Resilient City: How Modern Cities Recover from Disaster*. New York: Oxford University Press.